T. C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HADİSLERE GÖRE KADININ ÇALIŞMA HAKKI VE SINIRLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hümeyra GÜLEÇ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Ankara, 2022

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HADİSLERE GÖRE KADININ ÇALIŞMA HAKKI VE SINIRLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hümeyra GÜLEÇ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Doç. Dr. İlyas CANİKLİ

Danışman

Ankara, 2022

ONAY SAYFASI

Hümeyra Güleç tarafından hazırlanan “Hadislere Göre Kadının Çalışma Hakkı ve Sınırları” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/ oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

<table>
<tr><th colspan="2">JÜRİ ÜYESİ</th><th>KURUMU</th><th>İMZA</th></tr>
<tr><td colspan="2">Danışman Doç. Dr. İlyas CANİKLİ</td><td rowspan="2">AYBÜ İslami İlimler Fakültesi</td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>Kabul</td><td>Red</td></tr>
<tr><td colspan="2">Jüri Üyesi Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM</td><td rowspan="2">AYBÜ İslami İlimler Fakültesi</td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>Kabul</td><td>Red</td></tr>
<tr><td colspan="2">Jüri Üyesi Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ</td><td rowspan="2">Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi</td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>Kabul</td><td>Red</td></tr>
</table>

Tez Savunma Tarihi:

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Unvan Ad Soyad

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.
…../…../…….

Hümeyra GÜLEÇ

Yapmış olduğum naçizane bu çalışmayı oğlum Umeyr Akif'e ithaf ediyorum…

TEŞEKKÜR

Bu teze başlarken beni her anlamda özgür bırakan, bilimsel düşünceyi yaşam biçimi olarak algılamamı sağlayan yüksek lisans sürecimde her zaman beni destekleyen, motive eden, takdir eden, bir öğrencisi olarak değil meslektaşı olarak gören, tezimle alakalı sorulara anında cevap aldığım ve bu çalışmanın sonuçlanmasında büyük emekleri olan sayın Doç. Dr. İlyas CANİKLİ hocama müteşekkirim. Yapmış olduğum çalışmaya bulundukları katkılarından dolayı sayın Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM ve Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Eğitim hayatım boyunca yanımda olan aileme ve çalışmamın her aşamasında her zaman bana güvenen, büyük fedakarlıklarda bulunan ve destekçim olan eşime teşekkür gönül borcumdur.

Gayret bizden Tevfik Allah'tandır. Çalışmamızın İslâm alemine fayda sağlaması duası ile…

ÖZET

Güleç, Hümeyra

Yüksek Lisans Tezi, Hadis Anabilim Dalı

Danışman, Doç. Dr. İlyas Canikli

Mayıs, 2022

Günümüzde kadınların çalışma hayatına girmesiyle özellikle dini hassasiyeti olan bazı kesimler çalışma ortamı ve şartlarından kaynaklanan birtakım problemler yaşamaktadır. Dini hassasiyete sahip olanlar, kadınların hangi alanlarda çalışıp çalışamayacağı noktasında bilgi eksikliği ya da bir zihniyete bağlı olarak Hz. Peygamber dönemi uygulamalarını günümüze uyarlamasında isabetli davranışlar geliştirme noktasında bazı çıkmazlar yaşamaktadırlar. Bu durum genel olmasa da kadınların hayatın dışına atılıp sadece evde bulunmaları gibi bir sonuç ortaya çıkararak onların yetenek ve beceri alanlarında kendilerini yetersiz hissetmelerine zemin hazırlamıştır.

Hz. Peygamber dönemi çalışma alanları ve iş kolları ile günümüz meslek alanları karşılaştırıldığında günümüze nasıl uyarlanması gerektiği konusu da sorun oluşturmaktadır. Yaşadığımız çağda kadınların meslek sayılarının fazlalaştığı düşünüldüğünde bunların hangisi rivayetlerde var, hangisi rivayetlerde yok anlayışının olduğu görülmektedir. Bu gibi sorunların daha anlaşılır hale gelebilmesi çalışmamızda hedeflenmiştir.

Hz. Peygamber döneminde kadınların dericilik, eğiricilik, dokumacılık, örmecilik, terzilik, ticaret, doktorluk, hemşirelik, sütannelik ve kuaförlük gibi meslekleri yaptığı ve Hz. Peygamber'in de kadınları bu yönde teşvik ettiği bilgisi rivayetlerde mevcuttur. Günümüz modern dünyasında burada saymamıza imkân olmayacak kadar meslek olup, bunlar içerisinde de kadınların icra ettiği meslek ve iş kolları mevcuttur.

İnsanda var olan bilgi, beceri ve ilgi devam etmesi için bu kabiliyetlerin geliştirilip uygulanabilir hale gelmesi güzel davranışlardandır. Hz. Peygamber

döneminde de kadınların yönelmiş olduğu meslek alanlarının günümüzde de daha geliştirilmiş şekilde etkin hale getirilmesi toplum olarak kadınlardan beklenen davranışlardandır. Bireysel, toplumsal ve evrensel problemlerin temelinde yanlış anlamaların ve yorumlamaların olduğu var sayılarak ilk önce bu yanlış anlaşılmaların ortadan kaldırılması gerektiği ve İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayalı doğru açılımlar getirilmesi gerekmektedir.

Bu tez çalışmasında Kur'an ve sünnete dayalı kadının çalışması sorununa mümkün olduğunca açıklık getirilmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çalışmak, Din, Hz. Peygamber, İslâm, Kadın, Meslek

ABSTRACT

Güleç, Hümeyra
Master's Thesis, Department of Hadith
Supervisor, Doç. Dr. İlyas Canikli
May, 2022

Today, with the participation of women in working life, particularly some segments with religious sensitivities encounter problems arising from the working environment. Those with religious sensitivities, depending on lack of knowledge about what areas women may/may not work in, or in consequence of a certain mindset, face several dilemmas over adopting the right attitude in bringing the practices of the era of the Prophet Muhammad (pbuh) to the present day. Although it is not general, this situation results in women being excluded from social life and staying at home, and paves the way for them to feel inadequate.

When the economic sectors and business lines in the Prophet's era are compared to today's occupations, how the hadiths in this regard should be understood poses a problem. Considering that the number of women's occupations increased today, it is seen that people inquire whether they were practiced in the Prophet's era, looking at the narrations.

According to information obtained from the narrations, during the Prophet's era, women were engaged in professions such as leather crafting, spinning, weaving, knitting, tailoring, trade, medical practice, nursing, wet nursing and hairdressing, and the Prophet encouraged them to participate in such occupations. Among the numerous professions in today's world, there are also occupations and business lines in which women are employed.

In order to ensure the continuity of the knowledge, skills and interests possessed, it is of great importance to develop and implement capabilities. It is an expectation of the society from women that the professions in which women were interested in the Prophet's era are developed and activated today. Assuming that there are misunderstandings and misinterpretations on the basis of individual, social and

universal problems, first, they should be eliminated, and correct insights based on the Qur'an and the Sunnah, the two main sources of Islam, should be provided.

This study endeavors to clarify the issue of women's employment based on the Qur'an and the Sunnah.

Keywords: Employment, Religion, the Prophet, Islâm, Women, Occupation

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
KISALTMALAR ..... **vii**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi 1
2. Araştırmanın Amacı 2
3. Araştırmanın Planı ve Yöntemi 2
BİRİNCİ BÖLÜM **4**
KUR'AN'DA KADIN, HAK VE ÇALIŞMA KAVRAMLARI **4**
1. Kadın Kavramı **4**
1.1. İmrae / امرأة 4
1.2. Nisâ / النساء 8
1.3. Zevc / زوج 14
1.4. Ehl / اهل 17
1.5. Unsa / الأنثى 21
2. Hak Kavramının İfade Ettiği Anlam **22**
2.1. Hakkın Kaynağı 24
2.2. Temel Haklar 25
2.2.1. Eşitlik 26
2.2.2. Hürriyetler 27
2.2.2.1. Şahsi Hürriyet 28
2.2.2.2. İnanç ve İbadet Hürriyeti 28
2.2.2.3. Düşünce ve İfade Hürriyeti 29
2.2.2.4. Öğrenme Hakkı 30
2.2.2.5. Siyasi Haklar 31
2.2.2.6. Çalışma Hürriyeti 32
3. Çalışma Kavramı ve Kadın **34**
3.1. Kadın'ın Çalışmasıyla İlgili Sorunlar 36
3.1.1. Örtünme 38
3.1.2. Halvet, İhtilât ve Çalışma Ortamı 39
3.1.3. İbâdet Mekânları 41
3.1.4. Kadının Çalışması ve Kocanın İzni 42

3.2. Kadının Çalışma Hayatındaki Sınırlılıkları 45
İKİNCİ BÖLÜM 49
RİVAYETLERE GÖRE KADININ YAPMIŞ OLDUĞU MESLEKLER 49
1. Hz. Peygamber Dönemi 49
1.1. Cahiliye Dönemi Sosyal Hayatta Kadın 49
1.2. İslâmî Dönemde Sosyal Hayatta Kadın ve Statüsü 51
1.3. Hz. Peygamber Dönemi'nde Kadınların Yapmış Olduğu Meslekler 54
1.3.1. Zanaatkârlık 54
1.3.1.1. Dericilik /Tabaklama 54
1.3.1.2. Eğiricilik, Dokumacılık ve Örmecilik 57
1.3.1.3. Saç Bakımı 60
1.3.1.4. Terzilik 61
1.3.2. Tıbbî Hizmetler 62
1.3.2.1. Tabiplik 62
1.3.2.2. Hemşirelik 65
1.3.2.3. Ebelik 69
1.3.2.4. Sütannelik 70
1.3.3. Ticaret 72
1.3.4. Diğer Meslekler 76
2. Hz. Peygamber Döneminde Çalışan Kadınlara Ödeme Şekilleri 76
SONUÇ 79
KAYNAKÇA 82

KISALTMALAR

As. : Aleyhisselam

b. : İbn

bkz. : Bakınız

b.y. : Basım yok

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

ed. : Editör

h. : Hicri

Hz. : Hazreti

T. C. : Türkiye Cumhuriyeti

Terc. : Tercüme Eden

Thk. : Tahkik Eden

m.ö. : Milattan Önce

No. : Numarası

Nşr. : Neşreden

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TDK : Türk Dil Kurumu

v. dğr : Ve diğerleri

yy. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

METODOLOJİK ÇERÇEVE

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Toplumda kadının çalışması ve çalışma hayatında konumlanması, tarihi süreçte hem dini hem de örf ve adetlere göre yorumlanışı, Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu dönemden örnekler sunan hadis rivayetlerinin tarihsel süreçte insanlar tarafından nasıl anlaşıldığı ve dini hassasiyeti olan kadın ile çalışma hayatının ilişkisini bu veriler ışığında değerlendirmek çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

Günümüzde hızla gelişen ve ilerleyen çalışma sektöründe yer alan kadınların çalışma meselesinin bazı kesimlerde sorunlara yol açtığı görülmektedir. Çalışma konusunda sorunlarla karşı karşıya kalan kadınların çalışma hayatı ile ilgili de problemleri olup, bunları çözmek için Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in sünnetine başvurma gereği duyulmuştur. Kadının hangi meslekleri yapabileceği ve çalışırken bulunduğu ortam gereği İslam dininin gereklilikleri olan örtünme, ibadet ve halvet gibi sorunlar çerçevesinde Kur'an-ı Kerim ve rivayetlerden yararlanarak çözüm bulma arayışı bu çalışmamızda hedeflenmiştir.

Kaynaklarda tarihi süreç incelendiğinde kadının değeri ve hayattaki konumu göz önünde bulundurularak bakıldığında zaman zaman sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Kadının, kadın olduğu için hayatta var olması için birçok hakları mevcuttur. En önemlisi de kadının bu hayatta yaşama hürriyetinin olmasıdır. Her birey gibi kadının da tek başına özgür olarak yaşamını devam edebilmesi için bir kazanç sağlaması gerekir. Dini hassasiyete sahip kadının çalışma ortamının uygunluğunun incelenmesi ve çözüme ulaşılması için kaynaklar incelenerek çalışmamızda ele alınmıştır.

Günümüze bakıldığında araştırmanın konusuna dini hassasiyeti olan kesimler tarafından dikkat edilmesi gerektiği ve bu konunun yaşamlarındaki sorunlarına çözüm olacağı aşikardır. Ayrıca bazı kesim Müslümanların konuyla alakalı ayet ve hadisleri anlama ve yorumlama noktasında yanlış anlaşılmalara neden olduğu bilinmektedir.

Çalışmamızda bu yanlış anlaşılmalara da ışık olabilmesi açısından önemli bir yere sahiptir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu tez çalışmasında öncelikle amacımız İslâm'ın kadını Câhiliye'deki konumundan alıp çalışma hayatı özelinde Medine toplumundaki konumuna nasıl getirip ve orada nasıl konumlandırdığıdır. Bunu yaparken de kadın bireysel ve sosyal hayattan soyutlanmadan hayatın içinde aktif roller alarak dinî hassasiyeti olan kadın tasavvurunu koruyarak beceri ve hünerleriyle hem insanlığa hem de topluma fayda sağladığını rivayetler üzerinden örnekler ile ortaya koymaktır. Bu bilgiler ışığında amacımız günümüz muhafazakâr kadınının, Hz. Peygamber zamanında nasıl konumlandığını ve çağının iş alanlarında kendini hangi konumda, şartlarda ve sınır noktasında vasıflandırması gerektiğini anlamasına yardımcı olmaktır.

Öncelikle kadının çalışması helal midir? Evli bir kadının kocasından izin alması gerekli midir? Kadın her türlü ortamlarda çalışabilir mi? Kadının hayattaki hakları nelerdir? Hz. Peygamber zamanında kadınlar ne tür meslekler icra etmişlerdir ve bunların günümüze uyarlaması nasıl olabilir? Bu gibi birçok soruyla karşı karşıya kalan kadının nasıl davranması ve nasıl bir yol izlemesi gerektiği sorularına cevap bulmak tez çalışmasının amacını oluşturmaktadır.

Ayrıca tartışmaya açık olan kadının çalışması konusundaki bazı ayet ve hadislerin yanlış anlaşılması veya yorumlanması konusundaki bazı eksikliklerin giderilmesi amacıyla kadının çalışması ile ilgili hadislerin incelenmesi amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Planı ve Yöntemi

Tezimizin hazırlık aşamasında temel hadis kaynakları olan Kütüb-i Sitte'de yer alan rivayetlerin kadın kavramı ve kadının çalışmasıyla alakalı rivâyetlerin tespiti yapılmıştır. İlgili rivâyetler özelinde kadının çalışmasına ilişkin yaklaşımları aktaran klasik ve modern dönem kaynakları taranarak bu değerlendirmelere ana hatları ile değinilmiştir. Aynı zamanda tefsir kaynaklarından ve tarih kitaplarından da istifade edilmiştir.

Çalışma; giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümü; araştırmanın konusu, amacı, plan ve yöntemi ile yararlanılan kaynak ve literatür taramasından meydana gelmektedir.

Birinci bölümde; Kadın kavramının Kur'an'da geçen anlamları üzerinde durulmuştur. Bu konuda; başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere Râgıp el-İsfehânî (ö. 502/1108), İbn Manzûr (ö. 711/1311), Muhammed Fuâd Abdulbâkî (1882/1968) ve Mevlüt Sarı'nın sözlüklerinden yararlanılmıştır. Kadın, kadının hakkı ve çalışma kavramları *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nden ve diğer kaynaklardan istifade edilerek açıklamalarda bulunulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de sadece kadın kavramı değil İslâm'ın gelmesiyle kadına verilen değerin ve hayatın her alanında kadının konumunun nasıl değiştiği anlatılmıştır. Kadın kavramı incelendikten sonra Kur'an-ı Kerim çerçevesinde "hak ve çalışma" kavramına değinilmiştir. İslâm'ın kadına yüklediği misyon ve değerin anlaşılabilmesi için Câhiliye Dönemi'nde kadının sosyal hayattaki konumu ayetler ve rivayetler eşliğinde örneklerle incelenmiştir. Kadının çalışma hayatında hangi şartlar altında çalışacağı ve bunun sınırlarının ne olacağı örneklerle aktarılmıştır. Aynı zamanda kadının çalışma hayatı ve sınırları hakkında Kur'an-ı Kerim'de yer alan kadın kavramı üzerinde, kadının İslâm'da nasıl konumlandırıldığı ve kız çocuklarına ilaveten kadınlara verilen önem araştırılmıştır.

Araştırmanın temelini oluşturan ikinci bölümde Hz. Peygamber döneminde kadınların yapmış olduğu meslekler bilgisi yer almaktadır. Bu dönemde yaşayan kadınların hayatlarına bakıldığında topluma faydası olan, ticarete can katan ve toplumun ihtiyacını karşılayan alanlarla ilgili uğraşlarda bulundukları görülmektedir. Bu bölümde temel hadis kaynakları başta olmak üzere hadis şerhleri, tabakât tarzı eserler, siyer ve İslâm tarihi kaynakları ile çağdaş eserler kullanılmıştır. Bu rivayetler verilirken günümüzle kıyaslanmasına yer yer değinilmiştir.

Tez çalışması tüm bu veriler doğrultusunda dinî hassasiyete sahip kadının günümüz şartlarında nasıl ve ne şekilde çalışabilmesi gerektiği ise sonuç bölümünde ifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA KADIN, HAK VE ÇALIŞMA KAVRAMLARI

1. Kadın Kavramı

Kur'an'ı Kerim'e bakıldığında kadınları ifade eden birçok kavram kullanılmıştır.[1] Örneğin مرأ kökünden türeyen kelimeler Kur'an-ı Kerim'de değişik kalıplarda 39 kez geçmektedir.[2] نساء köküne bakıldığında Kur'an'da değişik kalıplarda 59 kez yer almaktadır.[3] زوج kökü incelendiğinde de bu kelimenin Kur'an'da değişik kalıplarda 81 kez geçtiği görülmektedir.[4] Kadın anlamına gelen bu kelimeler ve daha fazlası bu başlık altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.1. İmrae / امرأة

امرأة kelimesi sözlükte kadın, dişi, zevce, eş anlamlarına gelir.[5] Kur'an-ı Kerim'de امرأة,امرأتين, امرأتان, امرأتى, امرأته, امرأتك kalıplarında 27 kez yer almaktadır.[6]

Kur'an-ı Kerim'de *imrae* lafzı, doğuracağı bebeği Rabb'ine adayan İmran'ın karısından bahsederken şu şekilde zikredilmiştir:

اِذْ قَالَتِ امْرَاَتُ عِمْرٰنَ رَبِّ اِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا في بَطْني مُحَرَّرًافَتَقَبَّلْ مِنِّيۚ

"Hani, İmran'ın karısı, "Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et."[7]

---

[1] Kur'ân Meali (1 Ağustos 2019), el-Bakara 2/222, 233, 282; Âl-i İmrân 3/35, 36, 40, 102, 230, 234, 240, 282; en-Nisâ 4/1, 3, 11, 12, 20, 128; el-En'âm 6/101; Tevbe 9/23; Hud 11/71; Meryem 19/5, 8, 15; Nur 24/6; en-Neml 27/7, 23; el-Kasas 28/23, 29; ez-Zariyat 51/29; el-Mücâdele 58/1; el-Cin 72/3; Abese 80/36.

[2] Muhammed Fuad Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire, Darul Hadis, 2001), 760-761.

[3] Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, 831-832.

[4] Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, 408-410.

[5] Cübran Mes'ûd, *er-Râid: mu'cemü elifbâi fi'l lügati ve'l-e'lâm* (Beyrut, Dâru'l-İlmi Lil-Melâyin, 2005).

[6] Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, 761.

[7] Âl-i İmrân 3/35.

Eşler arası anlaşmazlıklarda *imrae* kelimesi şöyle gelmiştir:

وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا اَوْ اِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْيُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًاۗ وَالصُّلْحُ خَيْرٌۗ

"Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur."[8]

Hz. Muhammed'in eşlerinin mehir konusu olduğu ayette *"Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları*" ve *"herhangi bir mü'min kadın"* ibaresinde "kadın" *imrae* olarak gelmiştir:

يٰٓاَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّآ اَحْلَلْنَا لَكَ اَزْوَاجَكَ الّٰتِيٓ اٰتَيْتَ اُجُورَهُنَّ وَمَامَلَكَتْ يَمِيْنُكَ مِمَّآ اَفَۤاءَ اللّٰهُ عَلَيْكَ وَبَنٰتِ عَمِّكَ وَبَنٰتِ عَ مّٰتِكَوَبَنٰتِ خَالِكَ وَبَنٰتِ خٰلَاتِكَ الّٰتِيْ هَاجَرْنَ مَعَكَۖ وَامْرَاَةً مُّؤْمِنَةً اِنْ وَّهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ اِنْ اَرَادَ النَّبِيُّ اَنْ يَّسْتَنْكِحَهَآۗ خَالِصَةً لَّكَ مِنْدُونِ الْمُؤْمِنِيْنَۗ

"Ey Peygamber! Biz sana mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle hicret eden, amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helâl kıldık. Ayrıca, diğer mü'minlere değil de sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Peygamber'e bağışlayan, Peygamber'in de kendisini nikâhlamak istediği herhangi bir mü'min kadını da (sana helâl kıldık.)"[9]

Hz. İbrahim ve Hz. Zekeriyya'nın eşleri de امرأة kelimesiyle anlatılmıştır:

وَامْرَاَتُهٗ قَاۤىِٕمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنٰهَا بِاِسْحٰقَۙ وَمِنْ وَّرَاۤءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوْبَ

"İbrahim'in karısı ayakta idi. (Bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak'ı müjdeledik; İshak'ın arkasından da Yakûb'u."[10]

[8] en-Nisâ 4/128.
[9] Ahzâb 33/50.
[10] Hûd 11/71. Ayrıca bkz. ez-Zâriyât 51/29.

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَتي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا

"Zekeriyya, "Rabbim!" "Hanımım kısır ve ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmış iken, benim nasıl çocuğum olur?" dedi."[11]

Miras ile ilgili ayetlerde ise *imrae* kelimesi şu şekilde gelmektedir:

وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلٰلَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهٗ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ

"Eğer kendisine varis olunan bir erkek veya bir kadının evladı ve babası olmaz ve bir erkek veya bir kız kardeşi bulunursa, ona altıda bir düşer."[12]

Şahitlik konusunda kadın anlamında *imrae* kökü "*imraetani"* şeklinde tesniye olarak kullanılmıştır:

فَاِنْ كَانَ الَّذي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفيهًا اَوْ ضَعيفًا اَوْ لَايَسْتَطيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَالشُّهَدَاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى

"Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun."[13]

Taberi, ayetin (اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى) bu bölümünün manasının: "Eğer iki erkek bulunmayacak olursa bir erkek ile iki kadın şahitlik etsin. Ta ki kadınlardan biri unutacak olursa diğeri ona hatırlatmış olsun" şeklinde olduğunu söylemiştir.[14]

Hz. Nûh'un ve Hz. Lût'un karısından bahsederken de kadın kelimesi i*mrae* kalıbında gelmektedir:

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ وَامْرَاَتَ لُوطٍ

[11] Meryem 19/8. Ayrıca bkz. Âl-i İmran 3/40; Meryem 19/5.
[12] en-Nisâ, 4/12.
[13] el-Bakara 2/282.
[14] Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsîri*, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 2/173.

"Allah, inkâr edenlere, Nûh'un karısı ile Lût'un karısını örnek gösterdi."[15]

Ebu Leheb'in karısı, Firavun'un karısı ve Mısır Azizinin karısından bahsederken de *imrae* lafzı kullanılmıştır.

وَامْرَاَتُهٗ حَمَّالَةَ الْحَطَبِۚ في جيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ

"Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu hâlde sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir)"[16]

Ayette zikredilen "Ebû Leheb'in karısı" Harb'ın kızı "Erva" dır. Bu kadın Ebû Süfyan'nın kız kardeşi olup "Ümmü Cemil" ismiyle meşhurdur. Kureyş'in ileri gelen kadınlarındandır Hz. Peygamber'e düşmanlık eden kocasına inkârcılığında devamlı yardımcı olmuştur. Ayette bu kadının, dünyadaki sıfatı ve ahirette uğratılacağı azap zikredilmektedir.[17]

وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لي وَلَكَۗ لَا تَقْتُلُوهُۖ عَسٰى اَنْ يَنْفَعَنَآاَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

"Firavun'un karısı şöyle dedi: "Bana da sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniriz." Oysaki onlar (olacak şeylerin) farkında değillerdi."[18]

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِه اَكْرِمي مَثْوٰيهُ عَسٰى اَنْ يَنْفَعَنَآاَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًاۗ

"Onu satın alan Mısırlı kişi, hanımına dedi ki: "Ona iyi bak. Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniriz."[19]

Kur'an'da Sebe halkına hükümdarlık eden kadından bahsedilirken "i*mrae"* olarak zikredilmektedir:

اِنّي وَجَدْتُ امْرَاَةً تَمْلِكُهُمْ وَاُوْتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظيمٌ

[15] et-Tahrîm 66/10. Ayrıca bkz. Hz. Lût'un karısı için; Hûd 11/81, el-Ankebût 29/32-33, el-A'râf 7/83, el-Hicr 15/60, en-Neml 27/57.
[16] Tebbet 111/4-5.
[17] Taberî, *Taberî Tefsîri*, 9/264.
[18] el-Kasas 28/9. Ayrıca bkz. et-Tahrîm 66/11.
[19] Yûsuf 12/21. Ayrıca bkz. Yûsuf 12/30, 51.

"Ben, onlara (Sebe halkına) hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gördüm."[20]

İmrae lafzı, Kur'an'da evli kadınlar için kullanıldığı gibi evlenmemiş olanlar için de zikredilmiştir. Mesela Hz. Mûsa kıssasında Hz. Şuayb'in kızlarından bahsedilirken şöyle ifade edilmiştir:[21]

وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْدُونِهِمُ امْرَاَتَيْنِ تَذُودَانِّ

"Medyen suyuna varınca, suyun başında (hayvanlarını) sulamakta olan bazı insanlar gördü. Bunların yanında da koyunlarını suya salmamak için uğraşan iki kız gördü."[22]

İmrae kelimesi daha çok eşler arasındaki inanç farkından ve iffetsizlikten kaynaklı ihanet, kısırlık, bekârlık/dulluk, eşin ilgisizliği ve cehennem ehli olma gibi durumlarda kullanıldığı tespit edilmiştir.[23]

1.2. Nisâ / النساء

Nisâ kavramı da Kur'an'da yer alan ve kadını ifade etmektedir. Nisâ kelimesi, tekil olarak نسوة kökünden gelmektedir. Dişi, kadın demektir.[24] النساء, امرأة kelimesinin çoğulu olup ve Kur'an'ı Kerim'de yer alan surenin adıdır.[25] Women ya da woman kelimesine bakıldığında karşımıza tekil olarak *imrae* lafzı ve çoğulları olarak da *nisâ, nisve, zevce* ve *ûnsa* lafızları çıkmaktadır.[26] el-Müfredât'ta "نساء", "نسوان" ve "نسوة" sözcükleri "مرأة" sözcüğünün kendi lafzından olmayan çoğullarıdır. Bu bakımdan "مرء" sözcüğünün çoğulu olan "قوم" sözcüğüne benzediği nakledilmektedir.[27] Nisâ kelimesi değişik kalıplarda Kur'an-ı Kerim'de 59 defa geçmektedir.[28]

---

[20] en-Neml 27/23.
[21] Mehmet Nurullah Aktaş, "Kur'an'da Kadının Kavramsal İfadesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2016), 11.
[22] el-Kasas 28/23.
[23] Zülfikar Durmuş, "Kur'an'da 'İmrae' ve 'Zevc' Kelimelerinin Anlam Alanı", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 21/3 (Aralık 2017), 1822.
[24] Muhammed Fuad Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* 709.
[25] Cübran Mes'ûd, *Umdedül-Huffaz Fi Tefsir-i Şerifi'l Elfaz* (Beyrut: Dâru'l-İlmi Lil-Melâyin, 2005), 890.
[26] Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, *el-Müncid: el-İngilîzî-el-Arabî* (Beyrut: el-Mektebetü'ş- Şarkiyye, 1986), 981.
[27] Râğıp el-İshafani**,** *el-Müfredat elfâzi'l-Kur'ân*, çev. Yusuf Türker, thk. Saffan Adnan Davûdi, (İstanbul, Pınar Yayınları, 2007), 1445. Ayrıca bkz: Hucurât 49/11, Bakara 2/223, Ahzâb 33/32, Yûsuf 12/30,50.
[28] Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres,* 793-794.

Kur'an'ı Kerim'de Yusuf kıssasında نسوة şeklinde yer almaktadır:

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِه

"Şehirde birtakım kadınlar, "Aziz'in karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısından murad almak istemiş."[29]

Hz. Peygamber ile ilgili konularda ve O'nun eşlerinden bahsedilirken *nisâ* lafzı tercih edilmiştir:

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِّ

"Ey Peygamber'in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa, onun cezası iki kat verilir."[30]

Nisâ kavramı Firavun'un İsrailoğullarına reva gördüğü ezalar anlatılırken يُقَتِّلُونَ اَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ *"Oğullarınızı öldürüyor, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı"*[31] şeklinde Kur'an'da geçtiği gibi dünya ziyneti ve imtihanı arasında kadın da yer almaktadır:[32]

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِالْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَا لْحَرْثِّ

"Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi."[33]

Ayette, dünya nimetlerinden insanın en çok hoşuna giden şeyleri zikredilmekte ve bunların, hayır yolunda kullanılmadıkları takdirde kişiyi gaflete düşürüp Rabb'inden uzaklaştırabileceklerine dikkati çekilmekte ve bunların başında da kadınlar zikredilmektedir.[34]

[29] Yûsuf 12/30. Ayrıca bkz. Yûsuf 12/50.
[30] Ahzâb 33/30. Ayrıca bkz. Ahzâb 33/32, 55, 59, Âl-i İmrân 3/61.
[31] A'râf 7/141. Ayrıca bkz. Bakara 2/49, A'râf 7/127, İbrahim 14/6, Kasas 28/4, Mü'min 40/25.
[32] Aktaş, *Kur'an'da Kadının Kavramsal İfadesi*, 14.
[33] Âl-i İmrân 3/14. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/42.
[34] Taberî, *Taberî Tefsîri*, 2/226.

Cihad ve hicret ayetlerinde de "*nisâ"* lafzı gelmektedir:

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَاۚ وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّاۚ وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًاۙ

"Size ne oluyor da Allah yolunda ve "Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver" diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?"[35]

Bu ayette Allah, iman eden kullarını kendi yolunda savaşmaya ve Mekke'de kalmak zorunda olan zayıf erkek, kadın ve çocukları kurtarmak için çalışmaya teşvik etmektedir.[36]

Karı-koca, eş anlamlarında ve "erkeklerin kadınların koruyucusu"[37] oldukları anlamlarında kullanıldığı gibi kocanın zıddı olan kadın anlamında da kullanılmaktadır. Bu konudaki ayet şu şekildedir:

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْۖ

"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir."[38] İnsanların yaratılış durumundan bahseden diğer bir ayet ise şöyledir:

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَمِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاۤءً

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının."[39]

Aynı şekilde nikâh, boşanma ve iddet bekleyen kadınların durumları hakkında ayetlerde *nisâ* lafzının yer aldığı görülmektedir:

وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَالنِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَۚ

[35] en-Nisâ 4/75. Ayrıca "hicret" ayeti için bkz. en-Nisâ 4/98.
[36] Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer, İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları,1988), 4/1762.
[37] en-Nisâ 4/34. (اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ "Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdırlar.")
[38] el-Bakara 2/223. Ayrıca bkz. el-Bakara 2/187, en-Nisâ 4/15, 43, el-Mâide 5/6.
[39] en-Nisâ 4/1. Ayrıca bkz. el-A'râf 7/ 81, en-Neml 27/55, el-Fetih 48/25.

"Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın."[40]

Bu ayetin delaletiyle ilgili olarak İkrime (ö. 105/723) şu görüşü dile getirmektedir: "Kureyşlilerden bazı kimseler içinde yetimlerde olan çok kadınla evlenirlerdi. Bunlar yeteri kadar harcayacak para bulamayınca, yetimlerin mallarından alıp kendi aileleri için harcarlardı. Bu ayet indirilince erkeklerin yapmış oldukları bu düzenleme kaldırıldı ve yetimlerin mallarını kendi ailelerine harcamaları yasaklandı.[41]

"Nisa" kelimesinin yer aldığı diğer bir ayet de şudur:

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا الْعِدَّةَۚ

"Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın ve iddeti sayın."[42]

Nisâ kavramı miras konusu ele alınırken de kullanılmıştır:

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَۖ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَۜ نَصِيبًا مَفْرُوضًا

"Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Allah, bırakılanın azından da çoğundan da bunları farz kılınmış birer hisse olarak belirlemiştir."[43]

Katade (ö. 117/735) bu ayetin yorumuyla ilgili şöyle söylemektedir: "İslâm'dan önce kadınlara mirastan pay verilmiyordu. Bu ayet nazil olunca bu âdeti kaldırılarak onlara da miras hakları verilmiş oldu."[44]

Bir rivayete göre; Ensâr'dan Evs b. Sâmit, geride eşi Ümmü Kühha ve üç kız çocuğu bırakarak vefat etti. Amcasının oğulları da cahiliye adetlerine göre Evs'in

[40] en-Nisâ 4/3. Ayrıca bkz. en-Nisâ 4/22, 23, 24, el-Ahzâb 33/52.
[41] Taberî, *Taberî Tefsîri*, 2/439.
[42] et-Talâk 65/1. Ayrıca bkz. el-Bakara 2/226, 231, 232, 235, 236, et-Talâk 65/4.
[43] en-Nisâ 4/7. Ayrıca bkz. en-Nisâ 4/11, 19, 127, 176.
[44] Taberî, *Taberî Tefsîri*, 2/448.

bütün mirasına el koydular. Bunun üzerine Ümmü Kühha, Hz. Peygamber'e gelerek şikâyetçi olmuştu. Hz. Peygamber de kendisine: *"Şimdi evine dön, bakalım Allah ne buyuracak"* dedi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu ve kadınlara da miras hakkı tanınmış oldu.[45]

Kadınların örtünmesi gerektiğini ifade eden ayette de *nisâ* lafzı geçmektedir:

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَايُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ

"Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar."[46]

Mehir ayetlerinde de kadınlarla alakalı hükümlerde *nisâ* kavramı yer almaktadır:

وَاٰتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً

"Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin."[47]

Erkeklerin ve kadınların kazançlarından elde edecekleri pay konusundaki ayette de "*nisâ"* lafzı yer almaktadır:

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللهُ بِه بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَسْئَلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ

"Allah'ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın. Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır."[48]

Müfessirler bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak iki görüş zikretmişlerdir. Birincisi: Mücahid ve İkrime'ye göre bu ayet, Ümmü Seleme hakkında nazil olmuştur. Mücahid diyor ki: "Ümmü Seleme şöyle dedi: "Erkekler cihad ediyor biz etmiyoruz. Mirastan da erkeğin payının yarısını alıyoruz." Bunun üzerine: "*Allah'ın, kiminizi*

[45] İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l Beyân*, 3/517.
[46] Nûr 24/31. Ayrıca bkz. Nûr 24/ 60.
[47] en-Nisâ 4/4.
[48] en-Nisâ 4/32.

kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın" ayeti nazil oldu.[49]

Bu ayetle ilgili ikinci görüş ise, Süddî'nin aktardığına göre bir kısım insanların, Allah'ın diğer insanlara özellikle lütfettiği üstün derecelerin kendilerine de verilmesini istemeleri üzerine cevap olarak nazil olmuştur. Bir kısım erkekler, "Bizim mirastaki payımız, kadınların iki katı olduğu gibi alacağımız sevapların da kadınların iki katı olmasını istiyoruz" dediler. Bazı kadınlar da "Biz sevaplarımızın erkeklerin sevabı kadar olmasını istiyoruz. Şayet cihat etmek bize farz kılınmış olsaydı biz de savaşır ve sevabını alırdık" dediler. Allah da bu ayeti indirerek "*Allah'tan lütfunu isteyin ki size güzel ameller istemeyi nasip etsin. Bunu istemeniz sizin için daha hayırlıdır*" buyurdu.[50]

Taberi (ö. 310/923) ise bu ayetle ilgili şu yorumu yapmaktadır: "Bu ayetin, erkek ve kadın bütün insanlara, bazılarına verilen üstünlüklere diğerlerinin tamah etmemesini söyleyen görüş tercihe şayandır. Ayetin devamında *"Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır"*[51] buyurulmaktadır. Müfessirler bu bölümü iki şekilde izah etmişlerdir: Bazılarına göre ayetin ifade ettiği anlam şu şekildedir: "Erkeklere de hak ettiklerinden bir pay vardır kadınlara da hak ettiklerinden bir pay vardır" buyurulmaktadır. Bu hususta Katâde (ö. 117/735) şu görüşü savunmaktadır: "Câhiliye döneminde insanlar, kadınlara ve çocuklara mirastan hiçbir şey vermiyorlardı. O zaman mirası sadece işlerin zor olanlarını yapan, gelir sağlayan ve savaş yapan kimselere veriyorlardı. Miras ayetleri nazil olunca erkeklerin paylarının kadınlarınkinden iki kat olunca kadınlar, "keşke bizim miras paylarımız da erkeklerinki gibi olaydı" dediler. Erkekler de: "Ümit ederiz ki, mirasta kadınlardan üstün kılındığımız gibi ahiretteki sevaplarımızla da üstün kılınırız" dediler. Bunun üzerine Allah bahsedilen Nisâ 32. ayeti indirdi. Abdullah b. Abbas'a (ö. 68/687-88) göre ise bu ayetin manası şu şekildedir: "Ölenlerin miraslarından erkeklerin de kadınların da payları vardır." Taberî'ye göre, birinci görüş

---

[49] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Kurtubî, *el-Câmiʿ li-Aḥkâmi'l-Ḳurʾân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Ettafeyyiş (Kahire: Daru'l Kütüb'ül Mısrıyye, 1384/1964), 5/162.

[50] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 8/264. Ayrıca bkz. (نريد أن يكون لنا من الأجر الضعفُ على أجر النساء، كما لنا في السهام سهمان، فنريد أن يكون لنا في الأجر أجران". وقالت النساء:"نريد أن يكون لنا أجرٌ مثل أجر الرجال، فإنا لا نستطيع أن نقاتل، ولو كتب علينا القتال لقاتلنا" فأنزل الله تعالى الآية، وقال لهم: سلوا الله من فضله، يرزقكم الأعمال، وهو خير لكم)

[51] en-Nisâ 4/32.

tercihe şayandır. Ayette "hak etme" yani kazanma ifadesi geçmektedir. Kazanılması beklenen şey hayır veya şerdir. Miras, kazanılan bir şey değildir.[52]

Yemin kefareti[53], kadınların ay hali[54] sorulurken, kadınlar arası adalet[55] ve kadınlar arası iletişim[56] konuları ele alınırken de "*nisâ"* lafzı kullanılmıştır.

1.3. Zevc / زوج

Zevc kelimesi sözlükte "çift oluşturmuş, eşleşmiş hayvanlarda erkek ve dişi eşlerden her birine" denir. Bunların dışında, örneğin (ayakkabı çiftlerini ifade eden) "نعل"ve "خف" de olduğu gibi, "birbirinin eşi olan her şeye" 'zevc' denir. Ayrıca "birbirinin benzeri ya da zıddı olarak diğerine eşlik eden her şeye" de 'zevc' denir.[57] Zevc, "her tek olan bir şeyin bir diğerinin olması" anlamına da gelir.[58] "Zevc" ifadesi Kur'an-ı Kerim'de 81 defa geçmektedir.[59]

Kocadan ayırt edilmesi için evli kadına "zevce" denilmiştir. Hem kadına hem de kocaya *zevc* kelimesinin kullanılması dil açısından daha doğru olduğu kabul edilmiştir.[60] Kur'an'da karı ve koca ifadeleri için de *zevc* kelimesi kullanılmıştır.[61]

Zevc kelimesi 5 yerde fiil formunda geçmektedir.[62] Bunlardan Ahzâb 37. ayete bakıldığında Hz. Peygamber'e Zeyneb binti Cahş'ın nikâhlanmasını ifade etmek için "zevvecna" şeklinde "evlendirdik, nikâhladık" anlamlarında kullanılmıştır:

فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي اَزْوَاجِ اَدْعِيَائِهِمْ اِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًاۜ

"Zeyd, eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları

[52] el-Kurtubî, *el-Câmiu'l- Ahkam'ul-Kur'an*, 5/164.
[53] el-Mücâdele 58/2-3.
[54] el-Bakara 2/222.
[55] en-Nisâ 4/129.
[56] el-Hucurât 49/11.
[57] İshafani**,** *el-Müfredat elfâzi'l-Kur'ân*, 675.
[58] Cübran Mes'ûd, *Umdedül-Huffaz fi Tefsir-i Şerifi'l Elfaz*, 471.
[59] Abdulbaki**,** *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, 408-410.
[60] Mehmet Boynukalın, "Zevce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mayıs 2022).
[61] el-Bakara 2/35, 102, 230; en-Nisâ 4/1, 20.
[62] el-Ahzâb 33/37; eş-Şûrâ 42/50; ed-Duhân 44/54; et-Tûr 52/20; et-Tekvîr 81/7.

boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü'minlere bir zorluk olmasın."[63]

Zevc lafzı isim formunda Kur'an'ı Kerim'de nikâh bahsinden bahsedilirken "eş, evlenmek, nikâhlamak, boşanma, ayrılma ve ölüm" anlamlarında kullanılmıştır:

وَاِذْ تَقُولُ لِلَّذي اَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِ وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ اَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللهَ وَتُخْفي في نَفْسِكَ مَا اللهُ مُبْديهِ وَتَخْشَى النَّاسَۚ وَاللهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُۜ فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنينَ حَرَجٌ في اَزْوَاجِ اَدْعِيَّائِهِمْ اِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًاۜ وَكَانَ اَمْرُ اللهِ مَفْعُولً

"Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek suretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye, "Eşini nikâhında tut (onu boşama) ve Allah'tan sakın" diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı. Zeyd, eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü'minlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir."[64]

Zevc lafzı Kur'an'da en çok "eş" anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda "karı-koca ilişkisi"[65] ve "kocası öldükten sonra iddet bekleyen kadın"[66] konularında da *zevc* kelimesi tercih edilmiştir:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةًۚ

"Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlara da eşler ve çocuklar verdik."[67]

[63] el-Ahzâb 33/37.
[64] el-Ahzâb, 33/37. Ayrıca bkz. el-Bakara 2/102, 230, 232, 240; el-Ahzâb 33/52; ed-Duhân 44/54; et-Tûr 52/20; et-Tahrîm 66/5.
[65] el-Mücâdele 58/1; et-Teğâbun 64/14.
[66] el-Bakara 2/234.
[67] er-Ra'd 13/38. Ayrıca bkz. el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15; en-Nisâ 4/1, 57; el-En'âm 6/139; Tevbe 9/24; er-Ra'd 13/23; en-Nahl 16/72; el-Mü'minûn 23/6; el-Furkân 25/74; eş-Şu'arâ 26/166; er-Rûm 30/21; Fâtır 35/11; Yâsîn 36/56; es-Sâffât 37/22; ez-Zümer 39/6; el-Mü'min 40/8; eş-Şûrâ 42/11; ez-Zuhruf 43/70; el-Me'âric 70/30; en-Nebe' 78/8.

Zevc kavramı Kur'an'da "her cins canlıdan birer çift yaratılması", "ruhların çiftleşmesi"[68], "azabın çift çift gelmesi"[69] ve "insanlardan bazı grup ve sınıflar"[70] anlamlarında da yer almaktadır.

فَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ اَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ فَاسْلُكْ فيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْۚ وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذينَ ظَلَمُوٓاۚ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ

"Bunun üzerine Nûh'a, "Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap" diye vahyettik. "Bizim emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca, (sular coşup taştığında Nûh'a) dedik ki: "Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri aleyhinde daha önce hüküm verilmiş olanlardan başka aileni gemiye al ve zulmeden kimseler hakkında bana hiç yalvarma! Şüphesiz onlar suda boğulacaklardır."[71]

Hz. Peygamber (sav)'in hanımlarından bahsedilirken *zevc* lafzı kullanılmıştır:

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَافَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَميلًا

"Ey Peygamber! Hanımlarına de ki: "Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mut'a vereyim ve sizi güzelce bırakayım."[72]

Hz. Âdem ve Zekeriyya'ın eşlerinden bahsedilirken de *zevc* lafzı geçmektedir.

وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمينَ

"Dedik ki: "Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."[73]

Kişi, hanımına zevc veya zevce diyebilir. Ancak Ebu'l-Leys (ö. 373/983) Tefsiri'nde bu görüşün aksine şöyle denilmektedir: "Zevc, daha fasihtir. Allah; ikamet

[68] et-Tekvîr 81/7.
[69] Sâd 38/58.
[70] Tâ-Hâ 20/131; Vâkı'a 56/7.
[71] el-Mü'minûn 23/27. Ayrıca bkz. el-En'âm 6/143; Hûd 11/40; er-Ra'd 13/3; el-Hicr 15/88; Tâ-Hâ 20/53; el-Hac 22/5; eş-Şu'arâ 26/7; Lokman 31/10; Yâsîn 36/36; ez-Zümer 39/6; eş-Şûrâ 42/50; ez-Zuhruf 43/12; Kâf 50/7; ez-Zâriyât 51/49; en-Necm 53/45; er-Rahmân 55/52; el-Kıyâme 75/39.
[72] el-Ahzâb 33/28. Ayrıca bkz. el-Ahzâb 33/6, 50, 53, 59; et-Tahrîm 66/1, 3.
[73] el-Bakara 2/35; el-A'râf 7/19, 189; Tâ-Hâ 20/117.

hususunda erkeğin asıl olmasından dolayı başlangıçta Havvâ'ya hitap etmemiş onu Âdem'e tabi kılmıştır."[74]

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهٗۗ

"Biz de onun duasını kabul ettik ve kendisine Yahya'yı bağışladık. Eşini de kendisi için, (doğurmaya) elverişli kıldık."[75]

Mehir[76], miras[77] ve şahitlik[78] konularında da *zevc* kelimesi kullanılmıştır.

Zevc kelimesi Kur'an-ı Kerim'de rahmet ve sevgi duygularını besleyen evlilik ve bu evlilik sonucunda ortaya çıkan doğurganlık ve inanç birlikteliği gibi bağlamlarda kullanılmıştır.[79]

1.4. Ehl / اهل

اهل kavramı "zevc ve kadın" anlamlarına gelmektedir.[80] Bu kelime Kur'an'ı Kerim'de 100 farklı yerde geçmektedir.[81]

"Ehl" kavramı Kur'an'ı Kerim'de "aile" anlamında kullanılmıştır. Nûh ailesi,[82] Salih ailesi,[83] İbrahim ailesi,[84] İsmail ailesi,[85] Lût ailesi,[86] Eyyûb ailesi,[87] Musa ailesi[88] ve Meryem ailesinden[89] bahsedilirken *ehl* lafzı "aile" anlamında kullanılmıştır:

---

[74] İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l Beyân,* 1/318.
[75] el-Enbiyâ 21/90.
[76] en-Nisâ, 4/20; el-Mümtehine 60/11; el-Ahzâb 33/50.
[77] en-Nisâ 4/12.
[78] Nûr 24/6.
[79] Durmuş, "Kur'an'da 'İmrae' ve 'Zevc' Kelimelerinin Anlam Alanı", 1822.
[80] Cübran Mes'ûd, *Umdedül-Huffaz fi Tefsir-i Şerifi'l Elfaz,* 176; Ebu Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdi, *Kitabü'l-ayn müretteban ala hurufi'l-mu'cem,* thk. Abdülhamid Hindavi (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/96.
[81] Abdulbaki**,** *el-Mu'cemu'l-Mufehres,* 117-119.
[82] Hûd 11/40, 45, 46; el-Mü'minûn 23/27; es-Sâffât 37/76.
[83] En-Neml 27/49.
[84] ez-Zâriyât 51/26.
[85] Meryem 19/55.
[86] Hûd 11/81; eş-Şu'arâ 26/69, 170; en-Neml 27/57; el-Ankebût 29/32, 33; es-Sâffât 37/134.
[87] Sâd 38/43.
[88] Neml 27/7; Kasas 28/ 12, 29.
[89] Meryem 19/16.

وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِۗ وَاللّٰهُ سَمِيعٌعَلِيمٌۚ

"Hani sen mü'minleri (Uhud'da) savaş mevzilerine yerleştirmek için, sabah erken ailenden (evinden) ayrılmıştın. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."[90]

Bu lafız, "ehl-i Kitap", "ehl-i kur'a", "ehl-i karye", "ehl-i beyt", "ehl-i nâr" "ehl-i takvâ", "ehl-i zikr" şeklinde tamlama olarak da zikredilmiştir. "Halk, topluluk ve peygamber ocağının halkı" anlamlarında *ehl* lafzı kullanılmıştır:

اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ

"Ya da o memleketlerin halkları kuşluk vakti gülüp oynarken kendilerine azabımızın gelmesinden emin mi oldular?"[91]

قَالُوا اَتَعْجَبِينَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِۜاِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

"Melekler, "Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi size olsun ey (peygamber ocağının) ev halkı! Şüphesiz O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir." dediler."[92]

Melekler, İbrahim'in hanımı Sare'ye dediler ki: "İhtiyar eşlerden çocuk yaratması hususunda Allah'ın kudretine ve hikmetine mi şaşıyorsun? Bu, Allah'ın kudreti karşısında şaşılacak bir şey değildir. Ey İbrahim'in Ehl-i Beyti! Allah size rahmet etsin ve bereket etsin.[93]

Kur'an'da *ehl* kavramı "ilim sahipleri, işin uzmanları, takva sahipleri ve kitap ehli" nitelenirken de kullanılmıştır:

[90] Âl-i İmrân 3/121. Ayrıca bkz. el-Bakara2/196; en-Nisâ 4/25,92; el-Mâide 5/89; el-A'râf 7/83; Yûsuf 12/26, 62, 65, 88, 93; el-Hicr 15/65; Tâ-Hâ 20/10, 29, 32; el-Enbiyâ 21/76,84; Yâsîn 36/50; ez-Zümer 39/15; eş-Şûrâ 42/45; el-Fetih 48/11, 12; et-Tûr 52/26; et-Tahrîm 66/6; el-Kıyâme 75/33; el-Mutaffifîn 83/31; el-İnşikâk 84/9, 13.

[91] el-A'râf 7/98. Ayrıca bkz. el-Bakara 2/126; en-Nisâ 4/75; el-En'âm 6/131; el-A'râf 7/94, 123; Tevbe 9/101, 120; Hûd 11/117; Yûsuf 12/109; el-Hicr 15/67; el-Kehf 18/71, 77; Tâ-Hâ 20/40; en-Neml 27/34; el-Kasas 28/4, 15, 45, 59; el-Ankebût 29/31, 34; el-Ahzâb 33/13, Sâd 38/64; el-Haşr 59/7.

[92] Hûd 11/73. Ayrıca bkz. el-Ahzâb 33/33.

[93] Muhammed Ali Es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr,* trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 3/107.

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِي اِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْكُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَۙ

"Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun."[94]

وَمَا يَذْكُرُونَ اِلَّا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ

"Bununla beraber, Allah dilemedikçe öğüt alamazlar. O takvaya (kendisine karşı gelmekten sakınılmaya) ehil olandır, bağışlamaya ehil olandır."[95]

وَلَا تُجَادِلُوا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُۖ اِلَّا الَّذينَ ظَلَمُوامِنْهُمْ وَقُولُوا اٰمَنَّا بِالَّذي اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْوَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

"İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir (aynı ilâhtır). Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz."[96]

Ayrıca Kur'an, eşler arası geçimsizlik sonucu iki tarafın akrabalarından oluşacak hakem seçilmesini ifade ederken de *ehl* kavramını kullanmıştır:

وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِه وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَاۚاِنْ يُرِيدَا اِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَاۗ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِي مًا خَبِيرًا

"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır."[97]

"Ehl" sözcüğü aşağıdaki ayette "kadın" manasında yer almaktadır:

قَالَتْ مَا جَزَٓاءُ مَنْ اَرَادَ بِاَهْلِكَ سُوءًا اِلَّا اَنْ يُسْجَنَ اَوْ عَذَابٌ اَلِيمٌ

[94] en-Nahl 16/43. Ayrıca bkz. el-Enbiyâ 21/7.
[95] el-Müddessir 74/56.
[96] el-Ankebût 29/46. Ayrıca bkz. el-Ahzâb 33/26; el-Hadîd 57/29; el-Haşr 59/2, 11; el-Beyyine 98/1 6.
[97] en-Nisâ 4/35.

"Kadın dedi ki: "Senin ailene kötülük yapmak isteyenin cezası, ancak zindana atılmak veya can yakıcı bir azaptır."[98]

Taberî'nin, bu ayette geçen *ehl* lafzını, *imrae* kelimesi ile tefsir etmiştir.[99] Buna göre "ehl" lafzı, Kur'ân'da farklı manalarda kullanılmışsa da "eş" manasında özellikle aile içi sorunların çözümü bağlamında zikredilmiştir. Tefsir kitaplarında da bu kelimenin *imrae* manasına geldiği ifade edilmiştir.[100]

Kur'an'da "ehl" kavramı "sahip" anlamında ve "emanetlerin ehline verilmesi" anlamlarında da kullanılmıştır:

اِسْتِكْبَارًا فِي الْاَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِۜ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهٖۜ

"Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır."[101]

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَاۙ وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِۜ

"Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor."[102]

Ayetteki hitap umumî olup bütün mükellefleri kapsamaktadır. İster Allah'ı ister kul hakları olsun zimmetlere taalluk eden bütün hakları kapsamaktadır. Zemahşerî (ö. 538/1144) bu hususta şöyle demektedir: "Bu hitap, her fert ve her emaneti içine almaktadır." İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise ayetin anlamı ile ilgili şu görüşü dile getirmektedir: "Allah emanetlerin sahiplerine verilmesini emreder. Bu emir, insanın yerine getirmesi gereken namaz, zekât, kefaret ve benzeri, Allah'ın kulları üzerindeki hakları, saklanmak üzere verilen emanet ve benzeri şeylerden doğan kulların birbirleri üzerindeki gibi hakların hepsini kapsar."[103]

[98] Yûsuf 12/25.
[99] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân,* 7/241.
[100] Aktaş, "Kur'an'da Kadının Kavramsal İfadesi", 16.
[101] Fâtır 35/43. Ayrıca bkz. el-A'râf 7/100; Yûnus 10/24; Nûr 24/27.
[102] en-Nisâ 4/58. Ayrıca bkz. el-Fetih 48/26.
[103] Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr,* 1/535.

1.5. Unsa / الأنثى

Kur'an'da kadını ifade eden diğer bir kavram da *"unsa"*, dişi olmak ve kadın anlamlarına gelmektedir.[104] Kur'an'ı Kerim'de 30 farklı yerde bu kullanım tarzı yer almaktadır.[105]

"Unsa" lafzı Kur'an'da en çok "dişi" anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım tarzına şu gibi ayetleri örnek vermek mümkündür.

اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغِيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ ۜ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ

"Allah, her dişinin neye gebe olduğunu, rahimlerin artırdığı şeyi ve eksilttiği şeyi bilir. Her şey O'nun katında bir ölçü iledir."[106]

"Kız çocuk" anlamına gelen ayetlerde de "*unsa"* kavramı geçmektedir.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنِّي وَضَعْتُهَا اُنْثٰى ۖ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ ۖ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰى ۚ وَاِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَاِنِّي اُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

"Onu doğurunca, "Rabbim!" dedi, "Onu kız doğurdum." Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir. "Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum."[107]

Unsa kavramı Kur'an'da sadece kız çocuk anlamında yer almayıp aynı zamanda "kadın" anlamında "unsa" lafzı kullanılmıştır:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰى ۖ اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى ۚ

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir."[108]

Sonuç olarak kavramları incelediğimizde Kur'an-ı Kerim'de hiçbir kelime rastgele kullanılmadığı anlaşılmıştır. Eş anlamlı olarak bilinen kelimelerin Kur'an'da

---

[104] Mevlüt Sarı**,** *el-Mevarid* (Arapça-Türkçe Lügat), (İstanbul: Bahar, 1980), 52.
[105] Abdulbaki**,** *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, 114-115.
[106] er-Ra'd 13/8. Ayrıca bkz. en-Nisâ 4/117; el-En'âm 6/143, 144; Fâtır 35/11; es-Sâffât 37/150; Fussilet 41/47; Şûrâ 42/50; Zuhruf 43/19; Hucurât 49/13; Necm 53/21, 45; Kıyâme 75/39; Leyl 92/3.
[107] Âl-i İmrân 3/36. Ayrıca bkz. en-Nisâ 4/11; en-Nahl 16/58; el-İsrâ 17/40; eş-Şûrâ 42/49.
[108] Bakara 2/178. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/195; Nisâ 4/124; Nahl 16/97; Mü'min 40/40.

birbiri yerine kullanılamayacağı görülmektedir. Eş anlamlı kelimelerin birbiri yerine kullanıldığı takdirde ahengi ve estetiği bozacağı aşikârdır. Özellikle *imrae* ve *zevc* kelimeleri birbiri yerine daha sık kullanılmıştır. *Zevc* eş olmanın gerektirdiği durumları içeren bir kelime iken bu kelimenin gereklerinin tam olarak ortaya çıkmadığı durumlarda *imrae* kelimesi kullanılmıştır. Gerek Arapça gerekse Türkçe açısından eş anlamlı olarak "hatun, hanım, eş, karı, kadın, zevce" gibi anlamlarında ifade edilmiştir. Kur'an dili açısından bakıldığında birbirlerinin yerine kullanılmadığını söylemek mümkündür. Kur'an'a bakıldığında sözcüklerin kullanıldıkları bağlamların farklılık arz ettikleri verilen ayetlerde görülmektedir. Kur'an'ın kullandığı kelimeler için "eş anlamlı" yerine "yakın anlamlı" ifadesinin kullanılması daha uygun görülmüştür.[109]

2. Hak Kavramının İfade Ettiği Anlam

Hak kelimesi, sözlükte gerekli, vacip olmak, sabit ve doğru olmak anlamlarına gelip batıl kelimesinin zıddı manasını içermektedir.[110] Aynı zamanda sevap, adil olmak, yakîn ve şüphe etmeden sabit olmak gibi anlamlara da gelmektedir. Hkk (ح ق ق) kökünün masdarı olup حقوق kelimesi de çoğuludur.[111]

Fıkıh literatüründeki hak kavramının "sübût ve vücûb" anlamına geldiği, dinin ve hukuk düzeninin tanıdığı "yetki ve ayrıcalık" anlamı etrafında bir muhteva kazandığı söylenebilir. Hak kelimesinin çoğulu "hukuk" kelimesi olup literatürde genellikle iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi, toplum hayatını ve dışa akseden şekliyle beşerî ilişkileri cebrî müeyyidelerle düzene koyan kurallar bütünüdür. Hukuk kelimesinin ikinci anlamı ise "temelde Şâriin, görünürde ise dinin, aklın ve hukuk düzeninin tanıdığı yetki, güç ve imtiyazlar" anlamına gelmektedir.[112]

Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde hak kavramı çeşitli yönleriyle mevcuttur. İnsanın ferdî sorumluluğunu yerine getirebilmesi için hak ve hürriyete ihtiyacı vardır. İslâm bunu kişiye eksiksiz olarak vermiştir. Ancak bunun

[109] Durmuş, "Kur'an'da 'İmrae' ve 'Zevc' Kelimelerinin Anlam Alanı", 1804.
[110] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyyâ İbn Fâris, *Mücmelü'l-luga*, thk**.** Muhammed Tu'me **(**Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2005), 70; el-Ferâhîdi, *Kitabü'l-ayn*, thk. Abdülhamid Hindavi, 1/65.
[111] Cübran Mes'ûd, *er-Râid: Mu'cemü elifbâi fi'l lügati ve'l-e'lâm*, 352.
[112] Ali Bardakoğlu**,** "Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 23 Ağustos 2019).

yanında İslam toplumunun yapısı ve özellikleri gereği kişinin de topluma yönelik sorumlulukları vardır. Bunları ana hatlarıyla şu şekilde vermek mümkündür.[113]

"Bütün mü'minler kesinlikle kardeştirler"[114] ayetinde Müslümanların kardeş olduğu ve birbirine kenetlenmiş yapıtaşları gibi kenetlendiği vurgusu vardır. Hayrettin Karaman'ın yorumu "bir vücudun, bir yeri ağrıyınca diğer yerleri de rahatsız olan organları gibidir, bir gemide yolculuk eden, birileri gemiye zarar vermeye kalkışınca bunu önlemezlerse hepsi birden batacak olan yolcular gibidir, toplumun fertleri birbirine ne doğrudan ne de misilleme olarak zarar verebilirler" şeklindedir.[115]

Toplumda iyiliği emretmek ve yaşamak, kötülüğü menetmek ve ortadan kaldırmak, fert, toplum ve devlet olarak Müslümanların vazifesidir.[116] Kur'an-ı Kerim bu görevden kaçınmakla alakalı şu uyarıyı yapmıştır: *"İsrailoğullarından inkâr edenler, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü. İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü! Onlardan birçoğunun inkâr edenleri dost edindiklerini görürsün. And olsun ki kendileri için önceden (ahirete) gönderdikleri şey; Allah'ın onlara gazap etmesi ne kötüdür! Onlar azap içinde ebedî kalıcıdırlar."*[117]

Kur'an-ı Kerim'in kişiye ve topluma verdiği haklar insanların fert ve toplum olarak menfaat ve ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. Haklar ve menfaatler, fertlerin ve toplumların isteklerine göre verilirse çatışma ve haksızlık kaçınılmaz olur. Bu hususa ayette; *"Eğer hak onların arzularına uysaydı, gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi. Hayır, biz onlara şereflerini (Kur'an'ı) getirdik. Onlar ise bu şereflerinden yüz çeviriyorlar"*[118] şeklinde ifade edilmektedir.

İnsanlara ait sorumlulukların bir kısmı ferde, bir kısmı da topluma bırakılmış yükümlülüklerdendir. İslam toplumunda her fert yapılması gereken yükümlülükleri kontrol edip, takip etmesi gerekmektedir. Burada da kadın erkek ayrımı yapmadan toplum olarak sorumluluklarının olması gerektiğinin vurgulanması isabetli olacaktır.

---

[113] Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1991), 1/153.
[114] el-Hucurât 49/10. Ayrıca bkz. el-Mâide 5/2; Tevbe 9/71.
[115] Hayrettin Karaman, "Hak ve Vazife Kavramları Üzerine", *YeniŞafak* (18 Aralık 2014).
[116] Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 153.
[117] el-Mâide 5/78-80.
[118] el-Mü'minûn 23/71. Ayrıca bkz. el-Câsiye 45/23.

Yerine getirilmeyen vazifelerden doğacak zafiyet açların doyurulması, ihtiyaç sahiplerinin giydirilmesi veya tedavi bekleyen hasta gibi muhtaç insanların ortaya çıktığı durumlarda her fert sorumlu hale gelir.[119]

İnsanlara, maddî ve manevî değerleri tehlikeye düştüğünde meşru müdafaa hakkı verilmiştir. İslam korunmak amacı ile başka çare kalmadığında başkalarının haklarına el atıp, az zararla çok zararı giderme imkânı tanımıştır. Mesela açlıktan ölme durumunda olan bir kişi, kendisinde fazla yiyecek bulunduğu halde vermeyen kişiden bu yiyeceği rızasına bakmadan alabilir ve hayatını kurtarır.[120]

2.1. Hakkın Kaynağı

İnsana bütün hak ve vazifeleri veren Allah'tır. Kur'an-ı Kerim'e göre insana verilen haklar, Allah tarafından ona hilafet ve emanet vermesi sonucunda ortaya çıkmıştır.[121] Kur'an'da *"Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"*[122] ayeti, insanın yeryüzünde orayı imar etmek ve geliştirmek anlamında halife olarak yaratıldığını ifade eder. *"Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir"*[123] ayeti ise insana yüklenen emanetten bahseder. Kur'an'da kendine yüklenen emanet hem erkek hem de kadınlara aittir. *"Allah, münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmek; mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların da tövbelerini kabul etmek için insana emaneti yüklemiştir. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir"*[124] ayeti sorumlulukların yüklenilmesi noktasında kadın ve erkeğin eşitliğine vurgu yapar. Yeryüzünde Allah'ın halifesi olma bakımından, yani hukuka sahip olma bakımından kadın erkek arasında hiçbir fark yoktur. İslam'da kadın da erkek gibi ilahi hitaba muhatap bir varlıktır.[125]

---

[119] Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 154.
[120] Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 154.
[121] Nazife Vildan Güloğlu- Seher Keloğlu, *Sosyal Yaşam ve Kadın Sempozyum Kitabı* (Konya: Dumat Ofset Matbaacılık, 2016), 426.
[122] el-Bakara 2/30.
[123] el-Ahzâb 33/72.
[124] el-Ahzâb 33/73.
[125] Osman Eskicioğlu**,** "İslam'da Kadının Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1994), 87.

Dinin temel kaynağı Kur'an'da erkek ve kadın aynı değerdedir. *"Mü'min olarak, erkek veya kadın, her kim salih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar"*[126] ayeti ile bu açık bir şekilde beyan edilmiştir. Kur'an-ı Kerim, özellikle insana fazilet ve değer bahşeden konularda erkek ve kadınları ayrı ayrı zikretmiştir.[127] Ayette bu durum *"Şüphesiz Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkekler, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır"*[128] şeklinde ifade edilmiştir. Ayetin tefsirinde Katade (ö. 117/735)'den gelen rivayete göre kadınlardan biri Hz. Peygamber'e gidip ona: "Her şeyin erkekler için olduğunu görüyorum, kadınların herhangi bir hususta anıldıklarını görmüyorum" şeklinde serzenişte bulunmuş ve Ahzâb suresi 35. ayet-i kerime nazil olmuştur. Et-Taberi (ö. 310/923) ise bu soruyu Ümmü Selem'in sorduğunu ve ayetin bunun üzerine nazil olduğunu rivayet etmektedir.[129]

İnsanı yaratan Allah ona doğuştan vazgeçilmesi mümkün olmayan haklar vermiştir. Hakkın kaynağı, Allah olduğu için diğer kimse veya kurumlar tarafından hakkın ihlali ya da tamamen ortadan kaldırılması söz konusu değildir.

2.2. Temel Haklar

İslam'da fertlerin sahip oldukları haklar hususî, umumî ve siyasî olmak üzere üç kısımda olduğu incelenmiştir.[130] Kadınların siyasi ve hususî haklar konusunda son dönemde yapılan çalışmalar önemli bir eksikliği giderecek mahiyettedir.[131]

---

[126] en-Nisâ 4/124. Ayrıca bkz. en-Nahl 16/97; el-Mü'min 40/40.
[127] Fazlur Rahman**,** *Ana Konularıyla Kur'an,* çev. Alparslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu, 2003), 94.
[128] el-Ahzâb 33/35.
[129] et-Taberî, *Taberî Tefsîri,* 20/269.
[130] Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 3/255-271.
[131] Bkz. Ülfet Görgülü, *Kadın ve Siyaset* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014); Nejla Hacıoğlu, *Kadının Siyasetteki Yeri Ayet ve Hadisler Işığında* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2018).

İslam'da bireylerin sahip oldukları temel hakları, eşitlik ve hürriyetler olmak üzere iki kısımda incelenmek mümkündür. Bu başlık altında kadının sahip olduğu hakların neler olduğu ele alınacaktır.

2.2.1. Eşitlik

Eşitlik, kanun önünde ve fırsat eşitliği olmak üzere iki grupta ele alınabilir. Kanun önünde eşitlik kadın erkek herkesin sahip olduğu bir haktır. Kan, renk, makam, zenginlik, akrabalık, dostluk ve inanç farklarına bakılmadan herkes kanun önünde eşittir.[132]

Kadın da erkek gibi hukuki şahsiyete sahip olup hukuk karşısında erkekle aynı haklara sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de "insan, kul, Müslüman, mümin" gibi genel ifadeler yer almakta, erkeği olduğu kadar kadını da muhatap almaktadır. Şahitlik konusunda, diyette, mirasta, boşanmada, aile reisliğinde, velayet hakkında erkeğe nispetle kadına farklı hükümlerin uygulanması, kadının kişiliğine değil, adalet ve dengeye yöneliktir, bu da "insan haklarına" aykırı değildir.[133]

Borç davalarında şahit olarak bir erkek yerine iki kadın istenmesinin sebebi gerçeğin şüpheye yer vermeden ortaya çıkmasını sağlamaktır. Kadınların psikolojik ve duygusal durumları göz önünde bulundurulduğunda eksiksiz bilgi verme ve durumu tam olarak iletebilme olanakları bulundukları konum itibariyle bazen zordur. Bu sebeple bir kadının durumu unutması durumunda birbirlerine hatırlatma gibi bir yardımlaşma ile karşı karşıya kaldıkları zamanlar olabilir.[134] Ayrıca kadının annelik gibi çok önemli bir görevi olması sebebiyle erkekler gibi fazlaca çarşı pazarda yer almaması dikkate alındığında bu durumu daha da anlaşılır hale getirmektedir.

Kur'an-ı Kerim sâlih amel işleyen erkek veya kadınlara vad'edilen mükâfatta da herhangi bir ayrıma gitmemiştir: *"Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi iş işlerse,*

---

[132] Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 112.
[133] Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 165.
[134] Bkz. el-Bakara 2/282. *Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar.*

elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz"[135] ayeti bu hususa açıkça işaret etmektedir.

Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de bazen de Müslüman erkek ve kadınların birçok vasfını karşılaştırmalı zikretmiştir. Şu ayette durum açıkça görülmektedir. *"Şüphesiz Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkekler, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."*[136] Görüldüğü gibi hayatın bütün davranışlarında kadın-erkek hep beraber zikredilmiş ve hayatı imar etmek, güzelleştirmek görevini yerine getirmekle mükelleftir.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerde kadın-erkek ayırımına gidilmeksizin sürekli yeni bir "ümmet" inşa hedefi olduğu da görülmektedir. *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır"*[137] ayetinde bu husus sürekliliği ifade etmektedir. Miras meselesi dışında hayatın diğer alanlarında İslam dini kadın ve erkeğe eşit fırsatlar sunmaktadır.

2.2.2. Hürriyetler

İslam dini ve buna bağlı olarak İslam hukuku insanların doğuştan özgür oldukları ilkesini getirmiştir. Bu itibarla mevcut olan kölelik düzenini ortadan kaldırma konusunda dini, ahlaki ve hukukî tedbirler almıştır. İslam sadece Müslümanlara değil, tüm insanlara din, vicdan ve düşünce hürriyetinin sağlanmasına özen göstermiştir. Kendileri gibi inanmayan ve düşünmeyen topluluklarla birlikte ve iç içe yaşamayı başaran Müslümanların medeniyetidir. Bu İslam'ın kurmuş olduğu toplumsal düzen ile mümkün hale gelmiştir.[138]

[135] en-Nahl, 16/97.
[136] el-Ahzâb, 33/35.
[137] Âl-i İmrân, 3/104.
[138] Talip Türcan (Ed), *İslam Hukuku* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 507.

İslam'da kişilerin sahip oldukları hürriyetler; şahsi hürriyet, inanç ve ibadet hürriyeti, çalışma hürriyeti, düşünce ve ifade hürriyeti, öğrenme hakkı ve siyasi hakkı olarak ifade edilir.

2.2.2.1. Şahsi Hürriyet

Ferdin, başkalarının hak ve hürriyetlerine müdahale etmeden hareket etme ve hayatını yaşama hürriyeti vardır. Bu hak ve hürriyetler geniş çerçevede olup kadın ve erkek ayrımı yapılmaksızın bütün fertlere tanınmıştır.

İslâm'ın altı temel değeri olan din, hayat, akıl, nesil, mal ve şeref insanı korumayı hedeflemiştir. İslâm dini kurduğu yardımlaşma ve dayanışma düzeni içinde insanların hayat şartlarını ve temel ihtiyaçlarını temin etmeyi topluma vazife olarak vermiştir. Aynı zamanda Allah cana kıymayı yasak ve ferdin can güvenliğini sağlamanın yolu kısas olduğunu ayetlerde belirtmiştir:[139] *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır"*[140] ayeti bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. İslam'ın kişiye doğuştan bahşettiği şahsî hürriyetin korunması hayatın her alanında ve kadın-erkek herkesi kapsayan bir mahiyet arz etmektedir.

2.2.2.2. İnanç ve İbadet Hürriyeti

İnanç ve ibadette, amel edip karşılığını almak konusunda, kadın ile erkek arasında hiçbir fark yoktur.[141] Ayet-i Kerime'ye bakıldığında bu durum görülmektedir: *"Mü'min olarak, erkek veya kadın, her kim salih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar."*[142] Bu ayet aynı zamanda kadın ve erkeğin mükellef olmada da aynı sorumluluğa sahip olduğunu göstermektedir.

---

[139] Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 157.
[140] el-Bakara 2/178. Ayrıca bkz. el-Bakara 2/179.
[141] Nazife Vildan Güloğlu- Seher Keloğlu, *Sosyal Yaşam ve Kadın Sempozyum Kitabı*, 432.
[142] en-Nisâ 4/124.

İslâm'a göre dine bağlılığın geçerli olmasının şartı ihlâs ve samimiyettir. Bu inanç prensibinin doğal sonucu olarak dinde zorlamanın olması mümkün değildir.[143] Kur'an-ı Kerim bütün insanları din ve inanç konusunda akıllarını kullanmaya, düşünmeye, akla ve mantığa uymayan şeyleri din ve iman olarak kabul etmemeye davet etmiştir. İman etmeyenler zorlanmazlar ve inançlarını istedikleri gibi hür yaşama hakları vardır.[144] Ayette kişilerin din farkına bakılmaksızın insanlara iyi davranılması gerektiği vurgulanmaktadır: *"Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan menetmez."*[145] Dolayısıyla ayette makul davranan ve barışı önceleyen kimselerin inanç ve ibadet hürriyetine saygılı davranmasına işaretler vardır.

2.2.2.3. Düşünce ve İfade Hürriyeti

Kur'an-ı Kerim, İslam'a aykırı bulunan düşünceleri açıkça zikretmiştir.[146] Hz. Peygamber ashabını düşünmeye ve fikir üretmeye alıştırmak maksadıyla onlarla danışmış, vahye dayanarak görüşlerini açıklamaya teşvik etmiştir.[147] Örnek vermek gerekirse; Bedir savaşında askerin yerleştirileceği yer konusunda, Hudeybiye'de antlaşma şartları ile ilgili olarak aykırı görüşler ileri sürülmüştür. İlk halife seçiminde muhalefet görüşlerini açıkça açıklamıştır. Hz. Ömer'in kadınların mehrini sınırlama teşebbüsüne karşı çıkan bir kadın, mescide gelerek görüşünü bildirmiş, delil olarak ayet okumuş, halife de bu itirazı benimsemiştir.[148] Dolayısıyla şahıslar kadın ya da erkek olsun fikir ve düşüncesini ifade etmesinde dilediğince özgürdür.

---

[143] el-Bakara 2/256 (Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.); Ayrıca bkz. Yûnus 10/99; Hûd 11/28.
[144] Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 160.
[145] el-Mümtehine 60/8.
[146] Âl-i İmrân 3/154, 182; en-Nahl 16/35: *Allah'a ortak koşanlar, dediler ki: "Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir.* En-Nahl 16/40: *Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece, ona, "ol" dememizdir. O da hemen oluverir.* Yâsîn 36/47: *Onlara, "Allah'ın sizi rızıklandırdığı şeylerden Allah yolunda harcayın" denildiği zaman, inkâr edenler iman edenlere, "Allah'ın, dilemiş olsa kendilerini doyurabileceği kimselere mi yedireceğiz? Siz ancak apaçık bir sapıklık içindesiniz" derler.* Yâsîn 36/49: *Onlar ancak, çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak korkunç bir ses bekliyorlar.* el-Câsiye 45/24: *Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder." Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.* el-Câsiye 45/26: *De ki: "Allah sizi yaşatıyor. Sonra sizi öldürecek, sonra da kendisinde şüphe olmayan Kıyamet gününde sizi bir araya getirecek, ama insanların çoğu bilmezler."*
[147] Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 162.
[148] Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 162.

2.2.2.4. Öğrenme Hakkı

İslâm kadın erkek ayrımı yapmaksızın herkese öğrenim hakkı tanımış ve belirli seviyede insanların üzerine bunu farz kılmıştır.[149] Mecburi kısım her bir Müslümanın hayatını yaşaması için gerekli olan eğitim ve öğretim seviyesidir. Belli sayıdaki kişiler öğrenince diğerlerinin sorumluluktan kurtuldukları kısım ise toplumun gelişmesi için gerekli olan bilgi, teknik, teknoloji ve becerileri ihtiva etmektedir.[150]

İslâm'da ilim, din ve dine dair değerleri öğrenmekle başlar. Kadınla erkek arasında eğitim ve öğretimde bir fark gözetilmez. Ancak bilenlerle bilmeyenler arasında fark olduğu ayet-i kerimede açıkça zikredilmektedir:[151] *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*[152] Ayetten de anlaşılacağı üzere cinsiyet ayrımı yapılmaksızın insanlar arasında ancak ilim ile fark olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca bilmeyenlerin bilenlere sorup öğrenmeleri gerektiği tavsiye edilmiştir. Ayette bu husus *"Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun"*[153] şeklinde yer almıştır. Bu ayetlerden ilmin erkek kadın ayrımı yapılmadan öğrenilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Müslüman olan her birey yapacağı ibadetlerini nasıl olduğunu bilmek için öğrenmek zorundadır. Kişinin kendi hareketlerinin ve yaşayış tarzının İslam'a uygun olup olmadığının bilmesi gerekir. Bu bakımdan bilgi, dini hayatın rükünlerinden biri haline gelmiştir. O sebeple İslâm düşüncesinde bilgi sahibi olmak, düşünmek,

---

[149] Tâ-Hâ, 20/114; ez-Zümer, 39/9; el-Mücâdele 58/11; Fâtır, 35/28; Ayrıca rivayetler şu şekildedir: Abdullah İbni Mes'ûd ra'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: Yalnız şu iki kimseye gıpta edilir: Allah'ın kendisine ihsân ettiği malı hak yolunda harcayıp tüketen kimse; Allah'ın kendisine verdiği ilimle yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına da öğreten kimse. (Buhârî, "İlim", 3(No. 73). Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah şöyle buyurdu: "Allah'ın benimle göndermiş olduğu hidâyet ve ilim, yeryüzüne yağan bol yağmura benzer. Yağmurun yağdığı yerin bir bölümü verimli bir topraktır: Yağmur suyunu emer, bol çayır ve ot bitirir. Bir kısmı da suyu emmeyip üstünde tutan çorak bir yerdir. Allah burada biriken sudan insanları faydalandırır. Hem kendileri içer hem de hayvanlarını sular ve ziraatlarını o su sayesinde yaparlar. Yağmurun yağdığı bir yer daha vardır ki, düz ve hiçbir bitki bitmeyen kaypak ve kaygan arazidir. Ne su tutar ne de ot bitirir. İşte bu, Allah'ın dininde anlayışlı olan ve Allah'ın benimle gönderdiği hidâyet ve ilim kendisine fayda veren, onu hem öğrenen hem öğreten kimse ile, buna başını kaldırıp kulak vermeyen, Allah'ın benimle gönderdiği hidâyeti kabul etmeyen kimsenin benzeridir." Buhârî, "İlim", 3 (No. 79); Müslim, "Fezâil", 43 (No. 15).

[150] Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 169.

[151] Eskicioğlu, "İslam'da Kadının Yeri", 94.

[152] ez-Zümer 39/9.

[153] en-Nahl 16/43.

akletmek, tefekkür etmek, bildiği bilgiyi başkalarına aktarmak, bildiğini uygulamak bakımından kadın ve erkek arasında ayrım yoktur.[154]

Hz. Peygamber'in, kadınların eğitim ve öğretimlerine erkekler kadar önem verdiği hadislerde yer almaktadır. Rasûlullah zamanında kadınlar beş vakit camiye gelip hem namaz kılıp hem de Hz. Peygamber'in sohbetlerinden ve ilim meclislerinden istifade edebiliyorlardı.[155] Buhari'de geçen bir hadiste Hz. Peygamber'in haftanın bir gününü kadınlara tahsis edip mescitte onların sorularını cevaplamıştır. "Ebû Saîd Hudrî şöyle rivayet etmiştir: Bir defa kadınlar Peygamber'e: Senin sözünü dinlemekte erkekler bize galebe ediyorlar. Bundan dolayı kendiliğinden bize bir gün tahsis et, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kadınlara kendileriyle buluşacağı bir gün tayin etti. Kadınlar o tayin edilen günde Hz. Peygamber'in yanına geldiler. O da kendilerine va'z etti ve onlara bazı şeyler emretti. Kadınlara söylediği sözler arasında: "İçinizden hiçbir kadın yoktur ki, çocuklarından üçünü (ahirete kendinden) evvel yollasın da cehenneme karşı onun için bir siper peyda olmasın" sözü vardı. Kadınlardan biri: İki çocuk da (öyle değil mi)? dedi. Hz. Peygamber: İki tanesi de (öyledir), buyurdu.[156]

Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere İslam'da kadın ve erkeğin hayatın başlangıcından sonuna kadar eğitim ve öğretim ile mükellef olduğu görülmektedir.

2.2.2.5. Siyasi Haklar

Kadınla ilgili meseleler arasında kadının siyasi hakları ile ilgili hususlar da yer almaktadır.[157] Toplumsal yaşamın gerekliliği noktasında her zaman her toplumun bir yöneticiye ihtiyacı olmuştur. Bazı toplumlarda kadının siyasi faaliyetlerde bulunması ve yönetici olması durumunu da onun çalışma alanı olarak nitelemek mümkündür.

İslâm hukukçuları, kadının devlet başkanlığı ve hâkimlik dışında kamu görevi yapmasına genellikle karşı çıkmamışlardır. Hz. Ömer'in kadınların da bulunduğu Medine pazarına Şifâ bint Abdullah'ı denetim görevlisi olarak görevlendirdiği bilinmektedir.[158] Hâkimlik konusunda ise farklı görüşler bulunmaktadır. Mâlikî, Şâfiî

[154] Eskicioğlu, "İslam'da Kadının Yeri", 95.
[155] Eskicioğlu, "İslam'da Kadının Yeri", 95.
[156] "İbn Hanbel, *el-Müsned,* 17/398; Buhari, "İlim" , 3(No. 101) ; Nesâî, "İlim", 28(No. 5865).
[157] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk., Nejla Hacıoğlu, *Kadının Siyasetteki Yeri* -Ayet ve Hadisler Işığında (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2018).
[158] İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* 761.

ve Hanbelî fakihleri arasında ağırlık kazanan görüşe göre kadınlar hâkimlik yapamaz. Bu fikri savunan hukukçular, devlet başkanlığına hangi gerekçelerle karşı çıkmışlarsa ona benzettikleri hâkimliğe de aynı şekilde karşı çıkmışlardır. Hâkimliği şahitlik gibi kabul eden Hanefîler ise had ve kısası gerektiren suçlar dışındaki davalarda kadının şahitlik gibi hâkimlik de yapabileceğini söylemektedir.[159] Genel olarak kadınların hâkimlik yapmasının örnekleri çok azdır.

İslâm tarihinin hemen her döneminde kadınların siyasetle ilgilendikleri bilinmektedir. Ancak bu konu kendi başına çok kapsamlı incelenmesi gerektiği için burada birkaç örnek vermek yeterli olacaktır. İslâm aleminde devlet yöneticiliği yapmış ve bizzat siyasetin içinde yer almış Eyyûbi soyundan gelen Mısır hükümdarı Şeceret üd-Dür olarak görülmektedir.[160]

Temel hadis kaynaklarında, Hz. Peygamber'in hanımlarından olan Hz. Aişe'nin kadınlarla selamlaşma yapmaksızın Mümtehine sûresinin 12. ayetini[161] okuyarak bey'at aldığı zikredilmektedir.[162]

Kadının siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda konumlarına ve çalıştığı alanlar göz önünde bulundurulduğunda kadının bütün alanlarda çalışması için o iş kolunun özelliğine göre değişik şartların sağlanması gerektiği anlaşılmıştır. Ancak çalışmasına Kur'an'ın engel olmadığı kadınla ilgili olarak İslâm'a uygun olan örtünme, konuşma, giyinme ve bulunduğu ortam gereği hassasiyetine dikkat ederek ve aile içinde bireylerle istişare içerisinde bulunarak kendine uygun çalışma alanlarında faaliyet göstermesinde hiçbir engelin olmadığını söylemek mümkündür.

2.2.2.6. Çalışma Hürriyeti

Bir işte çalışma hem ferdin hakkı hem de topluma karşı bir görevdir. Bu sebeple İslam çalışmayı teşvik etmiş, insanların rızıklarını çalışarak temin etmelerini istemiş

[159] Mehmet Âkif Aydın, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Mart 2021).
[160] Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 55.
[161] el-Mümtehine, 60/12. *Ey Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*
[162] Müslim, "İmare", 33(No. 88).

ve başkalarına el açmamayı hoş görmemiştir.[163] Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette şu şekilde geçmektedir. "Sizden herhangi birinizin sırtına bir bağ odun yüklenip satması, herhangi bir kişiden dilenmesinden hayırlıdır."[164] Ayrıca *"O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi, onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızkından yiyin"*[165] ayeti helal rızık kazanma yolunun çalışmaktan geçtiğine işaret etmektedir. Birey çalışarak sadece kendi ihtiyaçlarını ve ailesinin geçimini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda toplumun çeşitli ihtiyaçlarını sağlar ve üretime katkıda bulunur. İşin bu yönünü göz önüne alan fıkıhçılar, toplumun ihtiyacını karşılayacak kadar çalışma ve üretmenin "farz-ı kifâye" olduğunu, yerine getirilmediği takdirde bütün Müslümanların sorumlu olacakları görüşünü benimsemişlerdir.[166]

Hz. Peygamber kendisinden yardım istemeye gelenlere, eğer çalışma güçleri varsa iş bulmuş ve yol göstermiştir. "Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Ensar'dan bir adam Hz. Peygamber'e dilenmeye geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Evinde hiçbir şeyin yok mu?" diye sordu. Adam: Hayır (bir şeyim yok ancak) bir çul var ki, bir kısmını giyiyor, diğer kısmını da (altımıza) seriyoruz. Bir de su içtiğimiz bir bardak var, dedi. Hz. Peygamber: "Onları bana getir" dedi. Adam da getirdi. Hz. Peygamber onları eline aldı ve: "Bunları kim satın alır?" dedi. Bir adam: Ben onları bir dirheme alırım, dedi. Peygamber iki veya üç defa: "Kim bir dirhemden fazla verir" dedi. Bir başka adam: Onları ben iki dirheme alırım, dedi. Bunun üzerine Peygamber; o adama verdi ve iki dirhemi aldı. Ensârî'ye verdi ve şöyle buyurdu: "Birisiyle yiyecek satın al da ailene götür ver. Diğer dirhem ile de bir keser satın alıp bana getir." Ensârî keseri getirdi. Hz. Peygamber ona eliyle bir sap taktı ve Ensârî'ye dedi ki: "Git, odun topla ve sat. Seni on beş güne kadar görmeyeyim." Adam gitti odun toplayıp sattı. (On beş gün sonra) on dirhem biriktirmiş olarak geldi. Onun bir kısmı ile elbise, bir kısmı ile de yiyecek satın aldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Bu senin için kıyamet gününde yüzünde dilencilik lekesi ile gelmenden hayırlıdır. Dilencilik ancak şu üç kişi için caiz olabilir: Şiddetli fakirlik çeken, çok ağır bir borç altında bulunan, can yakıcı kan diyetini ödemeyi yüklenen."[167] Bu rivayet çalışmanın ne kadar önemli bir husus olduğunu ortaya koymaktadır.

[163] Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 168.
[164] Buhârî, "Zekât", 24(No. 1470); Müslim, "Zekât", 12 (No. 107); Tirmizî, Zekât", 5 (No. 680).
[165] el-Mülk 67/15. Ayrıca bkz. el-Cum'a 62/10.
[166] Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 168.
[167] İbn Mâce, "Ticarât", 12 (No. 2198); Ebû Dâvûd, "Zekât", 4(No. 1641).

Necm suresinin 39. ayetinde *"İnsan için ancak çalıştığı vardır"*[168] buyrularak herkesin maddî veya manevî olarak çalıştığının karşılığını alacağını bildirmiştir. Çalışma konusunda kadın erkek ayrımının olmadığını da açıkça şu ayette görülmektedir. *"Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır."*[169] Buna göre kadının da çalışmasında dini anlamda hiçbir engel yoktur. Ayrıca ayette kadın ve erkek çalışma hayatı konusunda teşvik edilmektedir.

3. Çalışma Kavramı ve Kadın

سعى kelimesi sözlükte "süratli yürüme" anlamına gelmektedir. Hayırlı ya da şerli bir iş olsun, "bir meselede çabalamak, emek vermek; ya da kendini, gayretle, yoğun bir faaliyette" bulunmak anlamında kullanılır.[170] سعى kelimesi "bir işte çalışmak veya kazanmak" gibi anlamlara gelmektedir.[171] Kur'an-ı Kerim'de 30 ayette farklı kalıplarda kullanılmıştır.[172] Kişinin çalışmasını ifade eden ayet şöyledir: *"İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir."*[173]

Çalışma kavramını niteleyen diğer bir kavram ise "عمل"dir. Herhangi bir canlıdan bir kasıt, amaç doğrultusunda çıkan her türlü fiil anlamına gelmektedir. Ayrıca "عمل" sözcüğü "salih, iyi ve kötü, fena amellerle, fiillerle, işlerle" ilgili kullanılır.[174] Bununla ilgili diğer bir ayet ise şöyledir:

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

"Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır."[175]

İslâm'da amel kavramı, insanın yaratılış amacı ile bağlantılıdır. Kur'an'da bununla ilgili olarak *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye*

---

[168] en-Necm 53/39.
[169] en-Nisâ 4/32.
[170] İshafani, *Müfredât*, 724.
[171] Cübran Mes'ûd, *er-Râid*, 490.
[172] Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, 431.
[173] en-Necm 53/39, 40. Ayrıca bkz. el-Bakara 2/114, 205; el-Mâide 5/64; el-İsrâ 17/19; el-Enbiyâ 21/94; et-Tahrîm 66/8; el-Leyl 92/4.
[174] İshafani, *Müfredât*, 1051.
[175] el-Bakara 2/277. Ayrıca bkz. en-Nisâ 4/123, 124; Tevbe 9/60; Hûd 11/46; Fâtır 35/10; et-Tahrîm 66/11.

yarattım"[176] ayetini örnek vermek mümkündür. Allah ile insan arasındaki bağ, insanın Allah'a kulluk etmesi gerektiği yönündedir. Ferdin Allah'a kulluk etmesi yani amel (çalışma) etmesi olarak bakıldığında ise kişinin hayat boyu kadın erkek ayrım yapmadan yaşamını amel ederek, çalışarak geçirdiği görülür. Kişinin sadece Allah'a kulluk etmesi amel olarak düşünülmeyip aynı zamanda yaşantısında geçimini sağlamak ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için yapmış olduğu çalışmalar da amel olarak zikredilebilir.[177]

Sözü edilen kavram 'çalışma' bağlamında ele alındığında Hz. Peygamber'in meşhur hadisine bakılabilir: *"İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır."*[178] Buradan da anlaşılacağı üzere; kadın erkek ayrımı olmadan insanoğlunun çalışması gerektiği ve günden güne, zaman geçtikçe ilerleme kaydetmesi gerekir. Verimliliğin artması, üretimin sağlanması, vaktin değerlendirilmesi, bilginin talep edilip öğrenilmesi ve başkalarına aktarılması çalışmaya bağlıdır. Bu hadisten çıkarılabilecek başka bir sonuç ise her gün verimli ve bir gün önceden daha ileri seviyede bir azimle değerlendirilmesi sonucunda gelişme ve ilerleme kaçınılmaz olacaktır.

İnsanın çalışması hürriyetiyle de alakalıdır. Yaşamış olduğu toplumun ve ortamın kural ve kaidelerine uygun olarak iş olanakları bulması durumunu da düşünmek gerekir. 'İnsan hürriyeti' ile 'İslam ve çalışma' birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Çünkü çalışmak suretiyle insan kendisini gerçekleştirir ve bu bizim hürriyetimize ve mutluluğumuza kapı aralamaktadır.[179] Bu bağlamda çalışma, "bizi maddenin tesirinden kurtaran, bize hürriyet veren, zekâ ve irademizi kuvvetlendiren"[180] en önemli etkenlerden biridir.

Sonuçta çalışan bir kimse hürriyetine kavuşmuş insandır. Tembel insanın ise ihtiyaçlarına, hevâ ve heveslerine esir olması muhtemeldir. Bu söylenenlerden

---

[176] ez-Zâriyât 51/56.
[177] Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile,* 106.
[178] İbn Ebû'd Dünyâ, *el-Manâmât,* thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: Müessesetü'l Kütübü'l Sekafiyye, 1413/ 1993), 116; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ,* (Mısır: Matbaatüs-saade, 1394/1974), 8/35; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Nâsırüddin el-Elbânî (Beyrut: Mektebetü'l İslami, 1397/1977), 112.
[179] Mustafa Kök, "İnsan Hürriyeti, İslâm ve Çalışma Üzerine Bir Deneme", *Kahraman Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(2003), 91.
[180] Hüsameddin Erdem, *Ahlâk Felsefesi* (Konya: Hü-er Yayınları, 2002), 172.

hareketle çalışkanlık, ahlâkîlik erdem, tembellik ise atalet, verimsizlik ve zaman kaybı olarak kabul edilmektedir. [181]

3.1. Kadın'ın Çalışmasıyla İlgili Sorunlar

Kur'an'a göre erkek aile bireylerinin nafakasını temin etme yükümlülüğüne sahiptir. Bu husus ayette *"Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir"*[182] şeklinde yer almaktadır. Dolayısıyla dinî anlamda kadının dışarda çalışmasını zorunlu kılacak bir etken yoktur. Ancak bazı durumlarda aile bireylerinin sorumluluklarını yerine getirmemeleri, hukuki yapının yetersizliği veya şiddete maruz kalan kadınlara dinin emrettiği gibi sahip çıkılmadığı durumlarda veya kadının çalışmasıyla daha iyi verim alınacağı düşünülen işlerde yahut da tamamen kadının kendi arzu ve isteği doğrultusunda çalışmak istemesinin önünde hiçbir hukuki engelin olmadığını da bilmek gerekir.[183]

Kadın ve erkeğin birbirlerini tamamlayan farklı kabiliyet ve özellikleri vardır. Kadının öncelikli işi ev idaresi, çocuk bakımı ve eğitimidir. Erkeğin öncelikli olduğu işi ise fiziki güce dayanan işlerdir. İhtiyaç ve zaruret hallerinde bu görevler değişebilir isteğe bağlı ve zorunlu hallerde de ortaklaşa yapılabilir.[184] Aynı zamanda erkek ve kadının hangi işlerde çalışması gerektiğini, toplum ve ailede, kadın ile erkek arasındaki iş bölümü belirlenmemiş ve bu karar Müslümanlara, örf ve âdete, fayda ve maslahata bırakılmıştır. Örfe, âdete ve ihtiyaca göre ev, tarla, bahçe, dükkân, fabrika, okul, hastane gibi hizmet alanlarının her kesiminde her türlü faaliyeti gösteren kadını "çalışan kadın" saymak gerekecektir. Esasen bir insanın hem İslâm'ın çalışmaya verdiği önemi bilmesi hem de çalışmayı ihmal etmesi mümkün değildir. Buradan hareketle denilebilir ki Müslüman kadın, kendine uygun alanlarda çalışan kadın demektir. İş ve meslek kadını, aileye ve topluma maddi ve manevi katkıda bulunduğu gibi, evinde hizmet veren kadın "ev kadını" da aile ve topluma katkıda bulunmaktadır.[185]

---

[181] Erdem**,** *Ahlâk Felsefesi*, 173.
[182] el-Bakara 2/233.
[183] Mustafa Yıldırım, "İslam Hukukunda Kadının Çalışması", *İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları* (2008), 7.
[184] Karaman**,** *İslâm'da Kadın ve Aile,* 95.
[185] Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile,* 107.

İslâm, medeniyete dayanan toplumun binası için sağlam temeller koymuştur. Her zaman ve her ortamda Müslüman daima canlı, aktif ve azimli olmalıdır. Bu hususa şu ayet işaret etmektedir: *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz."*[186] Burada sadece askeri teçhiz etmek, harp malzemelerini hazırlamak manasında anlamamak gerekir. Bugünkü şartlara göre, ziraatın gelişmesi, tarlaların genişletilmesi, fabrika yapımı, barajların inşası, ilim neşri ve her türlü dinamik kuvvetleri, beşerî güçleri artırmak anlaşılmaktadır.[187] Elbette sözü edilen alanlarda gerek teçhiz ve gerekse diğer iş alanlarında kadınların yer almalarında bir sakınca yoktur.

Genel olarak çalışmaya teşvik ve Müslümanları davet eden diğer bir ayet ise şöyledir: *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."*[188] Üzerine Cuma namazı farz olan kimseler için Cuma vakti çalışması ve alışveriş yapması caiz değildir. Çalışan kimse için Cuma'nın terkine sebep olma korkusu vardır.[189] Her iki ayete bakıldığında genel ifadeler kullanılmış ve Müslümanların geneline çağrı ve hitap yapılmıştır. Bu noktada İslâm dini, kadınları çalışmadan alıkoymamıştır. Müslümanları hem Allah'a amel (çalışma) etme de hem de dünyevi işlerde çalışkan ve azimli olmaya teşvik etmiştir.

İslâm toplumlarında, hayatın çeşitli alanlarında erkekler gibi kadınlar da çalışmış, insanlığın, kulluğun ve ümmet olmanın gereğini yerine getirmişlerdir. İslâm kadına değer verip, koruyup, hak ve yükümlülükler verdiği halde, geçmişte toplum buna riayet etmeyip, kadına İslâm öncesi gözle baktığı için bazı problemler olmuştur. Bir işte çalışan kadın ister Müslüman olsun ister olmasın "izin, psikolojik baskı, tacîz, farklı muamele, yıpranma, ücret, çocuk bakımı, sağlık ve güvenlik vb." gibi problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Çalışan ve aynı zamanda dini değerlere bağlı kalarak hayatını devam ettirmek isteyen kadınlar ise bunların yanında "örtünme, halvet ve ihtilat, ibadet" gibi kadının çalışmasını zorlaştıran problemlerle karşılaşmaktadır.[190]

---

[186] el-Enfâl 8/60.
[187] Muhammed Fehr Şakfe, *İslâm'da İş Ahkâmı ve İşçi Hakları*, çev. İhsan Toksarı (İstanbul: Nidâ Yayınevi, 1968), 34.
[188] el-Cum'a 62/9.
[189] Şakfe, *İslâm'da İş Ahkâmı ve İşçi Hakları*, 41.
[190] Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile,* 108.

Burada özellikle dini hassasiyeti olan kadının karşı karşıya kaldığı sorunlara ana hatlarıyla değinmek yerinde olacaktır.

3.1.1. Örtünme

İslâm dini, kadının örtünmesi gerektiğini bildirmiştir.[191] Kur'an birçok cahiliye âdetini değiştirip toplumun değer yargılarını ve yararını gözetip düzenlemelerde bulunduğu gibi örtünme konusunda da cahiliye adetlerini yasaklamıştır. Mevcut olan örtünme sistemini değiştirip Câhiliye dönemine vurgu yaparak kadının açılıp, saçılmaması gerektiğini Ahzâb suresinde belirtmiştir: *"Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın."*[192] Ayetin devamında Müslüman kadınların nasıl giyinmeleri gerektiği hususunda ayetler nazil olmuştur. Bu sadece Müslüman kadınlarını değil "Hz. Peygamber hanımlarını" da kapsamaktadır. *"Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler. Bu, onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur"*[193] ayetinde bu hüküm açıkça görülmektedir. Örtünme de kadının korunmasına, saygınlığına ve iffetine karşı alınmış önlemler olduğu da görülmektedir. Aynı zamanda şekil itibariyle de nasıl olacağına yine ayetlerde bildirilmiştir: *"Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar."*[194] Genel olarak bakıldığında kadının iffetine herhangi bir zarar gelmemesi ve ruhî açıdan rahat etmesi için örtünmenin önemli olduğu açıktır. Hem madden hem manen kadının kendini ve bedenini haramlardan sakınıp koruması onun verimli bir çalışma yapmasına yardımcı olabilir.

Ayetler esas alındığında, aile bağlarına zarar gelmemesi için İslam, insan ruhunu rahatsız eden ve onu iffetsizliğe götüren yolları kapatmış ve eşlerin birbirlerine olan sadakatini vazgeçilmez bir gereklilik olarak görmüştür. İslâm kadın ve erkeğin

---

[191] Nûr 24/ 31. *Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, ziynetlerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Ziynetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından yahut oğullarından yahut üvey oğullarından yahut erkek kardeşlerinden yahut erkek kardeşlerinin oğullarından yahut kız kardeşlerinin oğullarından yahut Müslüman kadınlardan yahut sahip oldukları kölelerden yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden ya da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri ziynetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey mü'minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.*

[192] el-Ahzâb 33/33.

[193] el-Ahzâb 33/59.

[194] Nûr 24/31.

ziynetlerini örtmelerini, zinadan kaçınmalarını ve haram olan yerlerin ancak eşlerinin ve bazı akrabalar harici görmemelerini istemiştir.[195] Bu temel esaslara bakılarak "çalışan kadınların" iş ortamlarında bu esaslara dikkat edilmediği ve bazı iş yerlerinde yok sayıldığı hatta örtündükleri takdirde çalışamayan kadınların yaşandığı dönemler olmuştur. Dini değerleri gereği örtünen kadınların öğrenim ve iş hayatından mahrum bırakıldığı çeşitli baskı, kınama ve cezalara maruz kaldıkları zamanlar olmuştur. Bu tür yasakların olduğu toplumlarda kadının hak ve hürriyetinden bahsetmek mümkün değildir.[196]

Kültürden kaynaklanan ve zamanla kadını bir fitne unsuru olarak gören, toplumdaki bütün olumsuzlukları onlara yıkan anlayış, örtünme konusunda da aynı hatalara düşerek kadını toplum hayatında eğitim ya da çalışma ortamları gibi yerlerden soyutlayarak evinin bir köşesine bazı zamanlarda itmiştir. Giyim ve örtünme konusunda kadınlara bazı uyarılarda bulunan İslâmî anlayışa uygun olmadığı gayet açıktır.[197] Yaşadığımız dönemlerde dinî hassasiyetleri sebebiyle örtü kullanan kadınların bu durumlarına hem özel işletmeler hem de devlet kurumlarında onları dışlayan ve iş hayatının dışına iten tavır ve tutumların doğru olmadığı kanaatindeyiz.

3.1.2. Halvet, İhtilât ve Çalışma Ortamı

Dini hassasiyet açısından kadının çalışma ortamının sıhhatli olmasını ifade eden kavramlardan biri de "halvet" ve "ihtilât"tır. Sözlükte halvet, "boş veya ıssız bir yer" anlamlarına gelmektedir.[198] Başka bir anlamı ise bir mekânda bir insanın kandırılması, kendisiyle yalnız kalınmasıdır.[199] İslam'da birbirine yabancı olan kadınlarla erkeklerin iç içe, karışık, beraber eğlenip oynamaları, gülüşüp söyleşmelerini sakıncalı bulmuş ve bütün bunlar "ihtilât" terimi ile ifade edilmiştir.[200]

Örtünme bahsinde yer verildiği gibi ayetlerde[201] kadınların ziynetlerini saklamaları gerektiği bildirilmiştir. Halvet durumunda bu ziynetlere ve tam tesettüre dikkat edememe durumunun doğması arzu edilmese de söz konusudur. Ayrıca

[195] Nûr 24/31.
[196] Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile,* 108-109.
[197] İsmail Hakkı Ünal, "Hadislere Göre Kadının Örtünmesi", *İslâmiyât* 4/2(2001), 68.
[198] İshafani, *Müfredât,* 515.
[199] Cübran Mes'ûd, *er-Râid,* 387.
[200] Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* 110.
[201] Nûr 24/31.

kadınların konuşurken konuşmalarının erkeklere ümit verici ve tahrik edici olmaması gerektiği de emredilmiştir. Bir ayette, *"Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin"*[202] buyrulmaktadır. Bu hüküm aslında tüm Müslüman kadınların dikkate almaları gereken bir durumdur.

Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak İbn Abbas (ö. 68/687-88) şöyle bir yorum yapmaktadır. "Allah bu ayette şunu demek istiyor: Benim katımda sizin değeriniz, diğer saliha kadınların değeri gibi değildir. Eğer takvalı olursanız, sevabınız daha büyüktür. Allah onların faziletinin Rasûlullah'ın eşleri olmalarından değil sadece takvadan ileri geldiğini açıklamıştır." "*Erkeklerle konuşurken yumuşak konuşmayın*" cümlesine gelince, kalbinde kötülük, suizan ve kadınlarla konuşma sevgisi bulunan kimse ümide kapılma riski vardır. İbn Kesîr bu konuda şöyle der: "Yani kadın, yabancı erkeklerle kocasıyla olduğu gibi yumuşak sesle konuşmaz."[203]

Hz. Peygamber'den gelen bir habere göre bir kadının ve bir erkeğin "halvet" olarak kalmaları haramdır. Ukbe İbni Âmir (ö. 58/678)'den rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Yanında mahremi bulunmayan kadınların yanına girmekten sakının." Bunun üzerine Ensar'dan birisi: Ey Allah'ın Resulü! Kocanın erkek akrabası hakkında ne dersiniz? dedi. "Onlarla halvet, ölüm demektir" buyurdu.[204]

Bu konuyla ilişkili olduğu düşünülen bir diğer hadiste; "Allah'a ve ahiret gününe inanan, yanında mahremi yokken bir kadınla halvet bulunmasın"[205] buyrulmaktadır. Bu hadislerden anlaşılacağı üzere kadın ve erkeğin baş başa kalması uygun görülmemektedir.

---

[202] el-Ahzâb 33/32.
[203] Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 5/74.
[204] İbn Ebû Şeybe, *el- Musannef*, 4/48 (No: 17659); Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 28/581 (No. 17348); Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, *Sünen,* 3/1727 (No. 2684); Buhari, "Nikâh", 7/37 (No. 5232); Müslim, "Selam", 4/1711 (No. 2172); Tirmizî, "Rada", 3/466 (No. 1171).
[205] Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevci Sıddık Hasan Han, *Hüsnü'l-üsve bimâ sebete anillâhi ve resûlihî fi'n-nisve*, thk. Şuayb el-Arnavût (Beyrut: Muessesetu'r Risâle, 1399/1979), 522.

Kadın ve erkeğin bir arada baş başa kalmalarının uygun olmadığını ifade eden ve İbni Abbas'dan rivayet edilen bir hadiste Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Hiçbiriniz, yanında mahremi bulunmayan bir kadınla baş başa kalmasın."[206]

Yer verilen ayet ve hadislere göre; İslâm, aralarında nikâh bulunmayan ve birbirlerine nikâh düşecek kadın ve erkeğin, üçüncü bir şahsın bulunmadığı bir ortamda yalnız kalmalarını yasaklamıştır. Bununla hem tarafları korumuş hem de üçüncü bir şahsın ansızın gelmesiyle oluşabilecek zannı engellemiştir. En azından dini hassasiyeti olan kadınlara iş verilirken bu gibi durumları dikkate alıp ona göre iş ortamını hazırlanması çağın ihtiyacı olarak görülmektedir. Çalışma şartları gereği işin zaruri olduğu zamanlarda erkeklerle kadınlar yan yana olup fikir alışverişinde olabilirler ancak bu zaruret sınırını aşıp karşı tarafı zor durumda bulunduracak şekilde sınırları aşmamalıdır. Sadece kadınlar için değil aynı zamanda erkeklerinde bu durumlardan sakınması gerekir. Bu ortamı sağlayacak olan devlet kurumları ve özel sektör işverenleri çalışanlarının isteklerine ve inanç hürriyetlerine saygı duyup yerine getirmesi beklenen davranışlardandır.[207]

3.1.3. İbâdet Mekânları

Müslümanların günlük, haftalık ve yıllık olarak yerine getirmesi gereken Allah'a kulluk görevleri vardır. Bundan dolayı gün içerisinde yapılması gereken ibadetler vardır. Burada "çalışan Müslüman kadından" söz edildiği için ibadet yapacakları mekânların oluşturulması da önemli bir husustur.

Müslümanlar günde beş vakit namaz kılarlar ve bu vakitlerin en az iki vakti (öğle ve ikindi) çalışma saatlerine denk gelebilir. Bu konuda işveren ya da yönetici konumunda olan kimselere bazı vazifeler düşmektedir. İbadet edilecek ortamın sağlanması ve ibadetlerini yerine getirmeleri için çalışma saatlerinin kadınların rahat edebileceği şartlara göre ayarlanması önemli bir ihtiyacı giderebilir. Yılda bir defa gelen ve bir ay süren ramazan orucu ibadeti için de gerekli düzenlemelerin yapılması aynı kategoridedir. Bu sayede kadınların din ve vicdan hürriyetinin sağlanması gerçekleşmiş olur.[208]

---

[206] Buhari, "Cihad", 56(No. 3006); Müslim, "Hac", 15(No. 424).
[207] Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 110-111.
[208] Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, 109-110.

3.1.4. Kadının Çalışması ve Kocanın İzni

Kadının çalışma hayatına başlamadan veya başladıktan sonra karşılaştığı zorluklardan biri de kocasından izin alma meselesidir. Uygun ortam bulunduğunda kadınların çalışma hayatına katılabilmeleri için kocanın iznini alması onunla istişare etmesi güzel bir davranıştır. Ancak evdeki işlerin düzeni, çocukların bakımı ve eğitimi, iş ortamının daha önce sözü edilen şartları taşımaması gibi meslekler ile karı-koca arasında izin konusunda bazı sorunların yaşandığı da bilinmektedir.

Nisâ suresi 34. ayetinde: *"Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdırlar. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta) dırlar"*[209] buyrulduğu görülmektedir. Aile reisi olarak koca, karısının bazı işleri yapmamasını istemeyebilir. Erkekler, kadınları koruma, gözetme ve harcama yapma görevini yürütürler. Ebussuûd (ö. 982/1574) şöyle der: Erkekler akıllarının olgunluğu, güzel yönetimleri, temkinli ve daha kuvvetli olmaları sebebiyle kadınlara göre bu konularda daha üstün tutulmuşlardır. Bundan dolayı nübüvvet, imâmet, velâyet, şahitlik, cihat gibi görevler erkeklere verilmiştir.[210] Bu düşünce ve görüşler çağa ve şartlara göre değişme gösterebilir. Her ne kadar kocanın aile ile ilgili geçim sağlama, evin dışı ile ilgili sorunları üstlenme görevi olsa da günümüz şartlarında ailenin geçimi, evin bazı sorumluluklarında kadının da yeri olduğu ortadadır. Karı-kocanın birbiriyle ilgili kararlarda istişare yapmalarını ekonomik yeterlilik veya yetersizlik üzerinden düşünmemek gerekir. Ailenin huzuru ve mutluluğu aile saadetinin devamı ve çocukların bakım ve eğitimi açısından eşlerin birlikte hareket etmeleri gerekir.

Sözü edilen ayette "اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ" *"Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdırlar"*[211] ifadeleri yer almaktadır. Buradaki 'kavvâm' kelimesinin ne ifade ettiği ile ilgili şu gibi değerlendirmeler yapılmaktadır. Erkeklerin kadınlar karşısındaki statülerini belirten *kavvâm* kelimesi, "kollayıp gözeten, koruyan, yöneten" gibi anlamlara gelir. Ayette erkeklerin bu durumu iki hususla temellendirilmektedir. Birincisi, Allah'ın bazılarını diğerlerinden üstün kılmasıdır. Burada kastedilen, erkekle kadının yaratılıştan getirdikleri farklılıklardır. Erkeğe

[209] en-Nisâ 4/34.
[210] Sâbûnî**,** *Safvetü't-Tefâsîr,* 1/515.
[211] en-Nisâ 4/34.

koruyuculuk ve reislik sorumluluğunu yükleyen, onun bedensel ve ruhsal yapısının dayanıklı oluşudur. Bunlar da kadında olmayan, dolayısıyla erkekte fazla olan şeylerdir. Sevgi, merhamet, çocuk doğurma gibi konularda da kadın erkekte olmayan özelliklere sahiptir. İkinci gerekçe ise kadının bütün barınma, beslenme ve giyinme gibi ihtiyaçlarının erkek tarafından üstlenilmesidir. Bu gerekçede şartlı bir yaklaşım olup, erkek geçim yükünü kadınla paylaştığı ölçüde kollayıp gözetme yükümlülüğünü aile reisliğini de paylaşmış olmaktadır.[212]

Ayetteki hikmet, erkeğe göre kadının durumunun insan vücuduna göre bir azanın durumuna benzediğini ifade etmektir. Kadına göre erkeğin durumu da aynıdır. Erkek vücudun başı, kadın ise vücudun kendisidir. Bir azanın başkasına karşı kibirlenmesi uygun olmaz. Zira kulak göze, el ayağa muhtaçtır.[213] Karı kocanın da birbirlerini tamamladığı hayat çerçevesinde birbirlerine karşı yarış ve savaş içerisinde olmadan uyum ve tamamlayıcı nitelikte olmaları gerekir.

Bir erkeğin karısını ve çocuklarını düşünüp, ihtiyaçlarını sağlayıp ve onları koruması gerektiği anlaşılmaktadır. Aile içinde karı-kocanın birbirlerine karşı doğru sözlü ve dürüst olmaları aile yapı taşlarından biridir. Aynı zamanda birbirlerinin istek ve arzularına saygı duyup, hoşgörü ile karşılamaları beklenen sağlıklı bir iletişim biçimidir.

Buna göre İslâm her hususta olduğu gibi kadının çalışması konusunda da en güzel görüş olan orta yolu tercih etmiştir. İslâm'a göre kadın fedakârlıkta bulunmak ve dinin emir ve yasaklarına ters düşmeyeceği durumlarda, yaratılış gayesine uygun işlerde çalışabilir. İslâm, kadını çalışma konusunda zorlamamıştır. Ancak kadının yaratılışına en uygun meslek ve işlere yönelmeyi şahsiyetinden, kimliğinden, değerlerinden ve kadınlığından ödün vermek zorunda kalmadan iffetiyle çalışabileceği alanları tercih etmesini tavsiye eder. Nitekim Hz. Peygamber zamanında çeşitli mesleklerle uğraşan kadınlar olmuştur ve bu kadınlar işlerine yasak konulmamıştır.[214]

---

[212] Ömer Özsoy- İlhami Güler, *Konularına Göre Kuran* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 444-445.
[213] Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr,* 1/515-516.
[214] Aysel Zeynep Tozduman, *İslâm'da Kadının Hakları* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1991), 140. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 8/311; İbn Mâce, "Ticaret", 29(No. 2204); İbn Hacer, *el-İsâbe,* 8/390.

Kadının çalışabilmesi için istemesi yeterlidir ve ekonomik ihtiyaç ya da zaruretin olması gerekmez. Kadın, sözü edildiği gibi kendisi için meşru ve sakıncasız bir işte çalışmak ister ve buna kocası da izin verirse hiçbir problem yoktur. Kocasının izin vermemesi halinde kadın çalışmakta ısrar ederse bir problem meydana gelmiş olacaktır. Bu durumda Kur'an şöyle buyurmuştur: *"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır."*[215] Her konuda olduğu gibi karı koca arasında çıkan anlaşmazlıklarda da Kur'an-ı Kerim bize uzlaşmacı bir şekilde hareket etmeyi öğütler. İslâm'ın tavsiyesi konuyu aile büyüklerinin olduğu bir meclis ortamında çözüme ulaştırmaktır. Aile meclisi anlaşmazlığı gideremezse ya taraflardan biri fedakârlık gösterecektir ya da evlilik bağı çözülecektir.[216]

Zikredilecek şu ayet konuya ışık tutacak niteliktedir. *"Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Uzlaşmak daha hayırlıdır."*[217] Ayette her ne kadar genel bir uzlaşmadan söz edilse de izin konusunda da uzlaşma yolunun tutulmasının önemli olduğu anlaşılabilir. Allah, karı-kocanın durumlarından bahsedip kanun koyarak bu ayette erkeğin kadından yüz çevirmesi veya onunla birleşmesi veya ondan ayrılması durumundan bahsedilmektedir. Birinci durum; kadının, kocasının kendisinden nefret etmesi veya yüz çevirmesinden korkması halidir. Bu durumda kadının nafaka, giyim, barınak veya diğer haklarından vazgeçme hakkı vardır. Kocası bu durumu kabul edebilir ve her iki tarafa da bundan dolayı bir günah yoktur. Münakaşa halinde anlaşma, ayrılıktan daha hayırlıdır. Bunun için Sevde Bint Zem'a yaşlandığında Allah Rasûlü ondan ayrılmak istemiş ve o da gününü Hz. Aişe'ye bırakması ve Allah Rasûlü'nün de kendisini (nikâh altında tutması) şartıyla onunla anlaşmıştı. Allah Rasûlü bunu kabul ederek onu hali üzere bırakmıştı.[218]

Yer verilen ayetten anlaşıldığına göre; karı-kocanın, kadının bazı haklarından koca lehine feragat etmesi, kocanın da bunu kabul etmesi şartıyla anlaşmaları bütünüyle ayrılmalarından daha hayırlıdır. Aynı şekilde kocanın feragat edip karısının

[215] en-Nisâ 4/35.
[216] Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile,* 112.
[217] en-Nisâ 4/128.
[218] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân,* 5/1950.

kabul etme durumu da söz konusu olabilir. Nitekim Hz. Peygamber gününü Hz. Aişe'ye bırakması şartıyla Sevde Bint Zem'a'yı yanında tutmuş, ondan ayrılmamış ve hanımları içinde bırakmıştır. Onun hakkında en hayırlı olan da bu olmuştur. Allah katında uyuşmak ayrılıktan daha güzel olduğu için Allah *"Anlaşmak daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Boşanma Allah'a çok sevimsiz gelir.[219] Abdullah İbn Ömer'den gelen rivayetine göre; Hz. Peygamber: *"Allah'a en sevimsiz gelen helal, boşanmadır"*[220] buyurmuşlardır.

Günümüz şartlarına bakıldığında birçok ilişki çeşidi vardır. Bazı kesim karı-koca ilişkilerinin her ne kadar lafız olarak izin alma durumu olmamış olsa da karşılıklı olarak nerede ve ne zaman ne yaptıklarını bildikleri bir durum söz konusudur. Diğer bir kesim ise daha kadının üzerinde hakimiyeti fazla olan ve kadının her şartta evden çıkarken ya da çalışmak istediği şartlarda kocasının izni olmadan kendi kendine karar veremediği bir ilişki anlayışıdır.

3.2. Kadının Çalışma Hayatındaki Sınırlılıkları

Din, toplumu zihniyet gibi çok çeşitli yönlerden etkisi altına alarak yönlendirir ve şekillendirir.[221] Teoride toplum hayatını düzenleyici esaslar getirir ve uygulamada toplumun içine nüfuz etmek suretiyle ona yeni bir düzen verir.[222] Din hayatın tüm alanlarında bireyi kuşatıcı etkiye sahiptir ve en önemli sosyal işlevlerinden biri, inananlarına çeşitli toplumsal durumlarda değişik toplumsal olaylar karşısında edinecekleri tutum ve davranışları belirleyen bir zihniyet kazandırmasıdır.[223] Bu sayede insanlar yaşamış oldukları hayatta karşılarına gelebilecek olaylara karşı verecekleri tepki ve davranışların ölçü ve sınırını belirlemiş olurlar. Buna bağlı olarak bir kadın kendisi için şartlar sağlandığında bazı sınırlara dikkat ederek çalışma hayatına katılabilir.

---

[219] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân,* 5/1954.
[220] Ebû Davud, "Talak", 13(No. 2177); Dârekutnî, "Talak", 16(No. 3986); Beyhaki, "Talak", 42(No. 14895).
[221] Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 17-30.
[222] Wach, *Din Sosyolojisi*, 7.
[223] Ejder Okumuş, *Meşrûiyet Ekseninde Din ve Devlet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 69.

Fıkhî açıdan bakıldığında genel olarak çalışmak için bazı şartların sağlanmış olması gerekir. Bunları uygun bir işin ve çalışma ortamının olması, menfaatin sağlanıyor olması ve alınacak ücretin belli olması şeklinde sıralamak mümkündür.

Kadının meslek seçimini yaparken kendi durumunu göz önüne bulundurması ve fiziki ve ruhsal sağlığını dikkate alarak belirlemesi daha uygundur. Nitekim Allah kişinin gücü dahilinde sorumluluklar alınması gerektiğini emretmiştir. Bu husus ayette *"Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar"*[224] şeklinde genel bir ilke olarak yer almaktadır. Bu ayetten çalışma koşullarıyla ilgili şu gibi temel ilkeleri çıkarmak mümkündür. Gücü yetmediği bir işin kadın veya erkek olsun yüklenmesi beklenemez. Zayıf bünyeli bir kimsenin ağır işlerde çalışması ya da azalarında noksanlık olanların kendi bünyelerine uygun işlerde görevlendirilmeleri gerekir. İlk önce bedenin sağlığı esas alınmalı daha sonra ortamın herhangi bir tehlikeden uzak olmasına dikkat edilmelidir. Başka bir meseleye bakıldığında, velayetleri altında olan kimselerin yaşlarının küçük olması sebebiyle zorla ya da teşvik ederek bünyelerini zorlayıcı işler verilmemelidir.[225]

Bu dile getirilenler çerçevesinde kadınların, sıhhatlerine, ahlaklarına ve fıtratına uygun olmayan işlerde çalıştırılması insanî bir durum olmadığı gibi dinen de caiz değildir. Onlara ağır yük taşıtmak, maden ocakları, patlayıcı sanayi kurşun dökümü gibi işler kadının bünyesine uygun değildir. Aynı zamanda kadınların gece çalışması, onlar için ruhi ve bedeni bakımdan bazı zorluklar içeriyorsa bu uygun görülmeyen bir durumdur. Aybaşı olan kadının veya çocuk doğurduktan sonra belirli sürelerde kadının cami hizmetinde ve Kur'an öğretmesi gibi eğitim faaliyetlerinde bulunması doğru olmaz. Hem kadının vücudu hem de yaratılış itibariyle hassas oluşu nedeniyle bu durumlarda dinlenmesi gerekir.[226]

Yabancı erkek ve kadının işyerinde aynı ortamda gelişigüzel bir şekilde bulunması hem erkek hem de kadın üzerinde kötü sonuçları ve açık zararların ortaya çıkması muhtemeldir. Bunlardan sakınmak için kişinin bazı hassasiyetleri göz önünde bulundurması gerekir.

---

[224] el-Bakara 2/286.
[225] Şakfe, *İslâm'da İş Ahkâmı ve İşçi Hakları*, 42.
[226] Şakfe, *İslâm'da İş Ahkâmı ve İşçi Hakları*, 41-43.

Haram olan bakışma ve davranışlardan erkeklerin ve mü'min kadınların gözlerini harama bakmaktan esirgemeleri öğütlenmiştir. Ayette bu hususa *"Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zîynetlerini göstermesinler"*[227] şeklinde işaret edilmektedir.

Konuyla ilgili olarak Cerir b. Abdullah'tan rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: "Rasûlullah'a, yabancı bir kadına kasıtsız olarak ani bakış hakkında sordum. Bana bir daha bakmamamı emretti."[228]

Bir ortamda çalışırken her türlü vücut temasında bulunmamaya dikkat etmek gerekir. Nitekim Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: "Sizden birinizin başına demirden bir iğne batırılması, kendisine helal olmayan (yabancı) bir kadına dokunmasından daha hayırlıdır."[229]

Çalışma ortamları bir kadın ve erkeğin baş başa kalacağı ortamlar yerine daha çok çalışan ya da ayrı odalar şeklinde düşünülmesi sorunun çözümüne katkıda bulunabilir. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: "Bir erkekle (yabancı) bir kadın baş başa kalmasın ki onların üçüncüsü şeytan olmasın."[230] Rasûlullah başka bir rivayette şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve ahiret gününe iman eden, yanında mahremi olmayan (yabancı) bir kadınla baş başa kalmasın. Zira onların üçüncüsü şeytan olur."[231]

Bütün bu durumlar bireylerin dikkat etmesi gereken hususlardır. İşveren ya da yönetici konumunda olan kimselerin sözü edilen hassasiyetleri göz önünde bulundurarak uygun çalışma ortamları hazırlaması görevleri arasında olmalıdır. Sonuçta kadının dinî açıdan çalışma şartlarına bağlı olarak çalışma sınırlarının oluşmasında kendi irade ve davranışları etkili olduğu gibi, işveren konumunda olan

---

[227] Nûr 24/31.
[228] Müslim, "Adab", 38(No. 45); Ebu Ömer Yûsuf b. Abdullah İbn Abdülber En-Nemeri El-Kurtubi, *el-İstizkar,* thk. Salim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Muaz (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1421/2000), 8/388.
[229] Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr,* 211.
[230] Tirmizî, "Rada', 10 (No. 1171); el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek,*thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1411/1990), 1/197.
[231] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 23/19; İbnü'l-Cevzî, *Câmiʿu'l-mesânîd,* thk. Dr. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mektebetü'r Rüşd, 1426/2005), 2/112.

şahsi ve kurumların da bunu sağlamaya yönelik her türlü önlemleri almaları sorunun çözümüne katkı sağlayabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

RİVAYETLERE GÖRE KADININ YAPMIŞ OLDUĞU MESLEKLER

İslam öncesi dönemlerde kadının değerini ve toplumdaki yerini incelemek, İslam'ın gelmesiyle kadının hayatın içinde nasıl konumlandırıldığını anlamak için faydalı olacaktır. Bunu incelerken de Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri göz önünde bulundurularak kadının uğraş alanları ve yaptığı meslekler ele alınacaktır.

1. Hz. Peygamber Dönemi

Hz. Muhammed (sav) dünyaya geldiği Arabistan yarımadasında kadın olgusunun, statüsünün ve toplumda kadına verilen değerin ne ölçüde olduğunun hatırlanmasında yarar vardır. Ancak bu sayede İslam ile kadının toplumda var olması anlaşılır hale gelecektir. İslam'ın kadını hangi konumdan alıp hangi statüye yükselttiği anlaşılmış olacaktır. Ayrıca Arap toplumu, hem İslam'ın içinde doğup yayıldığı çevre olmuştur. Ayrıca İslamî yoruma ilk muhatap olanlar da Arap toplumu olması hem de kadın konusundaki ilk İslamî yorum ve uygulamaları etkilemesi açısından önemlidir.

1.1. Cahiliye Dönemi Sosyal Hayatta Kadın

Bi'setten yüz sene öncesi dönemi kapsayan *Câhiliye,*[232] kabile reisi ve aristokrat ailelerinin kadınları hariç, kadınların temel haklarından mahrum edildiği, tamamen ataerkil bir yapının hâkim olduğu bir anlayışı ve oligarşik bir sistemi temsil etmektedir.[233] Oligarşik sistemden de anlaşılacağı üzere eşit haklardan bahsedilmesinin söz konusu olmadığı, tek elden ve erkek egemen bir yönetimin hâkim olunduğu görülmektedir.

Ayrıca câhiliye döneminde kocası, karısının üzerine onun izni olmadan dilediği kadar evlenebilirdi ve karısını dilediği zaman hiçbir gerekçe göstermeden boşayabilir, dilediği zaman iddetinin dolmasına yakın günlerde tekrar karısına dönüp kadının

[232] Câhiliye: Arapların İslam'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslamî devirlerden ayırt etmek için kullanılan gayr-ı medenilik anlamına da gelen bir kavramdır. Bkz. Fikret Karaman, İsmail Karagöz vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü,* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 79.
[233] Ali Bardakoğlu, *Câhiliye Döneminde Kadın,* Sosyal Hayatta Kadın, 2015, ss. 13-20.

başkalarıyla evlenmesine mani olabilirdi.[234] Kadına eziyet edilen bu anlayışta ve kadını kendine mahkûm eden bu Câhiliye uygulamasını Kur'an-ı Kerim *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur…"*[235] *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın"*[236] ayetleriyle yasaklamıştır. Burada kadına olan zulmün kaldırıldığı görülmektedir. Buna ilaveten de tekrar barışmanın da karşılıklı rıza dâhilinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Câhiliye dönemi Arapları arasında yaygın bir uygulama olan çok evlilik ifade ettiği anlam bakımından sınır tanımayan bir mahiyette olup evlenilen kadınların sayısı konusunda sınırlama yapmaya gerek bırakmıyordu. Aynı zamanda boşanmak için belirli bir talak sayısı da yoktu. Mekke eşrafından olan Vahhâb Esedî İslâm'ı kabul ettiği zaman sekiz karısı vardı. Hz. Peygamber'e durumu bahsettiğinde ona "dördünü seçmesini" söylemiştir.[237]

Kabile ve ailelerin gücü ilk planda nüfusa dayandığından dolayı çok evlilik, iş gücünü arttıran ve savaşlar sebebiyle nüfus kaybını telâfi eden doğal bir yol olmasının yanında o günkü yerleşik ve göçebe Arapların hayat tarzının, kadın-erkek nüfus oranının, gelenek ve kültürlerinin bir sonucuydu. Hatta çok evlilik kuvvet ve servetin, tek evlilikse zayıflık ve fakirliğin sembolü kabul edilmektedir. [238] Ayrıca evliliğin kabile içinde olması (endogami) istenir ve yabancı bir kadınla evlenilmesi hoş karşılanmazdı. Ancak bu dönemde şehirli kadının sosyal ve ekonomik durumu göçebe kabilelerindekine göre farklıdır. Şehirli kadının toplum içinde aktif görevleri olan, ticaret yapabilen hatta mallarını bizzat yahut bir ortak vasıtasıyla işletebilirdi.

---

[234] Talip Özdeş, İslam Açısından Kadının Konumu ve Kadına Yönelik Şiddetin Değerlendirilmesi, Eskiyeni, 2009, sayı 12, ss. 73.
[235] el-Bakara 2/231.
[236] el-Bakara 2/232.
[237] Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Kâtib el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir A'ta (Beyrut: Dâru'l Kütübül-İlmiyye, 1410/1990), 6/46; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen,* thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Mektebet'l Asriyye, y.y.), "Talak", 25(No. 25).
[238] Kevser Kâmil Ali, Salim Öğüt, *"Çok Evlilik",* DİA, 8/366.

1.2. İslâmî Dönemde Sosyal Hayatta Kadın ve Statüsü

İslâm'da kadının gerek aile hayatında gerekse siyasî, hukukî, sosyal ve ekonomik alanlardaki konumunu bir taraftan dinî kurallar, diğer taraftan sosyal ve siyasî çevre ve İslâm öncesinden gelen kültür mirası belirlemiştir. Bu sebeple İslâm dünyasında kadının her yerde ve her dönemde aynı konumda olduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta aynı bölge ve aynı zaman dilimi içinde yaşayan kadınlar arasında bile şehirde veya kırsal kesimde bulunmalarına göre farklılıklar olmuştur. Ancak bu, İslâm toplumlarındaki kadınların bütünüyle farklı kimlikleri temsil ettiği anlamına da gelmez; onlar sosyal, hukukî ve ekonomik konum bakımından her dönemde belirli ortak çizgilere sahip olmuşlardır.[239]

İslam dini cinsiyet merkezli olmayıp insan merkezlidir. Kur'an "*Şüphesiz Allah katında sizin en üstününüz, O'ndan (Allah'tan) en çok korkanınızdır"*[240] ayetiyle insanlığa hitap etmiştir. Hz. Peygamber'in de muhatabı kadın erkek ayrımı olmaksızın bütün insanlıktı.

Câhiliye dönemindeki kadına genel bir bakış herkes tarafından çokça bilinen ve kız çocuklarının diri diri gömülme anlayışına kadar giden bir mahiyet arz ediyordu. Kız çocukları doğduklarında utanan, sıkılan bunu bir uğursuzluk sayan aileler vardı. Kur'an-ı Kerim bu tutumu şu şekilde açıklamıştır: *"Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!"*[241] Bu hadise Kur'an'da şöyle geçmektedir: *"Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman…"*[242] Sonuçta İslâm, kızları diri diri toprağa gömme zihniyetini ve bu davranışını yasaklamıştır: *"(Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte*

[239] Aydın, "Kadın", 14.
[240] el-Hucurât 49/13.
[241] en-Nahl 16/ 58-59.
[242] et-Tekvir 81/8-9.

size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız"[243]ve *"Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır."*[244] Bu ayetlerden hareketle çocuk öldürme âdetinin çoğunlukla fakirlikten ve onları besleyememe kaygısından kaynaklı olduğu söylenebilir. Ayrıca Hz. Peygamber, bu konuda şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki Allah, annelere itaatsizliği, kızları diri diri mezara gömmeyi ve (malı) vermeyip istemeyi size haram kılmıştır."[245]

İslâm'ın kaldırdığı Câhiliye Dönemi uygulamalardan biri de nikâhu'l-makt denilen adettir. Bu adette erkek öldüğü zaman başka kadından çocukları en büyük oğul babasının karısıyla yani üvey annesiyle evlenmeye hak kazanır ve kocasının mirasına dahil olurdu. Buhârî'de yer alan "Ey müminler! Neseben veya radâ'en babalarınızın (ve dedelerinizin) nikahında bulunan kadınlardan hiçbir kadını nikâh etmeyiniz. Şu kadar ki (bu fasit nikâhtan cahiliyet zamanında) olmuş geçmiş olanlar başka. Zira bu kadınları nikâh etmeleri pek çirkin bir fuhuş, menfur ve kötü bir yol olduğu muhakkaktır"[246] hadisi bu geleneğin ne çirkin bir şey olduğuna örnektir.

Bu kötü uygulama yani kadının mal olarak görülüp kocasının mirasına dahil olması ve erkeğin üvey annesiyle evlenmesi Nisâ suresinin 19. ve 22. ayetlerinde şöyle yasaklanmıştır: *"Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir. Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur."*[247] *"Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu bir hayâsızlık, öfke ve nefret gerektiren bir iştir. Bu, ne kötü bir yoldur."*[248] Her iki ayette de açıkça görüldüğü üzere İslam kadına yapılan bu değersiz davranışı kaldırmış ve menetmiştir. Buradaki amaç nefsi fenalıktan korumak ve neslin devamına hizmet etmektir denebilir.

---

[243] el-En'âm, 6/151.
[244] el-İsrâ 17/31. Ayrıca bkz. el-En'âm 6/140; el-Mümtehine 60/12.
[245] Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fûad Abdulbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1374/1955), "Akdiye", 30 (No. 12).
[246] el-Buhari, "Nikâh", 67(No. 1800).
[247] en-Nisâ 4/19.
[248] en-Nisâ 4/22.

Bu dönemde kadınlar, sosyal hayattan iş hayatına kadar aktiftiler. Ancak her kadının iş hayatında olduğunu söylememiz mümkün değildir. Bazısı gündelik işlerde bazısı ailenin geçimine katkı sağlayacak ticaret, sağlık hizmetleri, tarımsal faaliyetler ve pazar denetimi gibi işlerde meşgul olmuşlardır.[249] Diğer yandan Hz. Peygamber Medine'de Mescid-i Nebevî'yi inşa ettikten sonra burası ilk eğitim öğretim yeri olarak kullanılmıştır. Bu mekânda kadın erkek herkesin gerek teorik olarak gerekse pratik olarak sahabiler, Hz. Peygamber'e yönelmiş bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Kadınlar, mescidin inşasından itibaren namazlara katılmışlar, namaz sonrası Hz. Peygamber sohbet verirken dinlemişler ve çözülmesi gereken bir sorunları olduğunda mescide gelerek Hz. Peygamber'e bu durumu iletmişlerdir.[250] Sahabelerden de kadınların mescide gelmelerini yasaklamamalarını istemiştir.[251]

Hz. Peygamber'in mescidinde kadınlar için oluşturulan bu ortama rağmen kadınların, erkekler kadar Hz. Peygamber'in sohbetlerinden istifade edemediklerini kadınları temsilen Esmâ bint Yezîd şikâyette bulunmuştur.[252] Yine bir grup kadın sahabe Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Erkekler seni rahatlıkla dinleyebiliyorlar. Ancak bizler senden yeteri kadar istifade edemiyoruz. Bize de bir gün ayırsan"[253] deyip kendileri için bir gün ayırmasını istemişler, bunu üzerine Hz. Peygamber, hanımların eğitim ve terbiyesi için bir gün ayırmıştı.[254]

İslâm ile kadına verilen değerin değiştiğine Kur'an-ı Kerim'in kadına hitap edilirken kullanılan üslup şekli de örnek verilebilir. Mesela Hz. Meryem'e hitaben şöyle buyurulmuştur: *"Hani melekler, "Ey Meryem! Allah, seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı. "Ey Meryem! Rabbine divan dur. Secde et ve (O'nun huzurunda) rükû edenlerle beraber rükû et" demişlerdi*."[255] Bu ayetlerde kullanılan üslubu, Hz. Meryem'in iffetine ve babasız bir çocuğu dünyaya getiren bir

[249] Mahmut Kelpetin, *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Tebliğler Kitabı* (PDF: y.y. 2019), 123.
[250] Fatımatüz Zehra Kamacı, *"Hz. Peygamber Döneminde Kadın Olmak",* Kadın Olmak İslâm, Gelenek Modernlik ve Ötesi, ed. H. Şule Albayrak, İstanbul 2020, s. 187-188.
[251] Buhârî, "Nikah", 67(No. 117); Müslim, "Namaz", 4(No.134).
[252] İbn Abdilber, *el-İsti'âb,* 189.
[253] Buharî, "İlim", 3(No. 35).
[254] Aydın, *"Kadın",* 91-92.
[255] Âl-i İmrân, 3/42-43.

annenin taşıdığı sorumluluğu hafifletmek için meleklerin gösterdiği hassasiyete bağlamak mümkündür.[256]

Câhiliye dönemindeki kadına bakışı ile İslâm geldikten sonraki zihniyet esasında çok büyük farkın olduğu anlaşılmaktadır. İslâm ile kadınların, Kur'an'ın kendilerine vermiş olduğu değeri hayatın her alanında hissetmeye ve yaşamaya başlamıştır. Hz. Peygamber de 23 yıllık Peygamberlik döneminde bu anlayışın oluşmasına ve yerleşmesine öncülük etmiştir.

1.3. Hz. Peygamber Dönemi'nde Kadınların Yapmış Olduğu Meslekler

Dünya hayatında zaman, mekân ve eşyalar değişse de insanın içinde bulunduğu yaşam mücadelesi hep aynıdır. Burada Hz. Peygamber döneminde kadınların hem maddi hem de manevi olarak aile geçimine nasıl ve hangi şartlar altında çalışarak katkıda bulundukları alanlar yer alacaktır.

1.3.1. Zanaatkârlık

Arap yarımadasının ve genelde o günün şartlarına bakıldığında zanaatkâr olmak oldukça önem arz etmektedir. Nitekim bu başlık altında değinileceği gibi dericilik, eğiricilik, dokumacılık ve örmecilik gibi ham maddeye dayalı ürünler üretmek büyük önem arz etmiştir. Hem toplumun ihtiyaçlarına karşılık hem de savaşlarda çadır, ok kılıfı, ayakkabı, yiyecek ve içecekler için kaplar vb. şeyler yapılmıştır.

Kadınların el becerisi, maharet ve üretme gibi alanlarda özel bir yetenekleri olduğu bilinmektedir. Sözü edilen bu iş kollarında ve daha birçok el emeği gerektiren mesleklerde kadınların rol aldıkları görülmektedir. Zanaatkârlık başlığı altında tespit edebildiğimiz meslek kollarına yer verilecektir.

1.3.1.1. Dericilik /Tabaklama

Hz. Peygamber döneminde hayvancılık büyük bir öneme sahipti. Buna bağlı olarak hem gündelik hayatta hem de savaşlarda kullanılan yiyecek içecek kapları, çadır, yazı malzemesi, silah kılıfları ve ayakkabı gibi birçok malzeme

[256] Aktaş, "Kur'an'da Kadının Kavramsal İfadesi", 9.

yapılmaktaydı.[257] Kur'an'ın "*Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek göç gününüzde gerek ikamet gününüzde kolayca taşıyacağınız evler; onların yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi*"[258] ayetinde ailenin yuva olabilmesi için orayı "huzur" diye nitelendirip bu yuvanın hangi şartlarda olursa olsun deri malzemelerinden yapılabilmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Aslında bu ayetin delalet ettiği hususlar göz önüne alındığında günümüzde de dericiliğin önemi anlaşılmaktadır.

Rivayetler incelendiğinde dericilikle daha çok kadınlar meşgul olmuştur. Onlar belirli bir mekân olmaksızın bu mesleği evlerinde icra etmişlerdir. Sahabeden Esma bint Umeys'in günlük işlerinin yanında deri tabakladığı da bilinmektedir. Esma bint Umeys'in eşi Cafer bin Ebi Talip, Mute Savaş'ında şehit olmuştur. Bunun haberini Esma'ya bizzat Hz. Peygamber vermiştir. Esma kocasının şehit olduğu haberini aldığı gün, olayı şu sözleriyle aktarmıştır. "Sabah kalktıktan sonra kırk deri tabaklayıp, hamur yoğurup, çocuklara banyo yaptırıp yağ sürmüştüm. Bu sırada Rasûlullah geldi…"[259] Aynı zamanda deri tabaklamak gündelik işlerden biri haline geldiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde kadınlar hem annelik görevini rahatlıkla yerine getirdikleri gibi hem de ailenin geçimine katkıda bulunuyorlardı.

Hz. Peygamber hayvanların derilerinin tabaklanıp faydalanılması konusunda teşvikte bulunmuştur. Ayrıca sadece helal yoldan kesilen hayvanlar için değil, murdar olarak ölen hayvanların da derilerinden faydalanılması konusunda rivayetler mevcuttur. Örneğin Abdullah b. Abbas'tan gelen bir rivayet şöyledir: "Rasulullah ölmüş bir koyuna rastladı. Koyunu hanımı Meymune'nin azatlısına vermişti. Hz. Peygamber oradakilere: "Derisinden faydalanıyor musunuz?" diye sormuştur. Oradakiler: "Ya Rasulullah, o murdar ölmüş" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

---

[257] Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler* (Ankara: İsam Yayınları, 2018), 133.
[258] en-Nahl 16/80.
[259] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/220; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnâvut, Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001), 45/25 (No. 27086); Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, thk. Dr. Muhammed Ravvas Kalacı, Abdülber Abbas (Beyrut: Dâru'n Nefâis, 1406/1986.), 530 (No. 459); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Mustafa AbdulVahit (Beyrut: Daru'l Marife, 1395/1976), 3/474; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* thk. Hallâf Mahmûd Abdüssemî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1461/2001.), 3/52 (No. 2735).

"Sadece eti yenmez" buyurmuştur.[260] Abdullah b. Abbas'tan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber'in *"Hayvan derisi tabaklanınca temiz olur"*[261] dediği rivayet olunmuştur. Hz. Aişe'nin bir rivayetinde, murdar olarak ölmüş hayvanın derisinden tabaklanarak faydalanılmasını Hz. Peygamber'in emrettiği görülmektedir.[262]

Hz. Peygamber döneminde sıkça yapılan bu iş kolunun Rasûlullah'ın hanımları tarafından da yapıldığı bilinmektedir. Hz. Peygamber Ümmü Seleme'ye evlenme istediğini söylemek için gittiğinde ona evinde deri tabaklarken rastlamıştır. Durumu Ümmü Seleme şu şekilde aktarmaktadır: "Deri tabaklıyordum karazlı[263] ellerimi yıkadım ve oturdum. Hz. Peygamber'e içi hurma lifiyle doldurulmuş deri yastık getirdim. Benimle evlenmek istediğini söyledi. Sözü bittikten sonra hem yaşlı hem de kıskanç bir kadın olduğumu, ayrıca çok sayıda çocuğumun bulunduğunu ileri söyledim. Hz. Peygamber; kendisinin daha yaşlı olduğunu, kıskançlığını gidermesi için Allah'a dua edeceğini, çocuklarına da sahip çıkacağını söyleyince evlenme teklifini kabul ettim."[264] Ayrıca rivayetten hareketle kadınların ailenin geçimini deri tabaklamakla sağladıkları da söylenebilir. Aynı zamanda Zeyneb bint Cahş da deriyi tabaklar, ondan deri eşya diker işlediği derileri satar ve elde ettiği gelirleri Allah yolunda sarf ederdi.[265] Zeyneb bint Cahş fakirlere, ihtiyaç içinde olanlara ve dullara

---

[260] Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta*, nşr. Muhammed Fuad Abdulbaki (Beyrut: Daru İhya Turas, 1406/1985), "Sayd", 16; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen,* nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l Matnuayi'l İslâmiyye, 1406/1986), "Fera ve Âtire", 7/171 (No. 4234); Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Me'mun lit-türâs, 1404/1984), 4/308 (No. 2419); Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen,* thk. Şuayb el-Arnavut ve diğerleri (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1424/2004), 1/57 (No. 98).

[261] İmam Mâlik, "Sayd", 17.

[262] İmam Mâlik, "Sayd", 18; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned,* thk. Dr. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türki (Mısır: Daru Hicr, 1419/1999), 3/147 (No. 1673); Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef,* nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 5/162 (No. 24777); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenu'-Darimi*, thk. Hüseyin Selim Esed (Suudi Arabistan: Daru'l-Muğni li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1412/2000), "Edahi", 1264 (No.2030).

[263] Deri tabaklamanın kötü kokusundan dolayı farklı farklı bitkilerle ellerini temizlemedir. Bunlar karaz yani selem ağacının yaprakları veya küstüm otu, nar kabuğu gibi bitkilerdir.

[264] el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe,* thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyad: Dâru'l-vatan, 1419/1998), 6/3219; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* thk. Sami b. Muhammed Selâme (B.y.: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 1/468.

[265] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 8/108; Müslim, "Nikah", 1021.

çokça sadaka verdiği bilinmektedir. Hz. Aişe'nin de onun ölümü üzerine "övülmeye layık, çokça ibadet eden, yetim ve dulların sığınağı gitti" dediği rivayet edilir.[266]

Ekonomik açıdan bakıldığında Arap yarımadasının şartlarında debbâğlık (دباغ) denilen bu iş kolu toplumun hem ihtiyaçlarını karşıladıkları hem de güzel bir kazanç kapısı haline geldiği görülmektedir. Aile geçimini sağlamak için dericilik yapan bir sahabe kadın da el sanatlarında yetenekli olan Rayta bint Abdullah'tır. Hz. Peygamber'e "Ya Rasûlullah ben zanaatkâr bir kadınım, kocamın ve çocuğumun bir şeyleri yok. El becerimle yaptığım ürünleri satıyorum" der ve ailesine yaptığı harcamalarının sevabı olup olmadığını sorar. Hz. Peygamber ona: "Onlara yaptığın harcamalarda sana sevap vardır"[267] diye cevap verir. Buradan çıkarılacak başka bir hüküm ise kadının çalışmasına Hz. Peygamber'in izin vermesi ve bundan dolayı da sevap kazanmasıdır.

Ölü hayvanların derilerinden elde edilen bu meslek hem kadınların hem de erkeklerin icra ettikleri ve kadınların ev ortamında hem çocuklarının bakımlarını yaparak hem de kendilerine kazanç sağladıkları bir uğraş haline gelmiştir. Yer verilen rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in de izniyle bu mesleğin icra edildiği bilinmektedir.

1.3.1.2. Eğiricilik, Dokumacılık ve Örmecilik

Yün eğirmenin Hz. Havvâ'dan itibaren günümüze kadar gelen bir faaliyet olduğu şüphesizdir. Kur'an'ı Kerim'de yün eğirmenin kadınlara ait bir el işi becerisi olduğu şu ayette belirtilmektedir. *"Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın"*[268] Kadınların yün eğirmekle

[266] Ma'mer b. Raşid, *el-Cami'i,* thk. Habîb er-Rahmân el- Azâmî (Beyrut: Meclisu'l-Alemi, 1403/1983), 11/431.
[267] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru Sadr, 1387/1968), 8/290; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe,* thk. Muhammed İbrahim el-Benna ve diğerleri (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1409/1989), 6/21, (No. 6935).
[268] en-Nahl 16/92.

başlayıp kumaş üretme, kumaş boyama, çadır yapma ve terzilik gibi pek çok meslek koluna kadar uzanan bir serüveni vardır.

Hz. Peygamber döneminde kadınların yaptığı başlıca mesleklerden biri de eğiriciliktir. Özellikle hem göçebe yaşamını tercih eden toplumlarda oturdukları kıl ve yün çadırların yapımı hem de yerleşik hayat süren toplumlar için kullanılan yünlü kumaşların üretimi eğiricik mesleği ve onun devamında dokumacılık bölgede yaygın olarak yapılmıştır.[269]

Hz. Peygamber döneminde kadınların ip imalatından başlayıp kumaş ve elbiseler ürettikleri bilinmektedir. Aynı zamanda Hz. Aişe'den gelen bir rivayette "Kadının elindeki ip eğirme aleti, Allah yolundaki mücahidin elindeki mızraktan daha güzeldir"[270] dediği görülmektedir. Burada mücahidin elindeki mızrakla kadının elindeki ip eğirme aletleri kıyas yapılmaktadır. Erkekler için nasıl ki cihad ne kadar önem arz ediyorsa kadının da İslam'a ve din adına mücadelesinde el emeğiyle yapılan işlerin arka planda savaşlara destek vermeleri ya da toplumun genel ihtiyaçlarını karşılama konusunda önemi arz edilmiştir. Aynı zamanda Hz. Aişe'nin de ip eğirdiği bilinmektedir.[271]

Hz. Peygamber ip eğirmenin kadınlar için güzel bir meslek olduğunu ve teşvik ettiğini de şu rivayetten anlaşılmaktadır: "Erkeklerin en şerefli mesleği terzilik, kadınların ki ise eğiriciliktir."[272]

Câhiliye döneminde toplum arasında sınıf farklılıkları olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber bu ayrımı *"üstünlük ancak takvadadır*"[273] ayetiyle ortadan kaldırma çabası içerisinde olmuştur. Yün eğirme de sadece göçebe ya da alt tabakadan kadınlar arasında değil yüksek tabakadan kadınlar arasında tercih edilen bir meslek veya el işi olmuştur. Örneğin, Emevi valisi olan Haccâc b. Yusuf'un hanımı Hind bint Mühelleb b. Ebû Sufre'yi yün eğirirken görenler "Sen bir yönetici kızı olduğun halde yün mü

[269] Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, 239.
[270] Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd,* (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1404/1984), 2/289.
[271] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya,* (Beyrut: Daru'l Kitabu'l Arabî, 1394/1974), 2/45.
[272] el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 10/20; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhî Dımaşk,* thk Rûhî Nuhâs ve diğerleri (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1984), 22/273.
[273] el-Hucurât 49/13.

eğiriyorsun?" diyenlere Rasûlullah'ın, "Kadınlardan sevabı en yüksek olan, gücü yerinde olan kadındır" buyurduğu haberini aldım diye cevap vermiştir.[274] Bu rivayette kadınların sadece kazanç sağlamak için değil hobi amaçlı ve topluma faydalı olmak için de el işi yaptıkları görülmektedir.

Kadınların hammadde elde ettikten sonra onu işleyip kullanılır eşya haline getirdikleri konusunda maharet ve beceri noktasında yetenekli oldukları görülmektedir. Mesela onlar, hayvan yününden ip yapılması ve bundan kumaş elde edip yeri geldiğinde kumaş boyanması gibi işler ile uğraşmışlardır. Elde ettikleri iplerden dokuma, dikim ve örme işlemlerini gerçekleştirip kıyafetler tasarlamışlardır. Bunların örneklerini pek çok rivayette görmek mümkündür. Örneğin Hz. Aişe'nin Hz. Muhammed'e siyah bir hırka diktiği bilinmektedir.[275]

Sadece yün değil, hurma yapraklarından sepet ve hasır gibi malzemeler yapıp satarak geçimini sağlayan kadınlar vardır. Havle bint Kays'tan gelen bir rivayet şu şekildedir: "Rasûlullah zamanında, Hz. Ebu Bekir dönemine ve Hz. Ömer'in halifeliğinde biz ashap kadınları mescitte toplanarak bazen eğiricilikle bazen de hurma yaprağı örmekle meşgul olurduk."[276] Rivayetten de anlaşılacağı üzere kadınların sadece kendi ihtiyaçları için değil aile geçimi ve kazanç sağlamak için de meslek olarak icralarda bulunmuşlardır. Aynı zamanda böyle bir ortamda kadınların toplanıp bir arada el becerileriyle işler yapmaları birbirlerine de bildiklerini öğreterek ticari bir faaliyeti teşvik etmeye neden olmuştur.

Arap yarımadasında dokumacılığın geliştiğini, profesyonel olarak yapılıp iş kolu haline geldiğini dokuma tezgahlarının olduğu bazı rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bir kadın, elinde dokumuş olduğu hırkayı Hz. Peygamber'e hediye ederken "Ya Rasûlullah! Bu hırkayı kendi elimle dokudum ve size giydirmek için geldim"[277]

[274] Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve Menbau'l-fevâid*, thk. Hüsâmüddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1414/1994), 4/93, (No. 6431).
[275] Ebû Dâvûd, "Libas", 44 (No. 2267).
[276] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/230.
[277] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/351; el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Dâru Takvi'n-Necât, 1422/2001), "Cenaiz", 23 (No. 1277).

demiştir. Dokuma ve örme faaliyetlerinin Hz. Peygamber döneminde de kadınlar tarafından yapıldığı bu rivayetten de anlaşılmaktadır.

1.3.1.3. Saç Bakımı

Günümüzde kuaförlük olarak bilinen bu mesleğin Hz. Peygamber döneminde erkeklerden ziyade kadınların ilgi alanına girdiğini söylemek mümkündür. Bu meslek kolu hem insanların temizlik ihtiyaçlarına binaen hem de estetik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılmaktadır. Hz. Peygamber döneminde kuaförlük özel nitelikte olup bireysel ihtiyaçları karşılamak ve genel olarak yapılmaktadır. Özel olarak evlere gidip bireysel bakım yapanlara "maşita" (الماشطة)[278] genel olarak herkese meslek olarak bakım yapanlara da kayne (القينة)[279] şeklinde isimlendirilmiştir. Kadınların gündelik hayatta ya da düğün dernek gibi özel günlerinde bakımları bu mesleği icra eden kadınlar tarafından yapılmaktaydı.

Hz. Peygamber'in eşlerinden Hz. Hatice'nin bakımını yapmak için gelen bir kadın bulunmaktadır. Rivayetlerdeki bu kadının Ümmü Züfer olduğu bilinmektedir. Ümmü Züfer'i Hz. Muhammed (sav)'in de tanıdığı ve onun için "cennetlik kadın" diye nitelendirme yaptığı görülmektedir.[280]

Sahabe kadınları arasında kuaförlüğü meslek olarak yapan bir diğer kişi de Ümmü Ri'le'dir. Bu kadın sahabi konumuz itibariyle hem hayatı hem de kişilik olarak kadınlara örnek olabilecek konumdadır. Hz. Peygamber devrinde Yemâme taraflarında yaşamını sürdürüp kabilesinde iyi bir eğitim alarak yetişmiştir. Gençliğinden itibaren şiirle ilgilenmesi, Arapça'yı düzgün konuşması ve hitabetinin kuvvetli olmasıyla dikkat çekmiştir. Bir gün kabilesinin Müslüman olduğunu

---

[278] Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Gâribü'l-Hadîs,* thk. Hüseyin Muhammed Şeref (Kahire: Heyetü'l-Ammetü'l-Şevnil Matbai'l- Emiriyyeti, 1404/1984), 5/ 151; Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el- Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs,* thk: Abdulkerim İbrahim el-Azbâvî (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1402/1982), 1/ 654; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1995), 22/ 273.
[279] Ebû Abdurrahman Hâlil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, Hâlil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn,* nşr. Mehdî Mahzûmî, İbrahim Sâmerrâî (Beyrut: Daru ve Mektebetu'l-Hilal, 1408/1988), 7/ 44; Ebû Ubeyd, *Gâribü'l-Hadîs,* 3/ 199; Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs,* 2/ 577; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* 13/ 329.
[280] İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi marifetis-sahabe,* thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Darû'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 7/ 322 (No. 7452); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Cîze: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1418/1997), 9/ 64; Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkādir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâu'l-Esma,* thk. Muhammed Abdulhamid en-Nemîsî (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1420/1999), 10/ 54; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, İbn Hacer, *el-İsâbe,* thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud, Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 8/ 396.

bildirmek üzere Medine'ye gelen heyetle Ümmü Ri'le de Medine'ye gitmiştir. Bu tür kabilelerde genelde kadınların yer almadığı bilinmektedir. Ancak burada Ümmü Ri'le'nin kendine güvenmesi ve cesareti son derece önemlidir. Ümmü Ri'le bu özellikleriyle Hz. Muhammed'i hayrette bırakmıştır. Medine'ye kabilesi geldikten sonra Hz. Muhammed'le konuşma fırsatı bulmuş ve kadınlarla ilgili bazı konuları O'na sormuştur.[281] Sorduğu suallerden biri de kuaförlük hakkındadır. Ümmü Ri'le kadınları güzelleştirme mesleğini yaptığını, kadınları güzelleştirdiğini ve bunu yapmanın günah olup olmayacağını sormuştur. Hz. Peygamber, kadınların güzelliklerini kaybettiklerinde kadınların buna ihtiyacı olduğunu ve kadınların boş zamanlarında yapıldığı sürece bir mahzuru bulunmadığını belirterek bu işi yapmaya devam edebileceğini söylemiştir.[282]

Sahabe kadınlarının kuaförlük yaptığını ve bu mesleğin yaygın olduğunu pek çok rivayette görmek mümkündür. Buhârî Şârihi İbn Hacer (ö. 852/1449)'in el-İsabe adlı eserinde Hişâm b. Kelbi'nin aktardığı bir rivayete göre Büsre bint Safvân'ın da Mekkeli kadınların kuaförlüğünü yaptığı bilgisi vardır.[283]

Rivayetler incelendiğinde Hz. Peygamber devrinde kuaförlük işinin genel olarak kadınların evlerine gidilerek icra edilmektedir. Temizlik, süslenme veya bakım özellikle kadınların daha çok ilgisini çektiğinden ötürü genel olarak kadınların uğraştığı bir meslek alanı olmuştur. Bu mesleği yapan kadınların maddi olarak kazanç sağladığı da görülmektedir. Sabit bir ücrete bağlı olmayıp gelinleri süsleme onlara bakım yapma ya da günlük bakım gibi farklı emek sarf edilen bir meslek olduğundan ücret de farklılaşmıştır. O zamanın şartları ve sosyal ortamı gereği bilindik anlamda kurumsallaşan bir kuaförlük mesleğinden söz etmek mümkün değildir.

1.3.1.4. Terzilik

Terzi ya da terzilik kumaş ve deri gibi tekstil ürünlerini belirli ölçü ve kalıplara göre işleyerek giyim vb. ürünleri ortaya çıkaran kişilere denir. Bu zamana kadar incelediğimiz dericilik, dokumacılık ve örmecilik ne kadar ehemmiyetliyse bunları dikmek ve elbise haline getirmek de o kadar beceri ve maharet gerektirmektedir.

[281] Mehmet Efendioğlu, "Ümmü Ri'le", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Kasım 2021).
[282] İbn Hacer, *el-İsâbe,*8/390.
[283] İbn Hacer, *el-İsâbe,* 8/51.

Kadınlar sadece kıyafet alanında değil çadır dikimi, ev eşyaları dikimi ve savaş aletleri gibi çeşitli alanlarda da ihtiyaçlarını kendileri karşılamışlardır.

Günümüze kadar değişmeyen bu meslek kolu hem kadın hem de erkekler tarafından yapılmaktadır. Kadın sahabiler incelendiğinde Hadramut'lu bir kadına rastlanmaktadır. Rivayette bu kadın kendi eliyle diktiği elbiseyi oğluyla Hz. Peygamber'e göndermiştir.[284] Kadınların kendi söküklerini ve kıyafetlerini diktikleri bilinmektedir. Öte yandan erkeklerin yanı sıra Hz. Peygamber'in de söküklerini diktiği bilinmektedir.[285] Burada dikiş yapmaktan ziyade kadınların bu işi meslek haline getirip maddi imkân sağlamış olmalarıdır.

Genel olarak Hz. Peygamber döneminde terzilik gibi birçok meslek kolunun kadınların kendi evlerinde icra edildiği görülmektedir. Evde çocuklarının bakımlarıyla ilgilenip ve ev işlerini yerine getirdikten sonra aileye destek olma amaçlı kazanç da sağlamışlardır. Terzilik de bu şekilde yapılan bir meslek kolu olmuştur. Hz. Peygamber kadınlarının terzilikleri de kendi imkân ve mekanlarında yapılmıştır. Herhangi bir yere terzi dükkânı açmak gibi durumdan söz etmek mümkün değildir.

1.3.2. Tıbbî Hizmetler

Tıp, insanların deneyim yoluyla bildiği eski bilimlerden biridir. Tıbbî hizmetler insanlığın varoluşundan beri ihtiyaç duyulan alanlardandır. İnsan neslinin devam edip çoğalabilmesi için tıbbî desteğe ihtiyaç duyulmaktadır. Hz. Peygamber döneminde tabipler, hemşireler ve ebeler gibi bu hizmetleri yapan insanlar vardır. O dönemde bu iş kolları genelde işin ehli olan kimselerden öğrenilerek gelişmiş ve insanlar bu şekilde yetişmiştir. Diğer bir ifade ile sağlık hizmetleriyle ilgili bilgiler insandan insana miras olarak aktarılmıştır. O zamanın şartlarına göre kadınların icra ettiği, günümüzde de gelişerek devam eden farklı tıbbî hizmetlerin var olduğu görülmektedir.

1.3.2.1. Tabiplik

Tabiplik yani doktorluk olarak Türkçe' ye geçen bu kelime hasta veya yaralı olan kişileri tedavi edenlere denir. Bu mesleği o dönemde kadınlar yapmış olsa da

[284] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 1/263.
[285] Buhârî, "Ezan", 10(No. 676); Tirmizî, *"Sünen",* 4/235 (No. 2489).

genelde erkekler tarafından yapılmıştır. Kadınlar daha çok hemşirelik ve ebelik gibi alanlarda daha aktif olarak hizmet vermişlerdir. Bunun nedeni olarak da tabiplik, halk arasında öğrenilen bilgiler haricinde okuma yazma ve ilmî seyahatler de gerektirdiği için Arap yarımadasının dışına çıkma durumu olduğundan erkeklerin daha çok ilgilendiği ve bilgilendiği bir meslek olmuştur.[286] Ancak kadınların sağlık hizmetlerindeki rolü şüphesiz büyük bir yere sahiptir.

Kaynaklar incelendiğinde bazı kadın tabibelerin var olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Evd kabilesinden Doktor Zeyneb'tir. Araplar arasında tıbbî konularda bilgili, hastalıkları tedavide ve göz hastalıklarında meşhurdur. İsfahânî (ö. 356/967) el-Eganî adlı eserinde Muhammed b. Künâse el-Esedî'nin ve dedesinin gençliğiyle ve hastalığıyla ilgili rivayette şu şekilde ifadeler aktarılmaktadır. Muhammed b. Künâse'nin dedesi Abdullah b. Abdullah, gençliğinde gözleri rahatsızlanır ve Benî Evd kabilesinden bir kadın gelir. İlacın gözüne nüfus edebilmesi için bir müddet uzanmasını söyler. Bu sırada dedesi "Benî Evd kabilesi tabibesi uzaklardaki Zeyneb'e görünmediğim için hayatım son mu bulmalı" mısralarını okur. Bunu duyan kadın güler ve sonra hastaya bu mısraları söyleyenin kim olduğunu sorar. Hasta ise bilmediğini söyler. Bunun üzerine kadın "Benî Evd kabilesinin tabibesi Zeyneb benim ve şiiri söyleyen ise amcanız Ebü's-Simâk el-Esedî'dir" diyerek cevap verir.[287] Burada dikkate alınacak bir diğer nokta ise şudur; Kadın doktorların bulunması ve bunun yanında sadece kadınları değil erkekleri de tedavi etmesidir. Yani doktorluk mesleğini bir kadın icra edebilmiş ve cinsiyet ayrımı olmaksızın insanlara iyilikte bulunmuşlardır.

İlk Müslümanlar arasında yer alan ve kocası Ca'fer b. Ebû Tâlib ile Habeşistan'a hicret eden zeki ve tecrübeli bir kadın olan Esmâ bint Umeys'in de iyi bir doktor olduğu bilinmektedir.[288] Ümmü Seleme, Esmâ bint Umeys'in Hz. Peygamber'e Hindistan ve Yemen'den getirilen bitkiler ve zeytinyağı ile bir ilaç yaptığını söyler. Bu rivayette Esmâ'nın, bu ilacın yapımını Habeşistan'da öğrendiği de ifade

[286] Azizova, Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler, 483.
[287] Ebü'l Abbas Muvaffakuddin Ahmed b. Kasım, İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ fî tabakati'l-etıbbâ,* thk. Nizâr Rızâ (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, t.y.), 181.
[288] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 2/235.

edilmektedir.[289] Bu rivayette de bilginin ve tecrübenin kişiden kişiye aktarılarak geçtiği görülmektedir.

Esmâ bint Umeys'in daha farklı bitkilerden de ilaç yapıp hastaları tedavi ettiği bilinmektedir.[290] Buradan şu sonuca ulaşmak mümkündür: Günümüz eczacılık anlayışının Hz. Peygamber dönemindeki işleyişle aynı olmadığı, bir tabibin kendi ilacını kendisinin yapıp bizzat uyguladığı görülmektedir. Bir kişi hem eczacı gibi ilacı temin edip hem bir doktor gibi reçete yazıp hem de bir hemşire gidi tedavi etmiştir. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra bazıları vefat etmiştir bazıları ise vefat etmemiştir diye çıkan söylentiler olmasına karşın Esmâ, elini Hz. Peygamber'in iki omuzu arasına koyarak muayene ettikten sonra; "Rasûlullah vefat etmiştir" diyerek bu konuya açıklık getirmiştir.[291] Bu rivayet kadın tabibe olan Esmâ'nın bilgisini ve tecrübesinin güvenilirliğini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber döneminde insanların humma hastalığına yakalandığı bilinmektedir. Nitekim Esma bint Ebû Bekir'den humma hastalığının tedavisi için gelen rivayet şu şekildedir: "Her ne zaman hummalı bir kadın dua için getirilirse hemen su alır ve hastanın yakasına su döker ve Rasulullah her zaman bize hummalı kadını su ile serinletmemizi emrederdi."[292] Yine kadın bir sahabinin Hz. Peygamber'in yöntemlerine göre hastaları tedavi ettiği görülmektedir.

İlk dönemde çocukların bazı hastalıklara yakalandıkları ve kadınların onları tedavi ettikleri bilinmektedir. Bunlardan biri çocukların boğaz iltihabı (عذرة) hastalığıdır. Hz. Peygamber'in bu hastalığın tedavisindeki yöntemi Mihsan kızı Ümm-î Kays'dan gelen bir rivayette şu şekilde anlatılmaktadır: "Ûd-i hindî kullanmaya devam ediniz. Ûd-i hindî de yedi çeşit şifa vardır. Uzre (boğaz) hastalığı

---

[289] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/181.

[290] İbn Hanbel, *Müsned,* 13/45 (No. 27080). Ayrıca bkz.
عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ قَالَتْ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " بِمَاذَا كُنْتِ تَسْتَمَشْيِنَ؟، قَالَتْ: بِالشُّبْرُمِ قَالَ: حَارٌّ جَارٌّ، ثُمَّ اسْتَشْفَيْتُ بِالسَّنَا قَالَ: " لَوْ كَانَ شَيْءٌ يَشْفِي مِنَ الْمَوْتِ كَانَ السَّنَا، أَوِ السَّنَا شِفَاءٌ مِنَ الْمَوْتِ

[291] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/208.

[292] Buhârî, "Tıb", 76 (No. 5724); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* thk. Hasan Abdul Mun'im Şelbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), "Tıb", 42 (No. 7565); Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed, et-Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Silefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994), 24/123 (No. 332).

için bu ilaç burna çekilir. Zâtü'l-cenb[293] için de (su ile) hastaya içirilir."[294] Kadınların tedavi yöntemlerini hem Hz. Peygamber'in öğrenmesi hem de bizzat Rasûlüllah'ın buna izin vermesi dikkat çekmektedir. Nitekim O'nun bu mesleği kadınların yapmasına açıkça izin verildiği görülmektedir. Ancak bu konu değerlendirilirken Hz. Peygamber dönemi şartları ve günümüz şartları değerlendirilip sonuca varılması isabetli olacaktır.

1.3.2.2. Hemşirelik

Hz. Peygamber dönemi sağlık alanında kadınların en çok hizmette bulunduğu tıbbî alanlardan biri de hemşireliktir. Hemşirelik, hastanın işleriyle ilgilenmek, onu gözlemlemek ve ona hizmet etmektir.[295] Kadınlar hem gündelik hayatta karşılaştıkları sorunlara hem de savaşlarda geri planlarda birçok yaralıya hizmette bulunmuşlardır.

Zikredildiği gibi tıbbî hizmetler adı altında değerlendirmeyi uygun gördüğümüz hemşireliğe bakıldığında kadınların rolü, özellikle savaş sırasında yaralıların tedavi edilmesi, askerlere su taşıma ve hastaların bakılması söz konusu olduğundan büyük bir öneme sahiptir.[296]

Kadınların sağlık hizmetlerindeki rolü en çok savaşlar ve savaş meydanlarına iştirak etmeleriyle olmuştur. Hemşire olarak hizmet yapan sahabe rivayetlerine bakıldığında Ümmü Atıyye el-Ensâriyye isabetli bir örnek olacaktır. Ümmü Atıyye bir rivayette konuyu şu şekilde ifade etmektedir. "Hz. Peygamber ile yedi gazvede bulundum ve yaralıları tedavi edip hastalara bakıp askerlere yemek yaptım."[297] Rivayetten çıkarılabilecek sonuçlardan biri de kadınların da gazvelere katılabildiği ve yardımda bulunduklarıdır. Her ne kadar savaşlarda birebir savaşmamış olsalar da yemek yapma, ok toplama ve yaralıları tedavi etme gibi yardımlarda bulunmuşlardır.

---

[293] Göğüs zarı iltihabı.
[294] Buhârî, "Tıb", 76 (No. 5692); Müslim, "Selâm", 86 (4/1734); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen,* thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, y.y.), "Tıb", 13 (No. 3462); Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr,* 177/435 (No. 435).
[295] Abdulaziz İbrahim el-Ömerî, *el-Hıref ve's-Sınâat fi'l-Hicâz ve fi'l-Ahdi'Resulullah,* (Riyad: y.y. 1420/2000), 264.
[296] Abdulaziz İbrahim el-Ömerî, *el-Hıref ve's-Sınâat,* 264.
[297] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 8/333 (No. 4622); Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr,* 25/55 (No. 121); Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam,* thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dârul Kütübi'l-'İlmiyye, 1412/1992), 4/246 (No. 198).

Hemşire kadın sahabiler savaş meydanlarında çokça görüldüğü gibi bunlarla ilgili birçok rivayette mevcuttur. Savaş meydanlarında askerlere su taşıma, hayvanların sularını hazırlama ve okları toplama gibi savaş meydanlarında orduya yardım etme gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır.[298] Mesela Ümmü Ziyad el-Eşcaiyye kabilesinden altı kadın sahabiyle Hayber'e gitmek üzere hazırlanmış ve Hz. Peygamber'e gitmişlerdir. Hz. Peygamber'in "Sizin çıkmanıza izin var mı?" diye sorusuna binaen Ümmü Ziyad el-Eşcaiyye yanlarında yaralıları tedavi edecek ilaçların olduğunu ve okları toplayabilecekleri gibi durumlarda yardımda bulunabileceklerini söylemiştir.[299] Bunun üzerine Hz. Peygamber ile Hayber'in fethine katılmışlardır. Yine Hayber Savaş'ında Ümmü Sinân el-Eslemiyye'nin kabilesinin yanında ilaç olduğu ve bu ilaçlarla yaralıları tedavi ettikleri bilinmektedir.[300] Başka bir rivayette Uhud Savaşı sırasında Ümmü Ümâre'nin yaraları sarmak için yanında sargı bezleri getirmesi ve çarpışma esnasında yaralananları tedavide yardımda bulundukları görülmektedir.[301] Rivayetlere bakıldığında kadınların savaş meydanlarında bile hizmetten geri kalmadıkları, her türlü desteği sağladıkları ve belirli bir tecrübeye sahip oldukları anlaşılmaktadır. İleride değinileceği üzere savaş meydanlarındaki kadınların bu yapmış oldukları hizmetleri Hz. Peygamber tarafından karşılıksız kalmayıp ganimetten pay alma derecesine kadar gitmiştir.

Rivayetler dikkate alındığında Hz. Peygamber döneminde kadınların savaşlara katıldıkları ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere savaş sırasında önemli hizmetler yürüttükleri açıkça görülmektedir. Sağlık hizmetlerinde bulunan kadınların hemşirelik alanında hizmeti farklı bir alana taşıyan bir kadın sahabi Küaybe (Rufeyde) bint Sa'd el-Eslemiyye örnek vermek uygun olacaktır. Hendek Savaşı'nda Küaybe sağlık hizmetlerini gerçekleştirmek üzere bir çadır kurup orada yaralıları tedavi etmiştir. Yaralı ve hastaları tedavi konusunda maharetli olduğu rivayet edilen Küaybe'nin Hendek Savaşı sırasında okla kolundan ciddi yaralar almış Evs kabilesi reisi Sa'd b. Muâz'ı da tedavi ettiği kaydedilmektedir.[302] Küaybe kendisini yaralıların tedavisine adadığı ve muhtaç kimseleri koruyup gözettiği, Mescid-i Nebevî'nin temizlik ve

[298] Azizova, Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler, 496.
[299] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/334 (No. 7445); İbn Hacer, *el-İsâbe,* 8/396 (No. 12032).
[300] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî, *Kitâbü'l Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-Alemi, 1409/1989), 2/687.
[301] Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/271; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 8/304.
[302] Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/510; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/226; Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye,* thk. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Daru'l Erkam, b.y.y.), 2/75.

düzeniyle de ilgilendiği rivayet edilmektedir. Ayrıca onun mescitte unutulan veya kaybedilen eşyaları muhafaza edip daha sonra bunları sahiplerine iade ettiği anlaşılmaktadır.[303]

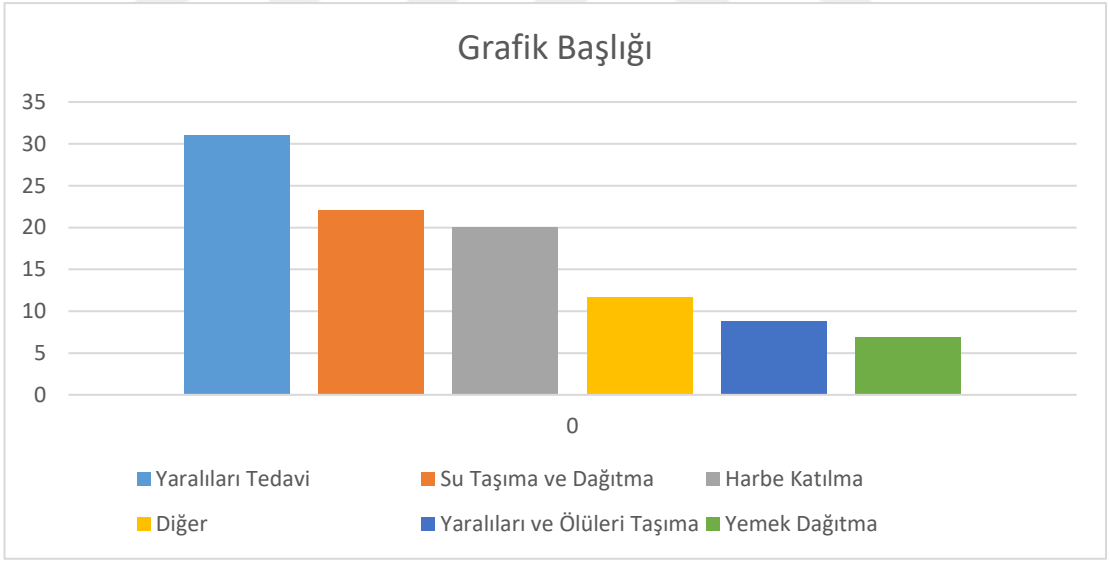
Hz. Peygamber'e bey'at eden kadın sahabîlerden Nesîbe bint Ka'b b. Amr el-Maziniyye (Ümmü Umâre), Uhud savaşına kocası ve iki oğluyla katılmıştır. Yaralılara su vermek için yanında su kırbası taşıyıp, savaşın ilerleyen zor safhalarında hem kılıç hem de ok kullanarak çarpışmaya katılıp Hz. Peygamber'i savunmuştur. Bu savaşta düşman saflarında olan Amr b. Kamie ile karşılaşan Ümmü Umâre kılıcıyla vurur. Ancak Amr'ın üzerinde iki zırh bulunduğundan yara almaz. Ümmü Umâre bu çarpışmada omuzundan yaralanır ve bu yara bir yıl tedavi edildikten sonra iyileşir. Ümmü Umâre aldığı bu yaradan dolayı Uhud'dan sonra gerçekleşen Hamrâu'l-Esed gazvesine kanaması durdurulamadığı için katılamamıştır. Gazve dönüşü Hz. Peygamber Ümmü Umâre'yi sordurmuştur ve iyi olduğu haberini alınca sevinmiştir. Hz. Peygamber, Ümmü Umâre'nin Uhud savaşında çarpışmaya katıldığını ve savaş meydanının her yerinde göründüğünü ifade eder. Ayrıca Uhud Savaşında on iki yara aldığı rivayet edilmiştir.[304] Ümmü Umâre (Nesibe) için en sevindirici rivayetlerden biri Hz. Peygamber'in Uhud Savaş'ı devam ederken bu aileyi cennetle müjdelemesidir. Hz. Peygamber "Sizin makamınız şunlardan daha hayırlıdır. Allah ailenize merhamet etsin" diyerek dua etmiştir. Ümmü Ümâre bu duanın karşısında cennette kendilerine arkadaş olabilmeleri için dua etmesini istemiştir. Hz. Peygamber de "Allahım! Onları cennette arkadaşlarım kıl" diyerek dua etmiştir. Ümmü Umâre bu dua karşısında "Artık dünyada başıma ne gelirse gelsin aldırmam" demiştir.[305] Bu kadın sahabi için zikredilecek birçok rivayet daha vardır. Bunlardan yola çıkarak İslam'a, Hz. Peygamber'e ve insanların gönlünde nasıl yer ettiği, nasıl iyiliklerde bulunduğu ve Hz. Muhammed'in duasına mazhar olduğu görülmektedir.

Bir kadın olarak savaşlarda dâhil İslamî ölçüleri koruyarak elinden geldiği kadar mesleğini icra ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber döneminde sağlık hizmetlerinin diğer meslek kollarına göre daha fazla ilerlediği ve ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. O dönemde yapılan iş kollarında

[303] Rıza Savaş, "Küaybe bint Sa'd", *Türkiye Dinayet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 26 Kasım 2021).
[304] el-Vâkıdî, *el-Meğâzî,* 1/268-271; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra,* 8/412-416.
[305] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/305.

dükkân kavramı çok az görülürken sağlık hizmetlerinde bu temeller atılmış ve buralarda uzun süreli yatan hastaların olduğu bilinmektedir. Tam teşekküllü hastanelerin varlığından bahsetmek her ne kadar söz konusu olmasa da başta Küaybe (Rufeyde)'nin çadırı bir çeşit sağlık ocağı niteliğindedir. İlk İslâm hastahanenin Hz. Peygamber tarafından, Hendek Gazvesi sırasında yaralanan Sa'd b. Muâz ve diğer yaralılar için seyyar savaş hastahanesi olarak kurulduğu bilgisine daha önce yer verilmiştir. Bu durum temel kaynaklarda şöyle anlatılmaktadır: "Hz. Peygamber yaralanan Sa'd b. Muâz'ı, kendi mescidinde bulunan ve Eslem kabilesinden Rufeyde el-Ensâriyye adındaki kadına ait olan çadıra yerleştirdi. Hz. Peygamber, Hendek Gazvesi'nde Sa'd b. Muâz'a ok isabet ettiği zaman yanında bulunanlara, "Sa'd'ı Rufeyde'nin çadırına kaldırın ki onu sık sık ziyaret edebileyim" demişti.[306] Bu konuya ışık olabilecek diğer bir örnek ise Huzâî'nin et-Tahrîc adlı eserinde yukarıda da zikredildiği gibi Rufeyde'nin yaralıları tedavi ettiği çadırın var olduğunu hastahane adlı başlık altında yer vermiştir.[307]

Tablo 1: Kadınların Savaşlardaki Etkinlikleri[308]

[306] Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik, İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ v.dğr. (Mısır: Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, 1375/1955), 2/239.
[307] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Huzâî et-Tilimsânî, *et-Tahrîc,* thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru'l-Garbu'l İslâmî, 1419/1999), 663.
[308] Mehmet Birekul, *Peygamber Günlerinde Kadın,* (Konya: Yediveren, 2019), 114.

1.3.2.3. Ebelik

Ebe, doğum anında yeni bir çocuğun dünyaya gelmesi için kadına yardımcı olan kimselere denir. Hz. Peygamber döneminde bu mesleği sadece kadınlar yapmaktaydı. Dönemin diğer sağlık hizmetlerinde olduğu gibi ebelik de folklorik yapıya sahip olup bu meslekle uğraşan kadınlar genelde doğum hususunda tecrübe sahibi olmuş bir kabilenin kadınlarının doğumlarını yaptıran kimselerdi.[309]

Rivayetler incelendiğinde ilk dönem birçok ebe kadının varlığı görülmektedir. Mekke'nin fethi günü Hz. Peygamber'in Kâbe'yi ziyaret edip anahtarlarını Osman b. Talha'ya verdiğini bizlere aktaran Benî Süleym kabilesinden kadın sâhabî Safiyye bint Şeybe,[310] başka bir rivayette kendi kabilesinin ebeliğini yapmış bir kadından bahsetmektedir.[311] Ancak rivayette kadının adı geçmemektedir.

Hz. Peygamberin ailesinde Hz. Hatice'den dünyaya gelen çocuklarının doğumlarında Rasûlullah'ın hizmetçisi ebe olan Ümmü Râfî Selmâ görev almıştır. O, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'den olma dört çocuğunun ve Hz. Mariye'den olan İbrahim'in doğumunu yaptırmıştır.[312] Selma otuz yıllık bir ebelik hayatı olup bilgili ve tecrübeli bir kimseydi.

Hz. Fatıma'nın çocukları olan Hasan ve Hüseyin'in doğumunda bulunup ebeliklerini yapan sahabi kadın ise Sevde bint Misrah olmuştur. Rivayette Hz. Peygamber ilk torunu Hasan'ın doğumunda çok endişeli olup sık sık Hz. Fatıma'nın durumunu merak edip nasıl olduğunu sormuştur. Sevde, Hz. Hasan doğduğunda onu sarı ve beyaz bezlere sarıp Rasûlullah'a gösterdiğini ve Rasûlüllah'ın Hz. Ali'ye isminin ne olmasını istediğini sorduğu nakledilmiştir.[313]

---

[309] Azizova, Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler, 503.
[310] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/411.
[311] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Garîbü'l-hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî (Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1397/ 1997), 3/742; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî- Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: Mektebetü'l-Alemiyye, 1399/1979), 5/225; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/366.
[312] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/107; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 2/317.
[313] Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr,* 24/311; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilberr, *el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992), 4/1868; İbn Hacer, *el-İsabe,* 8/195.

Belâzürî (ö. 279/892-93)'nin aktardığı rivayete göre Mekke'de hem sünnetçilik hem de ebelik yapan kadın sahabelerden biri de Ümmü Enmâr'dır.[314] Asr-ı saadette bazen sünnetçi kadınlar ebelik de yapmaktaydılar.

1.3.2.4. Sütannelik

Hz. Peygamber dünyaya gelmeden ve geldikten sonra Arap yarımadasında çocukların sütanneye verilmesi çokça yaygın olan bir durumdur. Câhiliye döneminde doğan bebekleri sütanneye verme âdeti vardı. Hem çocukların fasih bir dil öğrenmeleri hem de bünyelerinin daha iyi gelişmesi için aileler bunu uygun görürlerdi. Nitekim Hz. Peygamber de sütanneye verilmiştir. Bu âdet daha sonraki yıllarda Hz. Peygamber zamanında da devam etmiştir. Maddi olarak imkânı olan anneler çocuklarını bu şekilde sütannelere verip ücret karşılığında çocuklarının iyi yetiştirilmesini sağlıyorlardı. Sütannelik yapan aileler bu şekilde çocuklara bakıcılık yaparak kendilerine bir kazanç elde ediyorlardı. Maddi imkânı olmayan aileler ise kendi çocuklarını kendileri yetiştiriyorlardı. Sütannelik uygulaması Kur'an ayetine yansımış bir durumdur.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَۜ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِۜ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَاۚ لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهٖ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَۚ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَاۜ وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُٓوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَّا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِۜ

"Emzirmeyi tamamlatmak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir. Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur. Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmamalıdır. Onun benzeri (nafaka temini) vâris üzerine de gerekir. Eğer ana ve baba birbiriyle görüşerek ve karşılıklı anlaşarak çocuğu memeden kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur. Çocuklarınızı (süt anne tutup) emzirtmek istediğiniz takdirde, süt anneye vermekte olduğunuzu iyilikle teslim etmeniz şartıyla, üzerinize günah yoktur."[315]

Yer verilen ayette yeni doğmuş bir bebeğin iki yıl annesi tarafından emzirilmesi tavsiye edilip, annenin ve çocuğunun masrafları babaya ait olması ve şayet anne-baba

[314] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* thk. Riyâz Zirikli-Süheyl Zekkâr (Beyrut: Daru'l fikr, 1417/1996), 1/175.
[315] el-Bakara 2/233.

aralarında anlaşırlarsa iki yıldan önce sütten kesilebileceği bildirilmiştir. Ayrıca anne-baba isterlerse çocuklarına bedel karşılığında sütanne tarafından emzirilmesinin hem dinen hem de toplumsal açıdan bir sorun oluşturmayacağı kabul görülmüştür.[316]

Genelde çölde yaşayan bedevi ailelerin sütannelik yaptığı bilinse de şehirlerde de toplumun farklı farklı sosyoekonomik tabakalarından kadınlar da sütannelik yapmışlardır. Kaynaklara bakıldığında Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in sütannelerinin farklı sosyal kesimlerden olduğu bu görüşü desteklemektedir. İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ* adlı eserinde yer alan rivayette İbrahim doğduğunda ona sütannelik yapmak için Ensar kadınları aralarında yarışa girmişlerdir. Sonuçta Hz. Peygamber'in çocuğu İbrahim Benî Neccar kabilesinden Berâ b. Evs'in karısı Ümmü Bürde Havle bint Münzir'e verilmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in Ümmü Bürde'ye ücret ödediği de rivayette yer almaktadır.[317] Diğer bir rivayet ise doğduğunda İbrahim'e sütannelik yapması için Ümmü Seyf isimli bir kadına verilmesidir.[318] Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim vefat ettiğinde, "Şimdi cennette onun yanında süt süresini tamamlamak üzere iki sütannesi bulunmaktadır"[319] dediği rivayet edilmiştir. Burada da İbrahim'in iki sütannesinin olduğu ve daha sütten kesilmediği bir dönemde vefat ettiği görülmektedir.

Sütanneye verilme açıkça görülüyor ki günümüzdeki bakıcılar gibi Asr-ı Saadet'te de sistemli ve kazanç sağlama gibi unsurlar yanında ailelerin çocuklarını verirken bazı özelliklere de dikkat ettikleri görülmektedir. Emziren annenin fizikî, ahlaki ve zekâ değerlerinin süt sebebiyle çocuğa intikal ettiği düşüncesi hakimdi. Hz. Ömer'den gelen rivayette Hz. Peygamber'in bu konuda "Çocuklarınızı aptal sütannelerine vermeyin zira süt, emzirene benzetir"[320], "evlatlarınızı çelimsiz ve âmâ sütannelere emzirmeyin, süt bu özellikleri miras alır"[321] söylediği rivayet edilmiştir. Her ne kadar kazanç sağlamak için kadınların sütannelik yapmak isteseler de bazı özellikleri taşımaları gerektiği görülmektedir.

---

[316] Hümeyra Güleç, "Hz. Peygamber Kadınlarında Mesleki İlgi", *Danişname Beşerî ve Sosyal Bilimler Dergisi,* 3 (Eylül 2021), 20.
[317] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 1/108.
[318] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 1/136; İbn Aldülber, *el-İstîâb,* 1/54; İbn Hacer, *el-İsâbe,* 7/166.
[319] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/248.
[320] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, th. Muhammed Abdulkadir A'ta (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l İlmiyye, 1424/2003), 7/765; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/442; İbn Hacer, *el-İsabe*, 2/539.
[321] İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye,* 2/221.

Günümüz karşılaştırılması yapıldığında çocuk bakıcılığıyla eş değer görülebilir. Cahiliye devrinde olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde de çocukların hem sütanneleri hem de bakıcıları (dadı) olduğu bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in iki oğlunun bakıcısına onların durumlarını sorar ve bilgi alır.[322] Aynı zamanda o dönemde sütannesi olan kişilerin bakıcılık yaptıkları da görülmektedir. Her ne kadar sütannelik günümüzde yaygın olmasa da annelerin çalışma hayatına girmesiyle küçük çocuklar için bakıcılık faaliyetleri oldukça yaygın hale gelmiştir.

1.3.3. Ticaret

Ticaret, kazanç elde etmek için yapılan mal ve ürün alım-satımı anlamına geldiği gibi bu alışverişten elde edilen kâr anlamına da gelmektedir. Ancak bu alışverişte yükseltici fahiş fiyat olmama şartı bulunmaktadır.[323]

Ticaret, özellikle Hz. Peygamber (sav) döneminde en büyük ve en önemli zanaatlardan biri olarak kabul edilir. Mekke tarım ülkesi olmadığı için ticarette hem gençler hem de yaşlılar için mükemmelleşmişlerdir.[324]

Mekke'de daha İslâm'ın zuhuru sırasında toplumda ticaret önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Bu dönemde Mekke'de ticaret hayatında uzmanlaşmış mal varlığını bu şekilde elde eden seçkin bir zümre ve geçimini ticaretle uğraşarak elde eden kişiler bulunmaktaydı.[325] Nitekim Mekke döneminde ticaretle meşgul olan sahabilerden akla gelen ilk kişi Hz. Peygamber'in müstakbel eşi olacak Hz. Hatice'dir. Aynı zamanda O'nun Mekke'nin en zengin kadınlarından olduğu da bilinmektedir. Hz. Peygamber Hz. Hatice'nin kervanını vekaleten aldığı Suriye seferinden bahsederken Mekkeliler'in genel durumuyla alakalı Şemseddin Şâmî "Kureyş'ten tâcir olmayanın onların nezdinde hiçbir değeri yoktu" şeklinde ifade etmiştir. Devamında Hz. Peygamber'in kervanı O'ndan alacaklarını ve Ebû Tâlib'in de aynı fikirde olduğu rivayet olunmuştur.[326] Burada Hz. Hatice'nin tacirliği dışında Mekkeli halkın ticaretle

[322] İmam Mâlik, "Ayn", 50.
[323] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kurʾân,* thk. Ahmed el-Berduni, İbrahim el-Itfiyyiş (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 1384/1964), 5/151.
[324] Abdulaziz İbrahim el-Ömerî, *el-Hıref ve's-Sınâat,* 132.
[325] Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler,* 458.
[326] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî siretî hayri'l-ibâd,* thk. Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud v.dğr. (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1414/1993), 2/158.

ne ölçüde alakalı olduğu da anlaşılmaktadır. Bir toplumda bir şeye ne kadar değer veriliyorsa ve ilgi gösteriliyorsa o yöne karşı rağbet artmaktadır. Bu durum her dönemde bu şekilde devam etmiştir. Nitekim burada İslâm'ın zuhur ettiği bu dönemde ticaretin toplumda ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir.

Mekke Döneminde sadece Hz. Hatice değil ticaret amacıyla gönderilen kervanlarda malları olan başka kadınlar da bulunmaktaydı.[327] Mesela ticaretle uğraştığı bilinen Kayletü'l-Enmâriyye'dir. Hz. Peygamber'le konuşmasında şunlar kaydedilmiştir: "Rasûlullah umrelerinden birinde ihramdan çıkmak için Merve'ye geldi. Bastonuma dayanarak onun yanına geldim ve şöyle dedim: Ya Rasûlullah ben ticaret yapan bir kadınım. Bir malı almak istediğim zaman almayı düşündüğüm fiyatın altında fiyat veririm. Sonra almayı düşündüğüm fiyata doğru yavaş yavaş fiyatı arttırırım. Bir malı satmak istediğim zaman ise o mala satmayı düşündüğüm fiyatın üstünde fiyat veririm ve sonra satmayı düşündüğüm fiyata kadar yavaş yavaş indirim yaparım. Benim böyle yapmam doğru mudur? Hz. Peygamber ise Kayle'ye "Ey Kayle böyle yapma. Bir şey alacağın zaman vermeyi düşündüğün fiyatı vererek müşteri ol. Bir malı satacağın zaman da satılsın veya satılmasın düşündüğün fiyatı iste" diye cevap vermiştir.[328] Rivayette hem bir kadın sahabinin tacir olduğu hem de ticaret ahlakıyla alakalı Hz. Peygamber'in kadın sahabiye yaptığı uyarıyı görmek mümkündür.

Bu dönemde Mikdam b. Ma'dikerib adlı kadının süt ve süt ürünleri alım-satımı yaptığı bilinmektedir. Mikdam b. Ma'dikerib'in cariyesi süt satımı yapıp yerine yağ satın alırmış. O'na: "Sübhanallah! Süt satıp yağ mı alıyorsun" denildiğinde, "Evet. Bunun ne sakıncası var, ben Rasûlullah'tan: "Öyle bir zaman gelecek ki, o zamanda dinar ve dirhemden başka bir şey fayda vermeyecek" dediğini duydum demiştir.[329]

Hicretin gerçekleşmesiyle birlikte başlıca geçim kaynağı ziraat olan Medineli Müslümanların kısmen ticaret ile uğraştıkları da bir gerçektir. Vâhidî'nin eserinde yer alan Hüseyin b. Fazl'ın rivayetine göre bir gün Benî Nadîr ve Benî Kurayza

(Ayrıca bkz. ومن لم يكن تاجرا من قريش فليس عندهم بشيء فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: فلعلها ترسل إلي في ذلك. فقال أبو طالب: إني أخاف أن تولي غيرك فتطلب أمرا مدبرا)

327 Rıza Savaş, *İslâm'ın İl Asrında Kadın* (İstanbul, Siyer Yayınları, 2019), 203.

328 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 8/311; İbn Mâce, "Ticaret", 29 (No. 2204); İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe,* 7/238.

329 Mervezî, Ebû Abdullah Nuaym b. Hammâd b. Muâviye İbnü'l-Hâris el-Huzâî, *Kitabu'l-fiten*, thk. Semîr Emin ez- Züheyrî (Kahire: Mektebetü'l-Tevhid, 1412), 1/255(No. 718); İbn Ebû'd-Dünyâ, *Islâhu'l-Mâl,* thk. Muhammed Abdulkadir A'ta (Beyrut: Müessesetü'l Kütübi's-Sekafiyye, 1414), 43.

Yahudilerine ait çeşitli kumaş, güzel koku, mücevher ve gıda ürünleri yüklü yedi kervanın Busrâ ve Eziât'tan Medine'ye geldiğini, Müslümanların ise "Eğer bu mal bizim olsaydı ve bu malla biz güç kazansaydık onu Allah yolunda infak ederdik" şeklinde ifadeleri yer almaktadır.[330] Bu olayın akabinde Tâ'Hâ suresi 113. ayeti nazil olmuştur.[331] Hicretten sonra muhacir olan Abdurrahman b. Avf Medine'de "ticaret yapılan bir çarşı var mıdır" diye sorar. Onun bu sorusuna karşılık olarak "Kaynuka Çarşısı'na" işaret edilir.[332] Rivayetlerden de anlaşılacağı üzere şehrin ticarî faaliyetleri büyük ölçüde Yahudilerinin elinde olduğu bilinmektedir. Ancak Mekkeli muhacirlerinin birçoğunun tacir olduğu, ilerleyen zamanlarda Medine'de de Müslümanlara ait müstakil pazar kurmuşlardır.[333]

Müslüman kadınlarında bu çarşılara gidip ticaret yaptıkları bilinmektedir. Bu konuda İbn Hişâm'ın es-Sîre'sinde geçmekte olan rivayet örnek teşkil etmektedir. Abdullah b. Ca'fer b. el-Misver b. Mahreme, Ebû Avn'ın şöyle dediğini nakletmektedir. "Bir Arap'tan bir kadın kendisine ait bir celeb[334] getirip Benû Kaynuka çarşısında sattı. Oraya bir kuyumcu oturdu ve kadından yüzünü açmasını istediler. Kadın bunu kabul etmedi ve kuyumcu da kadından habersiz elbisesini sırtına sıkıştırdı. Kadın yerinden kalkınca avret yerleri açıldı ve gülmeye başladılar kadın ise bağırdı. Oradaki bir Müslüman adam kuyumcuya doğru atıldı ve onu öldürdü. Kuyumcu Yahudi'ydi. Oradaki Yahudiler de Müslüman adamı öldürdü ve Müslümanlar sinirlendiler. Böylece Benû Kaynuka ve Müslümanlar arasında bir şer vuku buldu."[335]

Benû Kaynuka ile Müslümanlar arasında cereyan olan bu olay savaş sebeplerinden biri haline gelmiştir. Rivayette geçen "celeb" lafzı deve ve koyun gibi

---

[330] Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûli'l-Kur'ân,* thk. Asım b. Abdulmuhsin el-Humeydân (Suud: Daru'l İslah, 1412/1992), 277.

[331] Tâ'Hâ, 20/131. Ayrıca bkz. (وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيْهِ ۭ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَّاَبْقٰى Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.)

[332] İbn Sa'd, *et- Tabakâtü'l-kübrâ,* 3/52; Buhârî, "Büyû", 34 (No. 2048), "Menâkıbû'l-ensâr", 63 (No. 3780); Nesâî, "Büyû", 44 (No. 4607); Kettânî, *Terâtib,* 2/8.

[333] Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler,* 467.

[334] كل مَا يجلب للأسواق ليباع فِيهَا

[335] İbn Hişâm, *es-Sîre,* 2/47.

mallardan oluştuğu ve bahsedilen kadın ise Ensar'dan bir Müslümanla evli olduğu ifade edilmektedir.[336]

Hz. Peygamber döneminde attarlık yani güzel koku ticareti yapan kadınların varlığından söz edilmektedir. Bunlardan biri Müleyke Ümmü's-Sâib es-Sakafiyye'dir. Ebû Nuaym'ın aktardığı rivayete göre, Müleyke güzel koku satmak için Hz. Peygamber'e gelmiştir. Hz. Peygamber ona: "Ey Muleyke bir isteğin var mı? diye sorar. "Evet" cevabına karşılık Hz. Peygamber: "istediğini açıkla onu yapayım" der. Muleyke, hayır isteğim yok sadece oğluma dua etmeni istiyorum" demiştir. Hz. Peygamber çocuğunun yanına gelir ve onun başını okşayarak dua eder.[337]

Kaynaklardan öğrendiğimize göre attarlık yapan diğer bir kadın sahabi ise Esmâ bint Muharribe'dir. Esmâ'nın oğlu Abdullah b. Ebû Rabîa Hz. Ömer zamanında Yemen'e vali olarak tayin edilmiş ve oradan annesi Esmâ'ya güzel kokular getirmiştir. Esmâ'da bu güzel kokuları satmıştır. Hatta veresiye olarak satıp deftere kaydettiği de bilinmektedir.[338]

Ticaretle uğraşan diğer bir sahabi attare diye meşhur olmuş Hevlâ bint Tuveyt'i de söyleyebiliriz.[339]

Böylece Peygamber döneminde ticaretin aktif ve refah içinde olduğunu görmüş olduk. Hicaz ülkesi sürekli ve mevsimlik pazarlarla doluydu ve komşu ülkelerden çeşitli mallar geliyordu. Tüccarların ülke çapında dolaşması, alıp satması ve geçimini istemesi için diğer Araplar veya halklarla karışmasının sebeplerinden biriydi.[340] Örnek verilen rivayetler eşliğinde ticaretin Medine toplumunda ciddi bir gelir kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Kadınların da aktif olarak çarşı ve pazarlarda işlerini icra ettikleri bundan kazanç sağladıkları aşikardır. Rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in ticaret hayatında var olan kadın sahabilerin karşılarında durmadığını ve hatta alışveriş yaptığı da görülmüştür.

---

[336] Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn el-Halebî, *es-Sîretü'l-Ḥalebiyye* (Beyrut: Daru'l Kütünü'l İlmiyye, 1427/2007), 2/284.
[337] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe,* 1/679.
[338] Vâkıdî, *Meğâzî,* 1/89; İbn Sa'd, *et- Tabakâtü'l-kübrâ,* 8/233.
[339] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe,*7/76; İbn Hacer, *el-İsâbe,* 8/94.
[340] Abdulaziz İbrahim el-Ömerî, *el-Hıref ve's-Sınâat,* 183.

1.3.4. Diğer Meslekler

Hz. Peygamber döneminde kadınların yapmış olduğu meslekler oldukça fazladır. Aktarılmaya çalışılan diğer alanların dışında yer alan meslek kollarından biri de sünnetçiliktir. Kız çocuklarının da sünnet edildiği ve bundan dolayı toplumda sünnetçi kadınların bulunduğu bilinmektedir. Medine'de sünnetçilik yapan Ümmü Atiyye'ye Hz. Peygamber'in bazı emirler verdiği ve kızlara sünnet törenlerinin düzenlendiği rivayet edilmektedir.[341] Her ne kadar kızların günümüzde sözü edildiği gibi sünnet edilmesi gerektirecek bir meslek kolundan genel anlamda söz etmek mümkün olmasa da o zaman diliminde böyle bir meslek grubunun olduğunu hatırlamakta yarar vardır.

Sahabiden Zeyd b. Hârise'nin eşi olan Ümmü Mübeşşir'in kendine ait hurma bahçesinin olduğu ve Ümmü Mübeşşir hurma bahçesinde bulunurken Hz. Peygamber, onun yanına gelir. "Bir Müslüman, ağaç diker veya ekin eker ve bunlardan insan, kuş veya vahşî bir hayvan yerse, bu onun için sadaka olur" şeklinde söylemiştir.[342]

Hz. Peygamber döneminde yaşayan ve ondan sonra da yaşayan Semrâ bint Nuheyk el-Esediyye, çarşılarda dolaştığı yani zabıtalık yaptığı aynı zamanda kırbacını da zaman zaman kullandığı rivayet edilmektedir.[343] Hz. Ömer zamanında da eş-Şifâ bint Abdullah'ın çarşı kontrolü (zabıta) yaptığı bilinmektedir.[344]

2. Hz. Peygamber Döneminde Çalışan Kadınlara Ödeme Şekilleri

Hz. Peygamber döneminde kadınların yapmış olduğu bazı meslek kolları incelenmiştir. Günümüzde de kadınların yapmış olduğu birçok meslek vardır. Ancak her iki zamanda da çalışan kadının mesleklerinin karşılığında almış oldukları ücretler farklılık göstermektedir.

Tüm bu meslekler incelendiğinde dönemin sosyo-ekonomik durumu göz önünde bulundurularak o zamanda icra edilen herhangi bir meslek için belirlenmiş herhangi bir ücret yoktur. Ancak yaptıkları hizmete karşılık ya da işe binaen aldıkları bir ücret

[341] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe,* 7/367; İbn Hacer, *el-İsâbe,* 4/456. (Hz. Peygamber, ona çok kesmemesini veya eksik bırakmamasını emreder.)
[342] Taberânî, *Mucemü'l-Kebir,* 25/100; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe,* 6/391; İbn Hacer, *el-İsâbe,* 8/471.
[343] Taberânî, *Mucemü'l-Kebir,* 24/311; İbn Abdülber, *el-İsti'âb,* 4/1863; el-Kettânî, *Terâtib,* 1/240.
[344] el-Kettânî, *Terâtib,* 1/240.

söz konusudur. Kadınların mesleklerini icra ederken karşılık olarak aldıkları değerlere birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Rivayete göre, bir kadının saçlarını yaptırdıktan sonra yıkarken onları çözdüğünü kendisine haber veren Ebû Hüreyre'ye karşı Hz. Âişe "Aferin, ya ona 1 ukıyye harcamışsa..." sözleriyle cevap vermiştir.[345] Burada kadının saçlarını yapan kuaföre karşı verilen ücretin 1 (bir) ukıyye olarak bahsedildiği görülmektedir. 1 (bir) ukıyyenın karşılığına bakıldığında da azımsanamayacak kadar değerli olduğu bilinmektedir.[346]

Bazen ödemenin para olarak değil zaman zaman hediye bir eşya olarak da verildiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in doğumunu yaptıran ebenin Selmâ olduğu daha önceki konularda ifade edilmişti. Doğumdan sonra müjdeli haberi vermek için eşi Ebû Râfi'yi Hz. Peygamber'e göndermiştir. Bunu duyan Hz. Peygamber ona bir köle hediye etmiştir.[347] Aynı zamanda İbrâhim'e süatannelik görevini Ümmü Bürde yapmıştır. Hz. Peygamber Ümmü Bürde'ye bir hurmalık hediye etmiştir.[348]

Hz. Peygamber'e sütanneye yaptığı işin karşılığı ne kadar ödenmesi gerektiği sorulduğunda "köle veya câriye" diye cevap vermiştir.[349]

Konuyla ilgili diğer bir rivayette sütannelerin ücrete tabii olarak bu görevi yaptıkları görülmektedir. Halîme bint Abdullah'ın "Süt çocuklarının babalarından alınan geleneksel ücreti umuyorduk" sözleri durumu teyit etmektedir.[350] Her ne kadar İslâm gelmeden önce Halîme, Hz. Peygamber'e sütannelik yapmış olsa da İslâm'dan

---

[345] Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî el-Himyerî, Abdürrezzâk, *el-Musannef,* thk. Habîbürrahman el-A'zamî (Hindistan: el-Meclis el-İlmi, 1403/1983), 1/272; Dârımî, "Kitabü't-Taharet", 1 (No. 1189). Ayrıca tam metin için bkz. بَخٍ. وَإِنْ أَنْفَقَتْ فِيهِ أُوقِيَّةً؟ إِنَّمَا يَكْفِيهَا أَنْ تُفْرِغَ عَلَى رَأْسِهَا ثَلَاثًا

[346] 1 ukıyye: 40 dirhem (118,8 gr.).

[347] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 1/107; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam,* 3/300.

[348] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 1/115; İbn Abdülber, *el-İstîâb,* 1/56; Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* thk. Ahmed el-Arnavut-Türkî Mustafa (Beyrut: Daru İhya Turas, 1420/2000), 6/67; Makrîzî, *İmtâ',* 10/61.

[349] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 4/238; Dârimî, "Nikâh", 50(No. 2300); Ebû Davûd, "Nikâh", 11(No. 2064); Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizi,* thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Daru'l Garbi'l İslamî, 1417/1996), "Rıdâ", 6(No. 1153); Nesâî, "Nikâh",56(No. 3329); İbn Abdülber, *es-İstîâb,* 1/328; Safedî, *el-Vâfî,* 11/236.

[350] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye,* 1/163; Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed, Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bn Hişâm,* thk. Ömer Abdusselâm es-Sellâmî (Beyrut: Daru İhya Turas, 1421/2000), 2/104.

sonra da sütanneliğin devam ettiğini yukarıdaki örneklerde verilen hem rivayetlerle hem de Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetten[351] anlaşılmaktadır.

Ayrıca kadınların savaş alanlarında geri hizmette bulundukları ve bunun için ganimetten pay aldıkları bilinmektedir. Hz. Peygamber fiili savaşa katılan Ümmü Dahhâk bint Mes'ud ve Huzeyfe b. Yemân kız kardeşine erkeklere verdiği pay kadar vermiştir.[352] Vâkıdî'den gelen rivayete göre, Hayber'de Kuaybe bint Saîd el-Eslemiyye'ye erkeğe verilen pay kadar ganimet verildiği bilinmektedir.[353] Bu görüşlerin aksine savaşlarda ganimetten birebir fay verilmediği sadece hediye (radah) verildiği de söylenmiştir.[354]

Buraya kadar incelenmeye çalışılan mesleklerde genel olarak görülen kazanç sisteminin günümüz kazanç sistemi gibi belirli ve sistematik bir yapımının olmadığı görülmüştür. Hz. Peygamber döneminde nakitten ziyade daha çok hediye veya armağan şeklinde karşılıklar verilmiştir. Armağan şeklinde bir karşılık verilmesi daha çok sağlık hizmetlerinde görülmektedir. Zanaatkarlar veya tacirler genelde nakit olarak ücretlerini almışlardır. Ancak burada da herkesin belirli aldığı günümüz anlayışındaki gibi maaş usulü bir uygulama söz konusu değildir. Sonuç olarak kadınların bu mesleklerde aktif olduğu ve emeklerinin karşılığını aldıkları bilinmektedir.

---

[351] el-Bakara 2/233. Ayrıca bkz. *Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir süt anneye) emzirtmek isterseniz örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur.*

[352] Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Munevvere,* thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde: y.y. 1399/1979), 1/189.

[353] İbn Abdülber, *el-İsti'âb,* 4/1907.

[354] Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl,* thk. Halil Muhammed Herras (Beyrut: Daru'l-Fikr, t.y.), 310; İbn Hanbel, *el-Müsned,* 45/108.

SONUÇ

Günümüz dünyasında çalışan kadın sayısının artması, beraberinde birçok sıkıntı ve sorunları gündeme getirmiştir. Bu çalışmada öncelikle amacımız, Hz. Peygamber döneminde kadının nasıl bir sosyal hayatta olduğu ve çalışma hayatının nasıl şekillendiği sorusuna cevap aranmıştır. Zamanın sorunlarına çözüm olma noktasında günümüze ışık tutacak rivayetlere yer verilip konunun açıklığa kavuşturulması sağlanmıştır.

Kur'an'da kadın kavramı imrae, nisâ, zevc, ehl ve unsa gibi pek çok şekilde ifade edilmiştir. Bu kavramlarda nitelenen kadın, bazen küçük bir kız çocuğunu bazen bir Peygamber eşini bazen de eşler arası anlaşmazlıkları aktarırken kadını nitelendirmiştir. Bunun sonucu olarak Kur'an'da kadının hakkına ve kadınla alakalı çoğu konuda açıklayıcı hükümlerin yer aldığı görülmüştür.

Kadın haklarının çok geniş bir çerçeveye sahip olduğu görülmektedir. Konumuz gereği sadece kadının çalışma hakkı ve sınırları ile ilgili hususlara temas edilmiştir. Kadın hür akla sahip, kendi kararlarını verebilen, haklarını koruyabilen bir yapıya sahiptir. Bunun içinde yaşamını idame ettirebilmesi için bazı eğitimlere sahip olması ve kendini geliştirmesi gerektiği muhakkaktır. Kadının İslâmi açıdan Allah'a karşı sorumluluğu ve görevi olan bir birey olması nedeniyle inanç, ibadet ve ahlak noktasında Kur'an-ı Kerim rehberliğinde kendini eğitmesi gerekmektedir. O şahsi olarak eğitim-öğretim yoluyla kendini geliştirme hakkına sahiptir. Bu doğrultuda toplumda bir yere ve değere sahip olan kadının mülk edinmesi, mirasa konu olması, düşüncesini özgürce ifade edebilmesi ve ibadetini özgürce yapıp inancını yaşayabilmesi gibi haklara sahip olduğu da ortadadır.

Kadının diğer bir hakkı ise çalışma hürriyetine sahip olmasıdır. Rivayetler çerçevesinde Hz. Peygamber döneminde kadınların kendi fizyolojik ve ruhsal yapılarına uygun meslek alanlarına yöneldikleri görülmektedir. Ancak her kadın için bunu söylemek mümkün değildir. Bazı kadınların aile geçimini sağlamak için çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu zorunluluğa sahip bir kadının kendine özgü bir meslek seçmesi de mümkün olmamıştır. Daha çok dönemin ve hayat şartlarının el verdiği ölçüde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde de olduğu gibi bazı kadınlar ise kendi isteklerine ve hobi alanlarına göre mesleklere yönelmişlerdir.

Günümüzde kadınların çalışıp çalışamayacağı meselesi bazı çevrelerde tartışılan bir konu olsa da Kur'an ve sahih sünnette bunu yasaklayan bir hususun olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber döneminde yaşayan kadınların başta sağlık hizmetleri olmak üzere birçok alanda faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Bu hizmetlerin içinde doktorluk, hemşirelik, ebelik ve sütannelik gibi alanların da olduğu görülmektedir. Bu meslekleri kadınlar her ne kadar savaşlarda geri planda yaralıları tedavi etmek için icra etseler de günlük hayatta da topluma fayda sağlamışlardır. Ancak bu meslekler günümüzde daha çok hastanelerde, kurumsallaşmanın olduğu ve istihdamın fazla olduğu mekânlarda gerçekleştirilen bir hale dönüşmüştür.

Tüm bunların sonucunda dini hassasiyete sahip kadınların hem psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmeleri hem de çalıştıkları ortamın rahat olması zorunlu ve gerekli bir husustur. Çalışmamızda bahsedilen bu meslekler Hz. Peygamber döneminde daha çok evlerde gerçekleştirilirken günümüzde belli bir mekânda daha kapsamlı olarak icra edilmektedir. Dini hassasiyeti olan kadınların bu durumlarına dikkat edilerek bazı meslek kollarının günümüzde de icra edilmesi mümkündür.

Toplum içerisindeki kadın-erkek ilişkileri kadının iffet sınırları içerisinde, kadına herhangi bir zarar gelmeden aynı zamanda toplumdan tecrit etmeden titizlikle düzenlenmesi önemli bir husustur. Çalışmamızda varılan nokta her ne kadar kadının çalışmasında herhangi bir zaruret olmadığı yönünde olsa da dikkat etmesi gereken hususlar vardır. Burada kadının sınırlılıklarından kasıt yapmış olduğu mesleğin helal daire çerçevesinde olması gerekir. Aynı zamanda kadının çalıştığı ortamda ibadetini yaşayabilmesi ve evli kadınların kocasıyla olan ilişkisinde eşin razı olması esas olmalıdır.

Hz. Peygamber döneminde kadınların çeşitli meslekler icra ettikleri, sosyal hayatın ekonomik birçok alanında rol alarak ailelerine ve topluma maddi ve manevi açıdan katkıda bulundukları bilgisine ulaşılmıştır. Bu dönemde kadınlar yaptıkları mesleklerde herhangi bir kısıtlamaya uğramamış ve ortaya koydukları ürünleri Hz. Peygamber'e takdim etmişler, O da kadınları takdir ve teşvik etmiştir.

Sonuçta günümüzde kadınların çalışması için uygun şartların sağlanması, onların psikolojik olarak rahat edebilecekleri iş kollarında istihdam edilmelerinin kolaylaştırılması hem insani hem de dini açıdan önem arz etmektedir. Bu durumun

sağlanmasına yönelik hem devlet kurumlarının hem de özel sektörün buna dikkat ederek hareket etmesi sorunun çözümüne katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Abdulbâkî, Muhammed Fûad. *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm.* Kahire: Darul Hadis, 2001.

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef.* thk. Habîbürrahman el-A'zamî. 10 Cilt. Hindistan: el-Meclis el-İlmi, 3. Basım, 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned.* thk. Şuayb Arnâvut, Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1. Basım, 1421/2001.

Akkaya, Hatice. *Kadınların Konu Edildiği Rivayetlerde Ortaya Konan Değerlerin Eğitsel Açıdan İncelenmesi.* Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Akkaya, Ümit. *Hz. Peygamber'in (s.a) Kadınların Sosyal Hayattaki Konumu ve Ahlakî Eğitimi ile İlgili Hadislerinin Eğitsel Açıdan Değerlendirilmesi.* Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Aktaş, Mehmet Nurullah. Kur'an'da Kadının Kavramsal İfadesi. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2016), 7-28. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/412498

Albayrak, H. Şule (ed). *Kadın Olmak İslâm, Gelenek, Modernite ve Ötesi.* İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2020.

Aydın, Mehmet Âkif. "Kadın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Mart 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/kadin#2-islamda-kadin

Aynî, Bedruddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî.* Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty..

Azizova, Elnure. *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*. Ankara: İsam Yayınları, 2. Basım, 2018.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. dr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1422/2002.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Nâsırüddin el-Elbânî. 114 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l İslami, 4. Basım,1397/1977.

Bardakoğlu, Ali**.** "Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Ağustos 2019. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/15/C15023652.pdf

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Riyâz Zirikli-Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l fikr, 1. Basım, 1417/1996.

Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Sünen-i Kübra.* Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Darul Kütüb'ül- İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.

Birekul, Mehmet. *Peygamber Günlerinde Kadın.* Konya: Yediveren, 2. Baskı, 2019.

Boynukalın, Mehmet. "Zevce". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mayıs 2022). https://islamansiklopedisi.org.tr/zevce

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Takvi'n-Necât, 1. Basım, 1422/2001.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l Beyân*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2005.

Canikli, İlyas. *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis.* İstanbul: Medrese Yayınları, 1. Basım, 2016.

Canikli, İlyas. *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Yolu.* Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2019.

Cübran Mes'ûd. *er-Râid: mu'cemü elifbâi fi'l lügati ve'l-e'lâm*. Beyrut, Dâru'l-İlmi Lil-Melâyin, 3. Basım, 2005.

Cübran Mes'ûd. *Umdedül-Huffaz Fi Tefsir-i Şerifi'l Elfaz*. Beyrut: Dâru'l-İlmi Lil-Melâyin, 3. Basım, 2005.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnavut ve diğerleri. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1. Basım, 1424/2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Sünenu'-Darimi*. thk. Hüseyin Selim Esed. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Daru'l-Muğni li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1. Basım, 1412/2000.

Durmuş, Zülfikar. "Kur'an'da 'İmrae' ve 'Zevc' Kelimelerinin Anlam Alanı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (Aralık 2017), http://isamveri.org/pdfdrg/D01956/2017_3/2017_3_DURMUSZ.pdf

Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed. *el-Musannef*. nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409/1989.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî. *el-Müsned*. thk. Dr. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türki. 3 Cilt. Mısır: Daru Hicr, 1. Basım, 1419/1999.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: Mektebet'l Asriyye, y.y..

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Delâilü'n-Nübüvve,* thk. Dr. Muhammed Ravvas Kalacı, Abdülber Abbas. Beyrut: Dâru'n Nefâis, 1406/1986.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatüs-saade, 1. Basım, 1394/1974.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-Evliya.* 10 Cilt. Beyrut: Daru'l Kitabu'l Arabî, 1. Basım, 1394/1974.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Ma'rifetü's-Sahâbe.* thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-vatan, 1. Basım, 1419/1998.

Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Gâribü'l-Hadîs.* thk. Hüseyin Muhammed Şeref. 5 Cilt. Kahire: Heyetü'l-Ammetü'l-Şevnil Matbai'l-Emiriyyeti, 1. Basım, 1404/1984.

Ebu Ubeyd. *Kitâbü'l-Emvâl.* thk. Halil Muhammed Herras. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1. Basım, t.y.

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Me'mun lit-türâs, 1. Basım, 1404/1984.

Efendioğlu, Mehmet. "Ümmü Ri'le". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 1 Kasım 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/ummu-rile

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili.* 9 Cilt. İstanbul: Eser Yayınları, 1979.

Erdem, Hüsameddin. *Ahlâk Felsefesi*. Konya: Hü-er Yayınları, 2002.

Eskicioğlu, Osman. "İslam'da Kadının Yeri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (1994), 85-120. https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/4150/1994_8_ESKICIOGLUO.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Fazlur Rahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu, 2003.

Ferâhîdi, Ebu Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr. *Kitabü'l-ayn müretteban ala hurufi'l-mu'cem.* thk. Abdülhamid Hindavi. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Görgülü, Ülfet. *Kadın ve Siyaset.* İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Güleç, Hümeyra. "Hz. Peygamber Kadınlarında Mesleki İlgi". *Danişname Beşerî ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (Eylül 2021), 89-116. https://danisname.com/danisname/article/view/36/29

Güloğlu, Nazife Vildan- Keloğlu, Seher. *Sosyal Yaşam ve Kadın Sempozyum Kitabı*. Konya: Dumat Ofset Matbaacılık, 1. Basım, 2016.

Hacıoğlu, Nejla. *Kadının Siyasetteki Yeri Ayet ve Hadisler Işığında.* Ankara: İlâhiyat Yayınları, 1. Basım, 2017.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *El-Müstedrek.* thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 1411/1990.

Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn. *es-Sîretü'l-Ḥalebiyye.* 3 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütünü'l İlmiyye, 3. Basım, 1427/2007.

Hâlil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Hâlil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-Ayn*. nşr. Mehdî Mahzûmî, İbrahim Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Daru ve Mektebetu'l-Hilal, 1408/1988.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm. *Garîbu'l-Hadîs*. thk: Abdulkerim İbrahim el-Azbâvî. 3 Cilt. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1. Basım, 1402/1982.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed. *Meâlimu's-Sunen Şerhu Suneni Ebî Davud.* Thk. Muhammed Râgıb et-Tebbâh. Haleb: Matbaatu'l-İlmiyye, ty..

Heysemî, Ali b. Ebî Bekir Ebu'l-Hasen. *Mevârıdu'z-Zem'ân ilâ Zevâidi İbn Hıbbân.* Thk. Muhammed Abdurrazzak Hamza. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y..

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecmau'z-zevâid ve Menbau'l-fevâid*. thk. Hüsâmüddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1. Basım, 1414/1994.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecmau'z-Zevâid*. thk. Hallâf Mahmûd Abdüssemî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1461/2001.

Huzâî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Ahmed. *et-Tahrîc*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Daru'l-Garbu'l İslâmî, 3. Basım, 1419/1999.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-ashâb,* thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1412/1992.

İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî. *el-İkdü'l-ferîd*, 8 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 1404/1984.

İbn Ebû Usaybia, Ebü'l Abbas Muvaffakuddin Ahmed b. Kasım. *Uyûnü'l-enbâ fî tabakati'l-etıbbâ.* thk. Nizâr Rızâ. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, t.y..

İbn Ebû'd Dünyâ. *el-Manâmât.* thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ. Beyrut: Müessesetü'l Kütübü'l Sekafiyye, 1. Basım, 1413/ 1993.

İbn Ebû'd-Dünyâ. *Islâhu'l-Mâl.* thk. Muhammed Abdulkadir A'ta. Beyrut: Müessesetü'l Kütübi's-Sekafiyye, 1. Basım, 1414/1993.

İbn Hacer Ahmed b. Ali es-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî.* Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1987.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe.* thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud, Ali Muhammed Muavvid. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, 3. Basım, 1375/1955.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Mustafa AbdulVahit. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l Marife, 1395/1976.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cîze: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1. Basım, 1418/1997.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm.* Thk. Sami b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. B.y.: Dâru Tayyibe, 3. Basım, 1420/1999.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Abdullah el-Cebûrî. 3 Cilt. Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1. Basım, 1397/ 1997.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen.* thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. Basım, y.y..

İbn Manzûr, Ebu‟l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrim. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1995

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Muhtasaru Târîhî Dımaşk.* thk Rûhî Nuhâs ve diğerleri. 29 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1402/1984.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Kâtib el-Hâşimî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir A'ta. 8. Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübül-İlmiyye, 1410/1990.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Kâtib el-Hâşimî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1. Basım, 1387/1968.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târîhu'l-Medîneti'l-Munevvere*. thk. Fehim Muhammed Şeltût. Cidde: y.y. 1. Basım, 1399/1979.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Câmiʿu'l-mesânîd*. thk. Dr. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 8 Cilt. Riyad: Mektebetü'r Rüşd, 1. Basım, 1426/2005.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata. 19 Cilt. Beyrut: Dârul Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1412/1992.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-Gâbe*. thk. Muhammed İbrahim el-Benna ve diğerleri. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1409/1989.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî- Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Alemiyye, 1. Basım, 1399/1979.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-Gâbe fi Marifetüs Sahabe*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Darû'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.

İbnü'l-Esîr, thk. Muhammed İbrahim el-Benna v.dğr.. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1409/1989.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *El-Muvatta.* nşr. Muhammed Fuad Abdulbaki. 1 Cilt. Beyrut: Daru İhya Turas, 1. Basım, 1406/1985.

Karaman, Fikret. İsmail Karagöz vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü.* Ankara: DİB Yayınları, 2006.

Karaman, Hayreddin. *İslâm'da Kadın ve Aile.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2003.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku.* İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.

Karaman, Hayrettin. "Hak ve Vazife Kavramları Üzerine". *YeniŞafak* (18 Aralık 2014). https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/hak-ve-vazife-kavramlari-uzerine-2006631

Kelpetin, Mahmut. *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Tebliğler Kitabı.* PDF: y.y., 2019. https://ilahiyat.harran.edu.tr/assets/uploads/other/files/ilahiyat/files/II._Uluslararas%C4%B1_Mevlid-i_Sempozyumu_Tebli%C4%9Fler_Kitab%C4%B1.pdf

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed. *et-Terâtîbü'l-idâriyye.* thk. Abdullah el-Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Erkam, 3. Basım, b.y.y.

Kök, Mustafa. "İnsan Hürriyeti, İslâm ve Çalışma Üzerine Bir Deneme". *Kahraman Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(2003), 85-92. http://www.eskieserler.net/files/mpdf%20(842).pdf

Kuran Meali. "Türkçe Kur'ân Mealleri". Erişim 17 Şubat 2020. https://www.kuranmeali.com/

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kurʾân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Ettafeyyiş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 3. Basım, 1384/1964.

Kurtubi, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdullah İbn Abdülber En-Nemeri. *el-İstizkar,* thk. Salim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Muaz. 9 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 1421/2000.

Luvîs Ma'lûf el-Yesûî. *el-Müncid: el-İngilîzî-el-Arabî*. Beyrut: el-Mektebetü'ş-Şarkiyye, 1986.

Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkādir b. Muhammed. *İmtâu'l-Esma*. thk. Muhammed Abdulhamid en-Nemîsî. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 1420/1999.

Ma'mer b. Raşid. *el-Cami'i*. thk. Habîb er-Rahmân el- Azâmî. 15 Cilt. Beyrut: Meclisu'l-Alemi, 2. Basım, 1403/1983.

Mervezî, Ebû Abdullah Nuaym b. Hammâd b. Muâviye İbnü'l-Hâris el-Huzâî. *Kitabu'l-fiten*. thk. Semîr Emin ez- Züheyrî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Tevhid, 1. Basım, 1412/1991.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fûad Abdulbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1374/1955.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l Matnuayi'l İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdul Mun'im Şelbî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *Sahîhu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî.* Mısır: Matbaatu'l-Mısrıyye ve Mektebetühâ, 1924.

Okumuş, Ejder. *Meşrûiyet Ekseninde Din ve Devlet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.

Ömerî, Abdulazîz b. İbrâhim. *el-Hıref ve's-Sınâat fi'l-Hicâz ve fi asri'r-Resûl (s.a.v)*. Riyad: y.y. 1420/2000.

Özsoy, Ömer- İlhami Güler. *Konularına Göre Kuran*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.

Râğıp el-İshafani**.** *el-Müfredat elfâzi'l-Kur'ân*. çev. Yusuf Türker. thk. Saffan Adnan Davûdi. İstanbul, Pınar Yayınları, 1. Basım, 2007.

Sâbûnî, Muhammed Ali**.** *Safvetü't-Tefâsîr*. trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnavut-Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Daru İhya Turas, 1. Basım, 1420/2000.

Sarı, Mevlüt. el-Mevarid (Arapça-Türkçe Lügat). İstanbul: Bahar, 1980.

Savaş, Rıza. "Küaybe bint Sa'd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* Erişim 26 Kasım 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/kuaybe-bint-sad

Savaş, Rıza. *İslâm'ın İlk Asrında Kadın.* İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2019.

Sıddık Hasan Han, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevci. *Hüsnü'l-üsve bimâ sebete anillâhi ve resûlihî fi'n-nisve*. thk. Şuayb el-Arnavût. Beyrut: Muessesetu'r Risâle, 1399/1979.

Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed. *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bn Hişâm*. thk. Ömer Abdusselâm es-Sellâmî. 7 Cilt. Beyrut: Daru İhya Turas, 1. Basım, 1421/2000.

Şakfe, Muhammed Fehr. *İslâm'da İş Ahkâmı ve İşçi Hakları*. çev. İhsan Toksarı. İstanbul: Nidâ Yayınevi, 1968.

Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî siretî hayri'l-ibâd.* thk. Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud v.dğr. 12 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 1414/1993.

Şefkatli Tutsal, Hidayet. *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri.* Ankara: Otto Yayınları, 7. Basım, 2018.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed. *el-Muʿcemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Silefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 3. Basım, 1415/1994.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *el-Câmi'u'l-Beyân an Tefsîri âyi 'l-Ḳur'ân*. thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Daru Hicr, 1. Basım, 1422/ 2001.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberî Tefsîri*. çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Meâni'l-Asâr.* Thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1399.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *Sünenü't-Tirmizi*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l Garbi'l İslamî, 1. Basım, 1417/1996.

Toksarı, Ali. "Hz. Peygamber Devrinde Kadın". *Diyanet İlmi Dergi* 29/4 (1993), 67-80. http://isamveri.org/pdfdrg/D00033/1993_c29/1993_c29_4/1993_c29_4_TOKSARIA.pdf

Tozduman, Aysel Zeynep. *İslâm'da Kadının Hakları*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.

Üçok, Bahriye. *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.

Ünal, İsmail Hakkı. "Hadislere Göre Kadının Örtünmesi", *İslâmiyât* 4/2(2001), 53-68. http://isamveri.org/pdfdrg/D01910/2001_2/2001_2_UNALIH.pdf

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *Esbâbü'n-nüzûli'l-Kur'ân*. thk. Asım b. Abdulmuhsin el-Humeydân. Suud: Daru'l İslah, 3. Basım, 1412/1992.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Alemi, 3. Basım, 1409/1989.

Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. çev. Ünver Günay. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.

Yıldırım, Ahmet. *Peygamberimizin Sade Hayatı.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2015.

Yıldırım, Mustafa**.** "İslam Hukukunda Kadının Çalışması". *İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları* (2008), 400-408. http://isamveri.org/pdfdrg/D179845/2005/2005_YILDIRIMM.pdf

Zebîdî Ahmed b. Abdüllatîf. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi.* Terc. Ahmed Naim, Kâmil Miras. Ankara: DİB Yayınları, 1970.